

Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem

**Dobra
Szkoła**

Szkoła ponadpodstawowa
Język łaciński
i kultura antyczna

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

**Podstawa
programowa
kształcenia
ogólnego
z komentarzem**

Szkoła ponadpodstawowa
Język łaciński i kultura antyczna

Spis treści

Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego, III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum	5
Podstawa programowa przedmiotu język łaciński i kultura antyczna – zakres podstawowy	13
Podstawa programowa przedmiotu język łaciński i kultura antyczna – zakres rozszerzony	23
Komentarz do podstawy programowej przedmiotu język łaciński i kultura antyczna – zakres podstawowy <i>dr hab. prof. UW Tomasz Derda, dr hab. Rafał Toczko, Tomasz Płóciennik, Mikołaj Baliszewski</i>	35
Komentarz do podstawy programowej przedmiotu język łaciński i kultura antyczna – zakres rozszerzony <i>dr Aleksandra Klęczar</i>	103

Preambuła podstawy programowej kształcenia ogólnego

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum

Kształcenie ogólne w szkole ponadpodstawowej tworzy programowo spójną całość i stanowi fundament wykształcenia, umożliwiający zdobycie zróżnicowanych kwalifikacji zawodowych, a następnie ich doskonalenie lub modyfikowanie, otwierając proces uczenia się przez całe życie.

Celem kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum jest:

- 1) traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
- 2) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- 3) rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
- 4) zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- 5) łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrazeniowo-twórczymi;
- 6) rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
- 7) rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie;
- 8) rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.

Do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym i technikum należą:

- 1) myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy, polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmującej interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia;

- 2) czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi; kluczowa umiejętność lingwistyczna i psychologiczna prowadząca do rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
- 3) umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i w piśmie, to podstawowa umiejętność społeczna, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumiewania się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
- 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;
- 5) umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
- 6) umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł;
- 7) nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
- 8) umiejętność współpracy w grupie i podejmowania działań indywidualnych.

Jednym z najważniejszych zadań liceum ogólnokształcącego i technikum jest rozwijanie kompetencji językowej i kompetencji komunikacyjnej stanowiących kluczowe narzędzie poznawcze we wszystkich dyscyplinach wiedzy. Istotne w tym zakresie jest łączenie teorii i praktyki językowej. Bogacenie słownictwa, w tym poznawanie terminologii właściwej dla każdego z przedmiotów, służy rozwojowi intelektualnemu ucznia, a wspomaganie i dbałość o ten rozwój należy do obowiązków każdego nauczyciela.

Ważnym zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów do życia w społeczeństwie informacyjnym. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni stwarzać uczniom warunki do nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz dokumentowania swojej pracy, z uwzględnieniem prawidłowej kompozycji tekstu i zasad jego organizacji, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Realizacji powyższych celów powinna służyć dobrze wyposażona biblioteka szkolna, dysponująca aktualnymi zbiorami, zarówno w postaci księgozbioru, jak i w postaci zasobów multimedialnych. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni odwoływać się do zasobów biblioteki szkolnej i współpracować z nauczycielami bibliotekarzami w celu wszechstronnego przygotowania uczniów do samokształcenia i świadomego wyszukiwania, selekcjonowania i wykorzystywania informacji.

Ponieważ środki społecznego przekazu odgrywają coraz większą rolę, zarówno w życiu społecznym, jak i indywidualnym, każdy nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów.

Ważnym celem działalności szkoły jest skuteczne nauczanie języków obcych. Bardzo ważne jest dostosowanie zajęć do poziomu przygotowania ucznia, które uzyskał na wcześniejszych etapach edukacyjnych.

Ważnym zadaniem szkoły jest także edukacja zdrowotna, której celem jest rozwijanie u uczniów postawy dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu.

W procesie kształcenia ogólnego szkoła kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji.

Kształcenie i wychowanie w liceum ogólnokształcącym i technikum sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat. Szkoła dba o wychowanie młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią.

Duże znaczenie dla rozwoju młodego człowieka oraz jego sukcesów w dorosłym życiu ma nabywanie kompetencji społecznych, takich jak: komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami.

Strategia uczenia się przez całe życie wymaga umiejętności podejmowania ważnych decyzji, poczynając od wyboru szkoły ponadpodstawowej, kierunku studiów lub konkretnej specjalizacji zawodowej, poprzez decyzje o wyborze miejsca pracy, sposobie podnoszenia oraz poszerzania swoich kwalifikacji, aż do ewentualnych decyzji o zmianie zawodu. I te umiejętności kształtowane będą w szkole ponadpodstawowej.

Przedmioty w liceum ogólnokształcącym i technikum mogą być nauczane w zakresie podstawowym lub w zakresie rozszerzonym:

- 1) tylko w zakresie podstawowym – przedmioty: muzyka, plastyka, podstawy przedsiębiorczości, wychowanie fizyczne, edukacja dla bezpieczeństwa, wychowanie do życia w rodzinie, etyka;
- 2) w zakresie podstawowym i w zakresie rozszerzonym: język polski, język obcy nowożytny, matematyka, język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz język regionalny – język kaszubski, historia, wiedza o społeczeństwie, geografia, biologia, chemia, filozofia, język łaciński i kultura antyczna, fizyka, informatyka;
- 3) tylko w zakresie rozszerzonym – przedmioty: historia muzyki, historia sztuki.

Szkoła ma stwarzać uczniom warunki do nabywania wiedzy i umiejętności potrzebnych do rozwiązywania problemów z wykorzystaniem metod i technik wywodzących się z informatyki, w tym logicznego i algorytmicznego myślenia, programowania, posługiwania się aplikacjami komputerowymi, wyszukiwania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, posługiwania się komputerem i podstawowymi urządzeniami cyfrowymi oraz stosowania tych umiejętności na zajęciach z różnych przedmiotów, m.in. do pracy nad tekstem, wykonywania obliczeń, przetwarzania informacji i jej prezentacji w różnych postaciach.

Każda sala lekcyjna powinna mieć dostęp do internetu, uczniowie i nauczyciele powinni mieć zapewniony dostęp do pracowni stacjonarnej lub mobilnej oraz możliwość korzystania z własnego sprzętu. Wszystkie pracownie powinny być wyposażone w monitor interaktywny (z wbudowanym komputerem i oprogramowaniem) lub zestaw: komputer, projektor i tablica interaktywna lub ekran.

Szkoła ma również przygotowywać uczniów do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z zasobów dostępnych w internecie, krytycznej analizy informacji, bezpiecznego poruszania się w przestrzeni cyfrowej, w tym nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci.

Szkoła oraz poszczególni nauczyciele podejmują działania mające na celu zindywidualizowane wspomaganie rozwoju każdego ucznia, stosownie do jego potrzeb i możliwości.

Uczniom z niepełnosprawnościami szkoła zapewnia optymalne warunki pracy. Wybór form indywidualizacji nauczania powinien wynikać z rozpoznania potencjału każdego ucznia. Zatem nauczyciel powinien tak dobierać zadania, aby z jednej strony nie przerażały one możliwości ucznia (nie uniemożliwiały osiągnięcia sukcesu), a z drugiej nie powodowały obniżenia motywacji do radzenia sobie z wyzwaniami.

Bardzo istotna jest edukacja zdrowotna, która prowadzona konsekwentnie i umiejętnie będzie przyczyniać się do poprawy kondycji zdrowotnej społeczeństwa oraz pomyślności ekonomicznej państwa.

Zastosowanie metody projektu, oprócz wspierania w nabywaniu opisanych wyżej kompetencji, pomaga również rozwijać u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwia stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych lub metodycznych.

Opis wiadomości i umiejętności zdobytych przez ucznia w szkole ponadpodstawowej jest przedstawiany w języku efektów uczenia się, zgodnie z *Polską Ramą Kwalifikacji*¹.

Działalność edukacyjna szkoły określona jest przez:

- 1) szkolny zestaw programów nauczania;
- 2) program wychowawczo-profilaktyczny szkoły.

Szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły tworzą spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły, jak i każdego nauczyciela.

Obok zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele wykonują również działania opiekuńcze odpowiednio do istniejących potrzeb.

Działalność wychowawcza szkoły należy do podstawowych celów polityki oświatowej państwa. Wychowanie młodego pokolenia jest zadaniem rodziny i szkoły, która w swojej działalności musi uwzględniać wolę rodziców, ale także i państwa, do którego obowiązków należy stwarzanie właściwych warunków wychowania. Zadaniem szkoły jest ukierunkowanie procesu wychowawczego na wartości, które wyznaczają cele wychowania i kryteria jego oceny. Wychowanie ukierunkowane na wartości zakłada przede wszystkim podmiotowe traktowanie ucznia, a wartości skłaniają człowieka do podejmowania odpowiednich wyborów czy decyzji. W realizowanym procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoła podejmuje działania związane z miejscami ważnymi dla pamięci narodowej, formami upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości, najważniejszymi świętami narodowymi i symbolami państwowymi.

W czteroletnim liceum ogólnokształcącym i pięcioletnim technikum są realizowane następujące przedmioty:

- 1) język polski;
- 2) język obcy nowożytny;
- 3) filozofia;

¹ Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji (Dz.U. z 2017 r., poz. 986 i 1475).

- 4) język łaciński i kultura antyczna;
- 5) muzyka;
- 6) historia muzyki;
- 7) plastyka;
- 8) historia sztuki;
- 9) historia;
- 10) wiedza o społeczeństwie;
- 11) geografia;
- 12) podstawy przedsiębiorczości;
- 13) biologia;
- 14) chemia;
- 15) fizyka;
- 16) matematyka;
- 17) informatyka;
- 18) wychowanie fizyczne;
- 19) edukacja dla bezpieczeństwa;
- 20) wychowanie do życia w rodzinie²;
- 21) etyka;
- 22) język mniejszości narodowej lub etnicznej³;
- 23) język regionalny – język kaszubski³.

Język łaciński i kultura antyczna

Rolą przedmiotu język łaciński i kultura antyczna realizowanego w zakresie podstawowym jest wyposażenie uczniów w umiejętność czytania pod kierunkiem nauczyciela prostych tekstów łacińskich. Celem zajęć nie jest przekazywanie uczniom wiedzy deklaratywnej o języku i jego strukturze gramatycznej, ale kształcenie przede wszystkim umiejętności oraz pokazanie uczniom oddziaływania języka łacińskiego oraz kultury grecko-rzymskiego antyku na języki i kulturę europejską wieków późniejszych. Podstawa programowa ma dać nauczycielom szansę wykształcenia wśród uczniów przekonania z jednej strony o doniosłości, z drugiej – o atrakcyjności tych humanistycznych zagadnień.

Zasadniczą rolą przedmiotu język łaciński i kultura antyczna realizowanego w zakresie rozszerzonym jest kształtowanie humanistycznej wrażliwości uczniów i przekazanie im wiedzy na temat języka łacińskiego oraz kultury starożytnej Grecji i Rzymu, jak również

² Sposób nauczania przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie określają przepisy wydane na podstawie art. 4 ust. 3 *Ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* (Dz.U. z 1995 r., poz. 78, poz. 334, z 1996 r., poz. 646, z 1997 r., poz. 943 i poz. 1040, z 1999 r., poz. 32 oraz z 2001 r., poz. 1792).

³ Przedmiot język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz przedmiot język regionalny – język kaszubski są realizowane w szkołach (oddziałach) z nauczaniem języka mniejszości narodowych lub etnicznych oraz języka regionalnego – języka kaszubskiego, zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 13 ust. 3 *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz.U. z 2017 r., poz. 2198, 2203 i 2361).

ich roli w rozwoju kultury i języka polskiego. W związku z tym cele kształcenia zostały zdefiniowane w taki sposób, aby obejmowały receptywne i produktywne kompetencje w zakresie języka łacińskiego, w tym przede wszystkim znajomość charakterystycznych dla łaciny zjawisk językowych oraz umiejętność rozumienia i przekładu tekstu łacińskiego na język polski, a także kompetencje kulturowe w zakresie kultury starożytnej Grecji i Rzymu oraz obecności i recepcji tradycji antycznej (w tym roli języka łacińskiego) w dziejach i kulturze polskiej.

Podstawa programowa przedmiotu język łaciński i kultura antyczna

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum

Zakres podstawowy

Cele kształcenia – wymagania ogólne

- I. W zakresie kompetencji językowych: znajomość podstaw języka łacińskiego pozwalająca czytać pod kierunkiem nauczyciela nieskomplikowane, różnorodne formalnie i pochodzące z różnych epok oryginalne teksty łacińskie.
- II. W zakresie kompetencji kulturowych:
 1. Znajomość podstawowych faktów dotyczących twórczości wybranych, ważnych autorów piszących po łacinie od starożytności do czasów nowożytnych.
 2. Świadomość relacji pomiędzy językami używanymi w Europie i wykorzystywanymi przez nie alfabetami (łaciński, grecki, cyrylica).
 3. Podstawowa znajomość wybranych, ważnych zjawisk z zakresu antycznej historii, filozofii, prawa, mitologii, religii, literatury, sztuki i architektury oraz tradycji antyku w kulturze europejskiej i polskiej.
 4. Znajomość wybranych pojęć i terminów z zakresu humanistyki oraz ich grecko-rzymskiego rodowodu.
- III. W zakresie kompetencji społecznych:
 1. Rozumienie dziedzictwa antyku grecko-rzymskiego jako ideowego i materialnego fundamentu cywilizacji zachodniej i kultury polskiej.
 2. Świadomość długiego trwania wartości zrodzonych na podłożu kultur greckiej i rzymskiej, wzbogaconych przez pierwiastek judeochrześcijański.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

- I. W zakresie kompetencji językowych. Uczeń:
 - 1) rozpoznaje (z pomocą tabelek gramatycznych lub bez tej pomocy) następujące formy z zakresu gramatyki języka łacińskiego:
 - a) formy fleksyjne rzeczowników regularnych deklinacji I–V,
 - b) formy fleksyjne przymiotników deklinacji I–III (w stopniu równym),
 - c) formy stopnia wyższego (*comparativus*) i najwyższego (*superlativus*) przymiotników: *bonus, malus, magnus, parvus*,
 - d) formy fleksyjne i zasady użycia zaimków osobowych (oprócz G.) i dzierżawczych,
 - e) formy fleksyjne liczebników głównych i porządkowych 1–3,

- f) formy strony czynnej i biernej czasowników regularnych koniugacji I–IV w trybie orzekającym w czasie teraźniejszym (*indicativus praesentis activi i passivi*), formy strony czynnej w trybie orzekającym w czasie przeszłym dokonanym (*indicativus perfecti activi*) oraz formy strony czynnej w trybie rozkazującym w czasie teraźniejszym (*imperativus praesentis activi*),
 - g) formy bezokolicznika łacińskiego *infinitivus praesentis activi*,
 - h) formy czasowników nieregularnych w trybie orzekającym w czasie teraźniejszym (*indicativus praesentis*): *esse* i wybrane *composita* (*possum, adsum, absum*),
 - i) podstawowe przyimki (wraz ze zrozumieniem sensu przypadku, z którym się łączą);
- 2) rozpoznaje następujące zjawiska składniowe z zakresu gramatyki języka łacińskiego:
 - a) zdania z orzeczeniem imiennym,
 - b) strukturę składniową zdania w stronie czynnej i biernej (twierdzącego i przeczącego);
 - 3) potrafi odnaleźć w dołączonym do tekstu słowniczku lub w słowniku słowa występujące w tłumaczonym tekście;
 - 4) potrafi czytać ze zrozumieniem bardzo prosty oryginalny tekst łaciński prozatorski oraz poetycki, posługując się dołączonym do tekstu słownikiem lub słownikiem oraz tabelkami gramatycznymi;
 - 5) potrafi czytać metrycznie wiersze łacińskie starożytne, średniowieczne i nowożytne (z pomocą zaznaczonych w tekście miejsc akcentowania).

II. W zakresie kompetencji kulturowych.

1. Język łaciński w rodzinie języków indoeuropejskich. Alfabet grecko-łaciński jako alfabet Europy.

Vox audita latet, littera scripta manet.

Uczeń:

- 1) ma świadomość istnienia indoeuropejskiej rodziny języków oraz faktu, że należy do niej większość współczesnych języków europejskich, w tym język polski;
- 2) zna nazwy ważniejszych grup językowych w obrębie rodziny indoeuropejskiej (indyjska, irańska, grecka, italska, celtycka, germańska, bałto-słowiańska) oraz potrafi przyporządkować do każdej z nich co najmniej po jednym (żywym lub martwym) języku;
- 3) ma świadomość szczególnej, wynikłej z historii politycznej, pozycji łaciny w grupie języków italskich oraz istnienia na Półwyspie Apenińskim nieindoeuropejskiego języka ludu Etrusków;
- 4) zna i rozumie termin „romańska grupa językowa” oraz ma świadomość swoistości tej grupy na tle pozostałych grup językowych rodziny

indoeuropejskiej, a także rozumie hybrydowy, germańsko-romański charakter języka angielskiego;

- 5) potrafi wymienić i wskazać na mapie obszary, na których współcześnie są używane ważniejsze języki z grupy romańskiej (portugalski, hiszpański, kataloński, francuski, włoski, rumuński);
- 6) ma świadomość wielkiego podobieństwa majuskułowego alfabetu łacińskiego do jego greckiego majuskułowego pierwowzoru oraz pewnej odrębności obu alfabetów minuskułowych, związanej z – do pewnego stopnia niezależnym – rozwojem obu minuskuł;
- 7) potrafi wskazać na mapie obszary, na których współcześnie jest używany „wspólny alfabet Europy” w postaci zarówno łacińskiej, jak i greckiej oraz cyrylicy;
- 8) ma świadomość możliwych znaczeń pojęć „cywilizacji łacińskiej” i „cywilizacji Zachodu”.

2. Po co nam dziś antyk?

Antiquitatis et historiae notitia virtutis parens et vitae magistra est (Jan Długosz).

Uczeń:

- 9) z pomocą nauczyciela dyskutuje na temat stwierdzenia Arnalda Momigliana: „Ślady antycznej przeszłości obecne w naszej kulturze, języku, pomnikach czy instytucjach są tak wyraźne, że zmuszają nas do studiowania ich, byśmy mogli zrozumieć ważną część nas samych”;
- 10) posiada podstawową wiedzę na temat:
 - a) procesu transmisji tekstów antycznych z czasów starożytnych do nowożytnych oraz ich wprowadzenia do obiegu u zarania nowożytności,
 - b) fascynacji materialnymi zabytkami świata antycznego od średniowiecza do czasów współczesnych ze szczególnym uwzględnieniem narodzin archeologii klasycznej w drugiej połowie XVIII w.;
- 11) ma świadomość, że badania nad antykiem i jego tradycją to otwarta i ewoluująca dziedzina wiedzy;
- 12) wie, czym zajmują się badacze antyku i jego recepcji o następujących specjalizacjach: filolog klasyczny, archeolog, papirolog, epigrafik, numizmatyk;
- 13) rozumie znaczenie pojęć: klasyczny (według Władysława Tatarkiewicza), kultura antyczna, tradycja i recepcja antyku, humanizm.

3. *Roma antiqua, nova, aeterna*. Miasto, dzięki któremu trwa antyk.

Roma quanta fuit, ipsa ruina docet (maksyma renesansowa).

Uczeń:

- 14) zna mit o założeniu Rzymu oraz jego datę przekazaną przez tradycję;
- 15) posiada podstawową wiedzę o ciągłości urbanistycznej Rzymu – od starożytności poprzez średniowiecze, renesans po barok;

- 16) dostrzega znaczenie Rzymu w różnych epokach jako politycznej, kulturalnej i duchowej stolicy świata zachodniego; tłumaczy każdy z tych aspektów, posługując się odpowiednio dobraną argumentacją;
 - 17) rozumie Rzym z jego substancją zabytkową jako swoisty przetrwalnik antyku i jego tradycji w sztukach wizualnych i architekturze; rozumie określenie Wieczne Miasto i termin *spolia*;
 - 18) referuje, z wykorzystaniem narzędzi i zasobów cyfrowych, podstawowe informacje na temat najsłynniejszych zabytków Rzymu starożytnego, nowożytnego oraz arcydzieł sztuki.
4. Mitologia grecka jako medium znaczeń od starożytności po współczesną kulturę popularną.
Arma virumque cano (Wergiliusz).
In nova fert animus mutatas dicere formas (Owidiusz).
 Uczeń:
- 19) wykorzystując odpowiednie źródła, potrafi streścić wybrany przez siebie rozbudowany mit (np. cykle: trojański, heraklejski, mit: dionizyjski, apolloński, wybrane metamorfozy Owidiańskie);
 - 20) posiada podstawową wiedzę o tradycji przedstawiania postaci mitologicznych w sztukach wizualnych – od pierwowzorów starożytnych do dzieł współczesnych; potrafi, korzystając m.in. z zasobów cyfrowych, właściwie zilustrować wybrany przez siebie mit;
 - 21) rozumie zjawisko reinterpretacji mitów jako nieodłączną tradycję kultury europejskiej począwszy od starożytności, poświadczoną zarówno w kontekście pogańskim, jak i chrześcijańskim.
5. Demokracja ateńska: ideał i praktyka.
Per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur (Salustiusz).
 Uczeń:
- 22) zna mowę pogrzebową Peryklesa z drugiej księgi *Wojny peloponeńskiej* Tukidydesa oraz fragmenty *Obrony Sokratesa* Platona (17a–24b), zna zarys bezpośredniego historycznego kontekstu obu tekstów, potrafi analizować te teksty i dyskutować krytycznie o wartościach w nich przekazywanych: równości wobec praw, równym dostępie do urzędów, tolerancji, dostępie do dóbr materialnych i dóbr kultury;
 - 23) dyskutuje o ideałach demokracji i różnicach pomiędzy demokracją ateńską i współczesną;
 - 24) rozumie znaczenie pojęć: *polis*, demokracja, demagog, demagogia, retoryka: sądowa, polityczna, popisowa.
6. Ciało w kulturze grecko-rzymskiej.
Balnea vina Venus corrumpunt corpora nostra.
Sed vitam faciunt balnea vina Venus (inskrypcja).

Uczeń:

- 25) zna elementy wychowania greckiego nastawione na rozwój kultury fizycznej; rozumie termin *kalokagathia*;
- 26) zna podstawowe fakty dotyczące uprawiania sportu w Grecji, dyscypliny sportowe;
- 27) rozumie rolę igrzysk, w szczególności igrzysk olimpijskich;
- 28) posiada podstawową wiedzę na temat pielęgnacji ciała w starożytności, w tym społecznej funkcji term;
- 29) posiada podstawową wiedzę o rzymskich obrządkach pogrzebowych; zna kategorie zabytków: stela, urna, sarkofag;
- 30) rozumie znaczenie pojęć: termy, *gymnasion*, palestra, stadion, cyrk, sympozjon.

7. Klasyczny system wartości estetycznych w sztuce i architekturze.

Ad rationem pulchri sive decori concurrunt et claritas et debita proportio (św. Tomasz z Akwinu).

Uczeń:

- 31) ma świadomość związku estetyki z refleksją filozoficzną w tradycji europejskiej;
- 32) dyskutuje na temat ideału piękna w rzeźbie greckiej, na wybranych przez siebie przykładach interpretuje stwierdzenie Johanna Joachima Winckelmanna: „Powszechną i znakomitą cechą greckich arcydzieł jest (...) szlachetna prostota i spokojna wielkość, tak w postawie, jak i w wyrazie twarzy”;
- 33) dostrzega antyczny rodowód zjawisk artystycznych, takich jak: pomnik komemoratywny i realistyczny portret, łuk triumfalny, kolumna honoryfikacyjna, statua, pomnik konny, popiersie;
- 34) zna pojęcia zasadnicze dla sztuki oraz architektury starożytnej Grecji i Rzymu, a także ich recepcji, takie jak: *mimesis*, *symmetria*, kanon, klasyczne porządki architektoniczne (także spiętrzony i wielki porządek), złota proporcja, harmonia.

8. Rzymskie wzorce osobowe (*exempla*), pamięć historyczna i kult przodków jako budulec tożsamości, wspólnoty i narzędzie propagandy.

Fuit, fuit quondam in hac re publica virtus (Cyceron).

Verba docent, exempla trahunt.

Uczeń:

- 35) posiada podstawową wiedzę o charakterystycznych dla kultury starożytnego Rzymu zjawiskach, takich jak:
 - a) kult przodków jako tradycja kształtująca model społeczny,
 - b) kult sławnych postaci (np. Eneasza, Lucjusza Juniusza Brutusa) jako czynnik państwowotwórczy i wspólnototwórczy,
 - c) historie egzemplarne jako wzorce cnót obywatelskich i źródła nauk moralnych;

- 36) potrafi, korzystając m.in. z zasobów cyfrowych, zinterpretować rzymskie wzorce osobowe (np. Marek Kurcjusz, Mucjusz Scewola, Koriolan, Cyncynat, Kornelia), ilustrując swoją wypowiedź źródłami ikonograficznymi;
- 37) rozpoznaje wartości (cnoty) przekazywane w historiach egemplarnych i rozumie ich społeczne znaczenie, wskazuje ich charakter formacyjny i wspólnototwórczy (np. dbałość o dobro wspólne, odwaga, mądrość, prawość, umiar, honor, przedkładanie interesu ojczyzny nad interes własny), ma świadomość długiego trwania tych wartości w kulturze europejskiej;
- 38) potrafi, wykorzystując przykłady znanych mu wydarzeń i postaci z historii Polski lub historii lokalnej, wskazać bliskie jego wrażliwości nowożytne i współczesne egzemplary;
- 39) rozumie znaczenie pojęć: *virtus, gloria maiorum, mores maiorum, homo novus*, polityka historyczna, propaganda historyczna.
9. Od Kościoła pierwszych chrześcijan do rzymskiego Kościoła papieża.
Et unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam (Credo).
Uczeń:
- 40) zna rolę św. Pawła w nadaniu chrześcijaństwu wymiaru uniwersalnego (na podstawie Gal 2,11–14);
- 41) ma świadomość doktrynalnej różnorodności świata chrześcijańskiego pierwszych wieków;
- 42) dostrzega wpływ filozofii greckiej na rozwój doktryny chrześcijańskiej; rozumie tekst wyznania wiary jako wynik sporów o naturę Chrystusa („współistotny”) i istotę Trójcy;
- 43) zna zarys wydarzeń politycznych związanych z przełomem konstantyńskim i początkami papieża w V i VI w.;
- 44) rozumie znaczenie pojęć: herezja, polemika, sobór, a także pojęcia *logos* i objaśnia wieloznaczność jego tłumaczeń.
10. Cywilizacja imperium rzymskiego i jej znaczenie dla kształtu i rozwoju świata zachodniego.
Nos quasi nani super humeros gigantum sumus (Bernard z Chartres).
Uczeń:
- 45) posiada podstawową wiedzę o cywilizacyjnych osiągnięciach starożytnych Rzymian w zakresie:
- a) tworzenia zrębów myśli prawnej, uniwersalizacji tworzonych norm prawnych oraz kodyfikacji prawa,
 - b) budownictwa (prywatnego, publicznego, drogowego, wodociągowego) także w wymiarze technologicznym (produkcja oraz wykorzystanie betonu i szkła);
- 46) zna zasięg imperium rzymskiego za panowania Trajana i potrafi podać przykłady współczesnych europejskich miast, będących pierwotnie rzymskimi koloniami i obozami wojskowymi;

- 47) ma świadomość, że fundamentem rozwoju cywilizacyjnego krajów Europy zachodniej jest cywilizacja rzymska;
 - 48) rozumie rolę prawa rzymskiego, zwłaszcza prawa cywilnego, w średnio-wiecznej i nowożytnej Europie;
 - 49) rozumie znaczenie pojęć: *domus, insula, hypocaustum*, kamień milowy, *li-mes*, bazylika (rzymska i chrześcijańska), *ius, lex*, kodyfikacja justyniańska.
11. Rzymska forma Rzeczypospolitej Obojga Narodów.
Est igitur res publica res populi (Cyceron).

Uczeń:

- 50) ma świadomość, że wielu autorów polskiej literatury pisało (wyłącznie lub w części) po łacinie: Gall Anonim, Wincenty Kadłubek, Jan Długosz, Mikołaj Kopernik, Jan Kochanowski, Andrzej Frycz Modrzewski, Jan Łaski młodszy, Maciej Sarbiewski;
- 51) ma świadomość, że polskie piśmiennictwo XVI i XVII w. (m.in. pamiętniki, korespondencja, uchwały sejmików) powstawało często w języku mieszanym, polsko-łacińskim (makaronizmy);
- 52) rozumie znaczenie opartego na tradycji antycznej wykształcenia elit Rzeczypospolitej Obojga Narodów;
- 53) zna termin sarmatyzm i rozumie go jako próbę zakorzenienia narodu i kultury polskiej w tradycji antycznej;
- 54) zna parafrazę Cycerońskiej definicji republiki autorstwa Andrzeja Frycza Modrzewskiego;
- 55) rozumie znaczenie pojęcia ustrój mieszany i wskazuje na analogie ustrojowe między państwem rzymskim a Rzeczpospolitą Obojga Narodów.

III. W zakresie kompetencji społecznych. Uczeń:

- 1) dostrzega potrzebę aktywnego zdobywania i poszerzania wiedzy oraz umiejętności, koniecznych w nauce rozumienia tekstów łacińskich;
- 2) wykształca w sobie postawę otwartości na wyzwania intelektualne i uczy się pokonywać trudności w mierzeniu się z nimi;
- 3) dostrzega i docenia rolę języka łacińskiego oraz kultury starożytnej Grecji i Rzymu w kształtowaniu języków i kultur czerpiących z dziedzictwa antyku;
- 4) nabiera intelektualnej ciekawości i umiejętności dyskusji nad problemami kulturowej historii Europy;
- 5) wykształca w sobie kompetencje potrzebne do świadomego uczestnictwa w kulturze;
- 6) potrafi zdystansować się wobec stereotypów oraz własnych przedsądów.

Warunki i sposób realizacji

1. Lekcje językowe

Zawarty w podstawie programowej materiał gramatyczny zaleca się prezentować uczniom wraz z lekturą wybranych przez nauczyciela, ilustrujących go tekstów, w czasie 19 lekcji. Materiał dotyczący deklinacji zaleca się wprowadzać „poziomo” (poszczególne przypadki jednocześnie we wszystkich deklinacjach), a nie „pionowo” (kolejne deklinacje), jak jest to tradycją w polskiej dydaktyce języka łacińskiego.

Zaleca się podział 19 lekcji na cztery działy. Na realizację działu I zaleca się przeznaczyć cztery lekcje, natomiast na realizację działów II, III i IV – po pięć lekcji. W każdym z tych działów na pierwszej lekcji (całej albo jej części) zaleca się wprowadzić i omówić nowy materiał gramatyczny, kolejne lekcje mają służyć jedynie lekturze tekstów nakierowanej na ich zrozumienie pod kierunkiem i z pomocą nauczyciela. Zalecane jest przy tym, żeby uczniowie przygotowywali się do lekcji w domu, korzystając ze świeżo zdobytej wiedzy gramatycznej oraz ze słówek podanych w słowniczku.

Działy:

- I. *Nominativus* i *genetivus (singularis i pluralis)* wszystkich deklinacji rzeczownika oraz przymiotnika w stopniu równym oraz zaimka dzierżawczego i liczebników głównych 1–3; *nominativus* zaimków osobowych; *indicativus* i *infinitivus praesentis* czasownika *sum, esse*; zdania z orzeczeniem imiennym.
Dział ten można podzielić na dwie części. W pierwszej części (I A) wprowadza się jedynie formy liczby pojedynczej (*nominativus* i *genetivus singularis* rzeczownika i przymiotnika oraz zaimka dzierżawczego i liczebnika głównego *unus, nominativus* zaimków *ego* i *tu* oraz formy czasownika *sum, esse*), natomiast w drugiej części (I B) – analogiczne formy liczby mnogiej (*nominativus* i *genetivus pluralis* rzeczownika i przymiotnika oraz zaimka dzierżawczego i liczebników *duo* i *tres, nominativus* zaimków *nos* i *vos* oraz formy czasownika *sum, esse*).
- II. *Accusativus* i *vocativus singularis i pluralis* wszystkich deklinacji rzeczownika i przymiotnika w stopniu równym oraz zaimka dzierżawczego; *accusativus* zaimków osobowych i liczebników 1–3; *indicativus, imperativus* i *infinitivus praesentis activi* czasowników czterech koniugacji; *indicativus* i *infinitivus praesentis* czasowników *possum, absum, adsum*; ważniejsze przyimki łączące się z *accusativus*; budowa zdania w stronie czynnej.
- III. *Ablativus* i *dativus singularis i pluralis* wszystkich deklinacji rzeczownika i przymiotnika w stopniu równym oraz zaimka dzierżawczego; *ablativus* i *dativus* zaimków osobowych i liczebników 1–3; formy stopnia wyższego (*comparativus*) i najwyższego (*superlativus*) przymiotników: *bonus, malus, magnus, parvus*; *indicativus praesentis passivi* czasowników czterech koniugacji; ważniejsze przyimki łączące się z *ablativus*; budowa zdania w stronie biernej.
- IV. *Indicativus perfecti activi*.

2. Lekcje kulturowe

Niezbędnym warunkiem realizacji podstawy programowej jest sala lekcyjna (pracownia) wyposażona w komputer z dostępem do internetu oraz z podłączonym urządzeniem do wyświetlania prezentacji.

Wskazane w podstawie programowej treści nauczania powinny być bogato ilustrowane przez nauczyciela materiałem wizualnym zaczerpniętym zarówno z ikonografii starożytnej, jak i z dzieł będących świadectwem siły tradycji antyku w czasach nowożytnych.

W zakresie organizacji lekcji zaleca się metodę pracy warsztatowo-projektowej. W ramach zdobywania kompetencji cyfrowych w celu przygotowania do lekcji uczniowie korzystają z dostępnych im aplikacji oraz internetowych narzędzi i zasobów cyfrowych (np. mapy internetowe, serwisy i portale, biblioteki oraz muzea cyfrowe), a także źródeł tradycyjnych (biblioteka szkolna). Fragmenty tekstów źródłowych na lekcjach kulturowych powinny być omawiane w polskich przekładach. Należy zachęcać uczniów do samodzielnego wyszukiwania przedstawień zabytków antycznego malarstwa ściennego, wazowego, rzeźby, mozaik, architektury oraz wybitnych przykładów dzieł sztuki nowożytnej nawiązujących do dziedzictwa antyku.

3. Zabytki Rzymu

Uczeń powinien przygotować, z wykorzystaniem zasobów cyfrowych, wizualno-tekstową prezentację trzech zabytków (po jednym zabytku z każdej z trzech grup wymienionych poniżej), w formie slajdów prezentowanych na lekcji, plakatu (postera), gazetki ściennej lub dokumentu opracowanego w edytorze tekstu (co umożliwi nauczycielowi np. wydrukowanie przewodnika po Rzymie złożonego z prac wszystkich uczniów). Uczeń może sam wybrać materiał do zaprezentowania. Materiał do zaprezentowania może być również przydzielony w inny sposób, np. w drodze losowania.

Grupy zabytków:

- I. Miasto starożytne: kompleks budowli na Forum Romanum, świątynie na Forum Boarium, Kapitol i jego muzea, piramida Cestiusza, Ara Pacis, Circus Maximus, Domus Aurea, Koloseum, termy Karakalli, Dioklecjana, łuki triumfalne: Tytusa, Septymianusa Sewera i Konstantyna Wielkiego, Trajanowski kompleks budowli: forum, kolumna, bazylika, biblioteki i hale targowe, Panteon, mauzoleum Hadriana, bazylika Maksencjusza, nekropola watykańska, katakumby św. Kaliksta.
- II. Miasto nowożytne: kościoły (San Clemente, Santa Maria in Trastevere, Santa Maria Maggiore, Santa Sabina, Santa Maria del Popolo, San Carlo alle Quattro Fontane, Il Gesù), Piazza del Campidoglio, Piazza Navona, fontanna di Trevi, Palazzo Farnese, Stanze Rafała, Kaplica Sykstyńska, Bazylika i Plac św. Piotra.

- III. Arcydzieła: *Apollo Belwederski*, *Grupa Laokoona*, *torso belwederskie*, *Wilczyca Kapitolińska*, *Umierający Gal*, tzw. *togatus Barberini*, *August z Prima Porta*, malowidła z willi Liwii w Prima Porta, posąg konny Marka Aureliusza, mozaika w absydzie bazyliki św. Pudencjany, *Św. Piotr tronujący Arnolfa di Cambio*, *Tempietto Bramantego* przy kościele św. Piotra in Montorio, *Mojżesz Michała Anioła*, *Apollo i Dafne* Gian Lorenza Berniniego, obrazy Caravaggia w kaplicy św. Mateusza w kościele św. Ludwika Króla Francji, *Herkules i Lichas* Antonia Canovy.

Podstawa programowa przedmiotu język łaciński i kultura antyczna

III etap edukacyjny: 4-letnie liceum ogólnokształcące oraz 5-letnie technikum

Zakres rozszerzony

Cele kształcenia – wymagania ogólne

- I. W zakresie kompetencji językowych: znajomość gramatyki języka łacińskiego oraz umiejętność rozumienia i tłumaczenia tekstu łacińskiego.

Uczeń zna i potrafi stosować podstawowe zjawiska morfologiczne i składniowe typowe dla języka łacińskiego. Uczeń rozumie czytany ze słownikiem tekst łaciński i dokonuje poprawnego przekładu prozatorskiego tekstu łacińskiego na język polski, z wykorzystaniem słownika łacińsko-polskiego, w tłumaczeniu zachowując polską normę językową.

- II. W zakresie kompetencji interkulturowych: znajomość kultury i tradycji antycznej oraz jej wpływu na kultury późniejsze.

Uczeń zna, rozumie i interpretuje zjawiska i teksty kultury antycznej, umieszczając je we właściwym dla nich kontekście i zauważając ich cechy dystynktywne, oraz rozpoznaje i interpretuje elementy tradycji antycznej w tekstach kultury późniejszej.

- III. W zakresie kompetencji społecznych: świadomość roli antyku w kształtowaniu się kultury i tożsamości polskiej oraz znaczenia kultury grecko-rzymskiej dla kultury europejskiej i światowej.

Uczeń ma świadomość znaczenia tradycji antycznej dla kształtowania się i rozwoju kultury polskiej i światowej.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

- I. W zakresie kompetencji językowych. Uczeń:
 - 1) zna i rozpoznaje następujące formy morfologiczne z zakresu gramatyki języka łacińskiego:
 - a) formy fleksyjne rzeczowników regularnych deklinacji I–V,
 - b) formy fleksyjne następujących rzeczowników nieregularnych: *Iuppiter, deus, domus, vis*,
 - c) formy fleksyjne przymiotników deklinacji I–III,
 - d) formy fleksyjne i zasady użycia zaimków: *is, quis, qui, hic, ille* oraz zaimków osobowych i dzierżawczych,

- e) formy fleksyjne liczebników głównych i porządkowych: 1–20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100, 1000,
 - f) zasady stopniowania regularnego przymiotników deklinacji I–III oraz stopniowania nieregularnego następujących przymiotników: *bonus, malus, parvus, magnus, multi*,
 - g) zasady tworzenia i stopniowania przysłówków pochodzących od przymiotników deklinacji I–III,
 - h) formy strony czynnej i biernej czasowników regularnych koniugacji I–IV w trybie orzekającym (*indicativus*) i łączącym (*coniunctivus*) w następujących czasach: *praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum, futurum I* oraz formy trybu rozkazującego w czasie teraźniejszym w stronie czynnej (*imperativus praesentis activi*),
 - i) formy bezokolicznika łacińskiego: *infinitivus praesentis activi, infinitivus praesentis passivi, infinitivus perfecti activi, infinitivus perfecti passivi*,
 - j) formy imiesłowów: *participium praesentis activi, participium perfecti passivi, participium futuri passivi (gerundivum)*,
 - k) formy rzeczownika odczasownikowego (*gerundium*),
 - l) formy czasowników nieregularnych:
 - *esse* i wybrane *composita* (*possum, prosum, adsum, absum*),
 - *volo, nolo*,
 - *eo* i wybrane *composita* (*abeo, redeo, obeo*),
 - *fero* i wybrane *composita* (*affero, aufero, differo*),
 - *tollo*,
 - *fio*,
 - *verba defectiva: odi, meminisci, coepi*,
 - *verba deponentia* i *semideponentia*;
- 2) zna i rozpoznaje następujące zjawiska składniowe z zakresu gramatyki języka łacińskiego:
- a) szyk zdania łacińskiego,
 - b) strukturę składniową zdania w stronie czynnej i biernej,
 - c) następujące funkcje składniowe i semantyczne rzeczownika: *nominativus* jako orzecznik, *nominativus duplex, genetivus partitivus, dativus possessivus, dativus auctoris, accusativus duplex, ablativus temporis, ablativus comparationis*,
 - d) następujące konstrukcje składniowe charakterystyczne dla łaciny: *accusativus cum infinitivo* (ACI), *nominativus cum infinitivo* (NCI), *coniugatio periphrastica passiva* (CPP), *ablativus absolutus*, bezprzyimkowe użycie nazw miast,
 - e) następujące typy zdań podrzędnych w języku łacińskim: zdania okolicznikowe czasu, przyczyny, warunku, celu i skutku, zdania dopełnieniowe;

- 3) zna i rozpoznaje formy morfologiczne i strukturę składniową tłumaczonego tekstu;
- 4) identyfikuje, z wykorzystaniem posiadanej wiedzy na temat gramatyki łacińskiej, formy podstawowe słów występujących w tłumaczonym tekście;
- 5) zapoznaje się z podstawowym słownictwem typowym dla autorów określonych w kanonie;
- 6) zna podstawowe techniki przekładu tekstu łacińskiego;
- 7) zna zasady tworzenia spójnego i zgodnego z polską normą językową przekładu z języka łacińskiego na język polski;
- 8) dokonuje następujących transformacji gramatycznych w zakresie morfologii:
 - a) odmienia rzeczowniki regularne deklinacji I–V,
 - b) odmienia następujące rzeczowniki nieregularne: *Iuppiter, deus, domus, vis*,
 - c) odmienia przymiotniki deklinacji I–III,
 - d) odmienia i poprawnie używa następujących zaimków: *is, quis, qui, hic, ille* oraz zaimków osobowych i dzierżawczych,
 - e) odmienia i poprawnie posługuje się formami liczebników głównych i porządkowych: 1–20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100, 1000,
 - f) stopniuje przymiotniki: regularnie – przymiotniki deklinacji I–III oraz nieregularnie – następujące przymiotniki: *bonus, malus, parvus, magnus, multi*,
 - g) tworzy stopniuje przysłówki pochodzące od przymiotników deklinacji I–III,
 - h) odmienia czasowniki regularne koniugacji I–IV w trybie orzekającym (*indicativus*) i łączącym (*coniunctivus*) w następujących czasach: *praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum, futurum I* oraz tworzy formy trybu rozkazującego w czasie teraźniejszym w stronie czynnej (*imperativus praesentis activi*),
 - i) tworzy i posługuje się następującymi formami bezokolicznika łacińskiego: *infinitivus praesentis activi, infinitivus praesentis passivi, infinitivus perfecti activi, infinitivus perfecti passivi*,
 - j) tworzy i stosuje następujące formy imiesłów: *participium praesentis activi, participium perfecti passivi, participium futuri passivi (gerundivum)*,
 - k) tworzy i odmienia rzeczownik odczasownikowy (*gerundium*),
 - l) odmienia następujące czasowniki nieregularne:
 - *esse* i wybrane *composita* (*possum, prosum, adsum, absum*),
 - *volo, nolo*,
 - *eo* i wybrane *composita* (*abeo, redeo, obeo*),
 - *fero* i wybrane *composita* (*affero, aufero, differo*),

- *tollo*,
 - *fiō*,
 - *verba defectiva: odi, memini, coepi*,
 - *verba deponentia i semideponentia*,
- m) dokonuje następujących transformacji gramatycznych w zakresie zjawisk składniowych:
- przekształca strukturę składniową zdania łacińskiego,
 - podczas przekształcania zdań zawierających charakterystyczne dla łaciny zjawiska składniowe, poprawnie posługuje się funkcjami składniowymi i semantycznymi takimi jak: *nominativus* jako orzecznik, *nominativus duplex*, *genetivus partitivus*, *dativus possessivus*, *dativus auctoris*, *accusativus duplex*, *ablativus temporis*, *ablativus comparationis*,
 - podczas przekształcania zdań zawierających charakterystyczne dla łaciny zjawiska składniowe, poprawnie posługuje się następującymi konstrukcjami składniowymi: *accusativus cum infinitivo* (ACI), *nominativus cum infinitivo* (NCI), *coniugatio periphrastica passiva* (CPP), *ablativus absolutus*, bezprzyimkowe użycie nazw miast,
- n) potrafi poprawnie stosować podstawową terminologię gramatyczną w odniesieniu do opisu łacińskiego systemu językowego,
- o) potrafi czytać ze zrozumieniem prozatorski tekst łaciński (z zakresu tekstów określonych w kanonie), posługując się w tym celu słownikiem,
- p) poprawnie tłumaczy charakterystyczne dla łaciny:
- następujące funkcje składniowe i semantyczne: *nominativus* jako orzecznik, *nominativus duplex*, *genetivus partitivus*, *dativus possessivus*, *dativus auctoris*, *accusativus duplex*, *ablativus temporis*, *ablativus comparationis*,
 - następujące zjawiska składniowe *accusativus cum infinitivo* (ACI), *nominativus cum infinitivo* (NCI), *coniugatio periphrastica passiva* (CPP), *ablativus absolutus*, bezprzyimkowe użycie nazw miast,
 - następujące typy zdań podrzędnych: zdania okolicznikowe czasu, przyczyny, warunku, celu i skutku, zdania dopełnieniowe,
- q) potrafi korzystać ze słownika łacińsko-polskiego podczas sporządzania przekładu,
- r) potrafi w przypadku wyrazów wieloznacznych wybrać znaczenie odpowiednie dla kontekstu/tematyki tłumaczonego tekstu,
- s) dokonuje poprawnego przekładu prozatorskiego tekstu łacińskiego, z zakresu tekstów określonych w kanonie, na język polski, przestrzegając w tłumaczeniu polskiej normy językowej.

II. W zakresie kompetencji kulturowych. Uczeń:

- 1) posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych zjawiskach z zakresu mitologii greckiej i rzymskiej:
 - a) mity o powstaniu świata,
 - b) mity o bogach olimpijskich i pozostałych bóstwach panteonu greckiego,
 - c) mity o głównych herosach – Prometeusz, Herakles, Tezeusz, Argonauci,
 - d) mity o wojnie trojańskiej i powrocie bohaterów spod Troi,
 - e) mity aitiologiczne, wyjaśniające powstanie zjawisk i rzeczy,
 - f) związki mitologii greckiej z rzymską,
 - g) mity o wędrowce Eneasza,
 - h) mity o powstaniu Rzymu;
- 2) posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych zjawiskach z zakresu historii starożytnej:
 - a) historia Grecji:
 - wielka kolonizacja,
 - idea państw-miast (*poleis*: Ateny, Sparta, Teby, Korynt),
 - formy ustrojowe w Grecji: demokracja ateńska, ustroj spartański,
 - wojny perskie,
 - wojna peloponeska,
 - podboje Aleksandra Wielkiego i państwa hellenistyczne;
 - b) historia Rzymu:
 - ekspansja terytorialna Rzymu i podboje; prowincje rzymskie,
 - wojny punickie – Kartagina, postacie Hannibala, Scypiona Afrykańskiego i Katona Starszego,
 - upadek republiki i dyktatura Cezara; inne kluczowe postacie życia publicznego późnej republiki: Cezar, Pompejusz, Krassus, Antoniusz, Cyцерon, Katon Młodszy, Marek Brutus,
 - droga do władzy i panowanie Oktawiana Augusta,
 - Rzym pod władzą cesarzy; sylwetki wybranych cesarzy: Tyberiusz, Kaligula, Klaudiusz, Neron, Wespazjan, Trajan, Hadrian, Marek Aureliusz, Domicjan, Konstantyn Wielki,
 - formy ustrojowe w Rzymie: republika, pryncypat, dominat,
 - upadek cesarstwa zachodniego;
- 3) posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych zjawiskach z zakresu historii literatury starożytnej:
 - a) literatura grecka:
 - Homer, *Illiada* i *Odyseja*,
 - liryka grecka (wybrane wiersze Alkajosa, Safony i Anakreonta),
 - tragedia: wybrane dzieła Ajschylosa (*Prometeusz skowany*, *Oresteja*), Sofoklesa (*Król Edyp*, *Antygona*), i Eurypidesa (*Medea*),
 - historiografia: Herodot, *Dzieje* i Tukidydes, *Wojna peloponeska*,

- b) literatura rzymska:
- Cyceron: mowy (*Mowy przeciwko Katylinie, Mowa w obronie poety Archiasza, Filipiki*), listy,
 - Cezar, *Pamiętniki o wojnie galijskiej, Pamiętniki o wojnie domowej*,
 - Tytus Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia miasta* (księga I, księga XXI),
 - Wergiliusz, *Eneida*,
 - Horacy, *Pieśni* (wybrane wiersze),
 - Owidiusz, *Metamorfozy*,
 - Seneka, *Listy moralne do Lucyliusza*,
 - Tacyt, *Roczniki*;
- 4) posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych postaciach, zjawiskach i dziełach z obszaru filozofii starożytnej:
- a) początki filozofii greckiej: Tales z Miletu, Anaksymander, Anaksymenes, Demokryt, Heraklit, Pitagoras,
 - b) Sokrates,
 - c) Platon: *Uczta, Obrona Sokratesa, Państwo*,
 - d) Arystoteles,
 - e) szkoły filozoficzne: stoicka i epikurejska w Grecji i Rzymie,
 - f) wybrane pisma filozoficzne Cycerona: *O przyjaźni, O starości*;
- 5) posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych zjawiskach z zakresu kultury materialnej w starożytności:
- a) greckie malarstwo wazowe (style w malarstwie wazowym: czarnofiguralny, czerwonofiguralny; dominujące tematy w malarstwie wazowym),
 - b) kluczowe postacie i dzieła rzeźby greckiej: Fidiasz (dekoracja Partenonu, *Zeus Olimpijski, Atena Parthenos*), Poliklet (*Doryforos*), Myron (*Dyskobol*), Praksyteles (*Wenus z Knidos*), Lizyp (*Apoksyomenos*, portrety Aleksandra Wielkiego); *Wenus z Milo, Grupa Laokoona*,
 - c) architektura grecka: porządki architektoniczne (dorycki, joński, koryncki), wybrane typy budowli i ich przeznaczenie (teatr, świątynia, stadion, stoa), najważniejsze budowle starożytnej Grecji: zabudowa Akropolu,
 - d) architektura rzymska: wybrane typy budowli i ich przeznaczenie (amfiteatr, cyrk, stadion, termy, łuk triumfalny, akwedukt, willa rzymska, bazylika), najważniejsze budowle starożytnego Rzymu: Koloseum, kolumna Trajana, Forum Romanum, Panteon; Pompeje jako przykład miasta rzymskiego;
- 6) posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych zjawiskach z zakresu życia publicznego i prywatnego w starożytnej Grecji i Rzymie:
- a) sport i widowiska w Grecji i Rzymie: igrzyska w Olimpii, igrzyska gladiatorские w Rzymie,

- b) wyrocznie: Delfy i ich rola, Sybilla,
 - c) życie domowe i rodzinne w Grecji i Rzymie (dom; rodzina; dzieci i edukacja; imiona i nazwiska greckie i rzymskie; ubiór w Grecji i Rzymie),
 - d) życie społeczne i gospodarcze (miasto i wieś, drogi, handel; religie w świecie greckim i rzymskim; wyrocznie – Delfy, Sybilla; niewola i niewolnicy; fenomen prawa rzymskiego; kalendarz; armia grecka i rzymska; rozrywki);
- 7) posiada podstawową wiedzę o następujących kluczowych zjawiskach z zakresu tradycji antycznej i recepcji antyku:
- a) obecność tradycji greckiej i rzymskiej we współczesnym życiu publicznym i kulturalnym,
 - b) przetworzenia motywów kulturowych greckich i rzymskich w kulturze późniejszej, polskiej i światowej na płaszczyznach: literackiej, sztuk plastycznych, sztuk wizualnych;
- 8) potrafi wskazać najważniejsze cechy charakterystyczne i poddać interpretacji uwzględniającej właściwy kontekst kulturowy następujące kluczowe zjawiska z zakresu mitologii greckiej i rzymskiej:
- a) mity o powstaniu świata,
 - b) mity o bogach olimpijskich i pozostałych bóstwach panteonu greckiego,
 - c) mity o głównych herosach – Prometeusz, Herakles, Tezeusz, Argonauci,
 - d) mity o wojnie trojańskiej i powrocie bohaterów spod Troi,
 - e) mity aitiologiczne wyjaśniające powstanie zjawisk i rzeczy,
 - f) związki mitologii greckiej z rzymską,
 - g) mity o wędrówce Eneasza,
 - h) mity o powstaniu Rzymu;
- 9) potrafi scharakteryzować i poddać interpretacji uwzględniającej właściwy kontekst kulturowy następujące kluczowe zjawiska z zakresu historii starożytnej:
- a) historia Grecji:
 - wielka kolonizacja,
 - idea państw-miast (*poleis*: Ateny, Sparta, Teby, Korynt),
 - formy ustrojowe w Grecji: demokracja ateńska, ustrój spartański,
 - wojny perskie,
 - wojna peloponeska,
 - podboje Aleksandra Wielkiego i państwa hellenistyczne,
 - b) historia Rzymu:
 - ekspansja terytorialna Rzymu i podboje; prowincje rzymskie,
 - wojny punickie – Kartagina, postacie Hannibala, Scypiona Afrykańskiego i Katona Starszego,

- upadek republiki i dyktatura Cezara; inne kluczowe postacie życia publicznego późnej republiki: Cezar, Pompejusz, Krassus, Antoniusz, Cynceron, Katon Młodszy, Marek Juniusz Brutus,
 - droga do władzy i panowanie Oktawiana Augusta,
 - Rzym pod władzą cesarzy; sylwetki wybranych cesarzy: Tyberiusz, Kaligula, Klaudiusz, Neron, Wespazjan, Trajan, Hadrian, Marek Aureliusz, Domicjan, Konstantyn Wielki,
 - formy ustrojowe w Rzymie: republika, pryncypat, dominat,
 - upadek cesarstwa zachodniego;
- 10) potrafi wskazać najważniejsze cechy charakterystyczne i poddać interpretacji uwzględniającej właściwy kontekst kulturowy następujące kluczowe zjawiska z zakresu historii literatury starożytnej:
- a) literatura grecka:
 - Homer, *Iliada* i *Odyseja*,
 - liryka grecka (wybrane wiersze Alkajosa, Safony i Anakreonta),
 - tragedia: wybrane dzieła Ajschylosa (*Prometeusz skowany*, *Orestesja*), Sofoklesa (*Król Edyp*, *Antygona*) i Eurypidesa (*Medea*),
 - historiografia: Herodot, *Dzieje* i Tukidydes, *Wojna peloponeska*;
 - b) literatura rzymska:
 - Cynceron: mowy (*Mowy przeciwko Katylinie*, *Mowa w obronie poety Archiasza*, *Filipiki*), listy,
 - Cezar, *Pamiętniki o wojnie galijskiej*, *Pamiętniki o wojnie domowej*,
 - Tytus Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia miasta* (księga I, księga XXI),
 - Wergiliusz, *Eneida*,
 - Horacy, *Pieśni* (wybrane wiersze),
 - Owidiusz, *Metamorfozy*,
 - Seneka, *Listy moralne do Lucyliusza*,
 - Tacyt, *Roczniki*;
- 11) potrafi wskazać najważniejsze cechy charakterystyczne i poddać interpretacji uwzględniającej właściwy kontekst kulturowy następujące kluczowe postaci, zjawiska i dzieła z zakresu filozofii starożytnej:
- a) początki filozofii greckiej: Tales z Miletu, Anaksymander, Anaksymenes, Demokryt, Heraklit, Pitagoras,
 - b) Sokrates,
 - c) Platon: *Uczta*, *Obrona Sokratesa*, *Państwo*,
 - d) Arystoteles,
 - e) szkoły filozoficzne: stoicka i epikurejska w Grecji i Rzymie,
 - f) wybrane pisma filozoficzne Cyncerona: *O przyjaźni*, *O starości*;

- 12) potrafi wskazać najważniejsze cechy charakterystyczne i poddać interpretacji uwzględniającej właściwy kontekst kulturowy następujące kluczowe zjawiska z zakresu kultury materialnej w starożytności:
- greckie malarstwo wazowe (style w malarstwie wazowym: czarnofigurowy, czerwonofigurowy; dominujące tematy w malarstwie wazowym),
 - kluczowe postacie i dzieła rzeźby greckiej: Fidiasz (dekoracja Partenonu, *Zeus Olimpijski*, *Atena Parthenos*), Poliklet (*Doryforos*), Myron (*Dyskobol*), Praksyteles (*Wenus z Knidos*), Lizyp (*Apoksyomenos*, portrety Aleksandra Wielkiego); *Wenus z Milo*, *Grupa Laokoona*,
 - architektura grecka: porządki architektoniczne (dorycki, joński, koryncki), wybrane typy budowli i ich przeznaczenie (teatr, świątynia, stadion, *stoa*), najważniejsze budowle starożytnej Grecji: zabudowa Akropolu,
 - architektura rzymska: wybrane typy budowli i ich przeznaczenie (amfiteatr, cyrk, stadion, termy, łuk triumfalny, akwedukt, willa rzymska, bazylika), najważniejsze budowle starożytnego Rzymu: Koloseum, kolumna Trajana, Forum Romanum, Panteon; Pompeje jako przykład miasta rzymskiego;
- 13) potrafi scharakteryzować i poddać interpretacji uwzględniającej właściwy kontekst kulturowy następujące kluczowe zjawiska z zakresu życia publicznego i prywatnego w starożytnej Grecji i Rzymie:
- sport i widowiska w Grecji i Rzymie: igrzyska w Olimpii, igrzyska gladiatorskie w Rzymie,
 - życie domowe i rodzinne w Grecji i Rzymie (dom, rodzina, dzieci i edukacja, imiona i nazwiska greckie i rzymskie, ubiór w Grecji i Rzymie),
 - życie społeczne i gospodarcze (miasto i wieś, drogi, handel, niewola i niewolnicy, religie w świecie greckim i rzymskim, wyrocznie – Delfy, Sybilla, fenomen prawa rzymskiego, kalendarz, armia grecka i rzymska, rozrywki);
- 14) potrafi rozpoznać i poddać interpretacji w kontekście kultury greckiej i rzymskiej oraz kultur późniejszych następujące kluczowe zjawiska z zakresu tradycji antycznej i recepcji antyku:
- obecność tradycji greckiej i rzymskiej we współczesnym życiu publicznym i kulturalnym,
 - przetworzenia motywów kulturowych greckich i rzymskich w kulturze późniejszej polskiej i światowej na płaszczyznach: literackiej, sztuk plastycznych, sztuk wizualnych.

III. W zakresie kompetencji społecznych. Uczeń:

- dostrzega wagę systematyczności w poznawaniu zjawisk gramatycznych i dokładności w sporządzaniu adekwatnego przekładu;

- 2) nabiera umiejętności szybkiego praktycznego zastosowania i ćwiczenia nowo nabytej wiedzy;
- 3) dostrzega znaczenie języka łacińskiego oraz kultury starożytnej Grecji i Rzymu dla kultury polskiej, europejskiej i światowej;
- 4) jest świadomy antycznych korzeni kultury polskiej, europejskiej i światowej;
- 5) dzięki poznaniu źródeł kultury polskiej, europejskiej i światowej staje się jej świadomym odbiorcą i uczestnikiem.

Kanon tekstów:

- 1) Cyceon: *De amicitia, De senectute, In Verrem, In Catilinam, Pro Archia poeta*, wybór listów, *Disputationes Tusculanae*;
- 2) Cezar: *Commentarii de bello Gallico, Commentarii de bello civili*;
- 3) Nepos: *De viris illustribus* (Hannibal, Epaminondas, Alkibiades, Temistokles);
- 4) Liwiusz: *Ab urbe condita* (księga I);
- 5) Hyginus: *Fabulae*;
- 6) Seneka: *Epistulae morales ad Lucillum*.

Kanon tekstów zawiera listę autorów i dzieł zalecanych do wykorzystania w wybranych przez nauczyciela fragmentach, w postaci oryginalnej lub preparowanej. Nauczyciel w zależności od warunków organizacyjnych i potrzeb może dokonać wyboru jednego lub więcej spośród zalecanych tekstów. Wybrany fragment (w wersji oryginalnej lub preparowanej) nie powinien odbiegać pod względem gramatycznym, stylistycznym i leksykalnym od norm językowych łaciny klasycznej.

Warunki i sposób realizacji

Kształcenie klasyczne ze względu na swoją specyfikę oraz wielowymiarowość nie poddaje się precyzyjnym podziałom i kwantyfikacji. Głównym założeniem kształcenia klasycznego, realizowanego w ramach przedmiotu jest pogłębienie humanistycznej formacji ucznia i przygotowanie go do podjęcia studiów na kierunkach językowych, kulturowych i społecznych. W realizacji procesu dydaktycznego niezbędne jest więc wyodrębnienie treści z zakresu języka oraz treści kulturowych, przy czym podział ten nie może przebiegać linearnie, a treści językowe i kulturowe powinny wzajemnie się przenikać, dając uczniowi możliwość zapoznania się z najważniejszymi osiągnięciami grecko-rzymskiego antyku i ich recepcją w kulturze późniejszej. Ponadto zaleca się korelację treści nauczania z zakresu języka łacińskiego i kultury antycznej z innymi przedmiotami humanistycznymi (w szczególności z językiem polskim, historią, wiedzą o kulturze, filozofią).

Założenie kształtowania w trakcie procesu dydaktycznego obok kompetencji językowych także i kulturowych nie wyklucza jednoczesnego dążenia do osiągnięcia przez doskonalenie kompetencji językowych, które skoncentrowane powinny być na odbiorze,

rozumieniu i umiejętności poprawnego przekładu tekstu łacińskiego na język polski. Zaleca się więc stosowanie przez nauczycieli zróżnicowanych metod nauczania, technik i środków dydaktycznych, w tym szerokie zastosowanie technik multimedialnych i nowych technologii, co wymaga zapewnienia przez szkołę odpowiednich warunków realizacji procesu dydaktycznego (sali wyposażonej w rzutnik multimedialny i komputer ze stałym łączem internetowym, dostępu do słowników łacińsko-polskich i innych materiałów pomocniczych itp.). Wszystkie te działania powinny służyć rozwijaniu u uczniów świadomości znaczenia języka łacińskiego i kultury antycznej w różnych dziedzinach współczesnej kultury i nauki.

Nauczanie języka łacińskiego i kultury antycznej to proces wymagający odpowiednich warunków organizacyjnych. Podstawa programowa zakłada realizację procesu dydaktycznego w cyklu 240 godzin, przy czym cykl ten może być rozłożony na poszczególne lata nauki wedle możliwości organizacyjnych danej szkoły. Zaleca się jednak cztero- lub trzyletni cykl kształcenia, który zapewni równomierny rozkład treści nauczania i osiągnięcie celów kształcenia.

Komentarz do podstawy programowej przedmiotu język łaciński i kultura antyczna

Zakres podstawowy

dr hab. prof. UW Tomasz Derda, dr hab. Rafał Toczko, Tomasz Płóciennik, Mikołaj Baliszewski

Ogólne założenia podstawy programowej

Podstawa programowa przedmiotu język łaciński i kultura antyczna w zakresie podstawowym jest przeznaczona dla klas pierwszych liceów ogólnokształcących i techników.

Przedmiot ten, realizowany w wymiarze 30 godzin, wyposaża uczniów w narzędzia do czytania pod kierunkiem nauczyciela prostych tekstów łacińskich. Celem zajęć jest również ukazanie uczniom oddziaływania języka łacińskiego oraz kultury grecko-rzymskiego antyku na języki i kulturę europejską wieków późniejszych. Podstawa programowa ma przede wszystkim dać nauczycielom szansę wykształcenia wśród uczniów przekonania z jednej strony o doniosłości, z drugiej – o atrakcyjności tych humanistycznych zagadnień.

Podstawa traktuje język łaciński jako swoisty kod, którym elity europejskie posługiwały się przez stulecia, a którego odczytanie wymaga specyficznych kompetencji. W przeciwieństwie do długiej tradycji nauczania języka łacińskiego niniejsza podstawa programowa zaleca kształcenie przede wszystkim umiejętności, a nie przekazywanie wiedzy deklaratywnej o języku i jego strukturze gramatycznej. Uczniowie mają zdobyć zdolność rozpoznawania i rozumienia wybranych, podstawowych form ekspresji językowej, nie zaś umiejętność odmieniania przez przypadki czy omawiania składni łacińskiej. W tak niewielkim wymiarze godzin oznaczać to będzie zawsze aktywną rolę nauczyciela jako przewodnika i komentatora, dopowiadającego i podpowiadającego właściwy kierunek rozumienia tekstu. Powinno to pomóc w budowaniu autorytetu nauczyciela w klasie i wskazaniu, że rozumienie i przekład tekstu łacińskiego jest wieloaspektową sztuką, prawdziwie praktycznym rzemiosłem.

Poprzez zalecenie wykorzystywania na lekcjach jedynie oryginalnych tekstów, obejmujących dzieła powstałe na przestrzeni niemal dwóch tysięcy lat, podstawa programowa umożliwia ukazanie powszechności i długiego trwania łaciny jako kodu komunikacji w Europie. Szczególne znaczenie miała ona na gruncie naszej rodzimej historii, o czym pojęcie daje m.in. rzadko przywoływana obserwacja Daniela Defoe z 1729 roku, która głosi, że każdy człowiek podróżujący przez Polskę, jeśli tylko zna łacinę, może porozumieć się z każdym jej obywatelem równie dobrze, jak gdyby znał język rodzimy, bo każdy tu mówi w języku Rzymian („*A man, who can speak Latin, may travel from one end of Poland to another as familiarly as if he was born in the country*”).

W nauczaniu języka powinny być wykorzystywane zarówno rozmaite teksty z kręgu literatury pięknej, jak i teksty o innym charakterze, w tym inskrypcje, powiedzenia i piosenki. Fragmentaryczność zalecanych tekstów oraz fakt, że pochodzą z różnych epok i reprezentują różnorodne gatunki, powodują konieczność wykształcenia postawy aktywnej zarówno wśród uczniów, jak i nauczycieli, przez których taka propozycja może zostać odebrana jako nowatorska.

Rozkład treści podstawy zakłada, że na kształcenie kompetencji językowych przypada około dwadzieścia jednostek lekcyjnych, a około dziesięć należy poświęcić szeroko rozumianej kulturze antycznej i jej recepcji.

W obszarze treści kulturowych podstawa programowa identyfikuje i wyróżnia szereg kluczowych zjawisk. Selekcja zagadnień z jednej strony jest efektem ograniczonego czasu przeznaczanego na realizację przedmiotu, a z drugiej wynika z przekonania, że prowadząc te zajęcia, nauczyciel będzie mógł skorygować pewne stereotypy dotyczące starożytnych Greków i Rzymian.

Grecko-rzymska starożytność rozumiana jest tu także jako punkt wyjścia dla historii cywilizacji zachodniej z następującymi w niej cyklicznie obumieraniem i odradzaniem się pierwiastka klasycznego. Szczególny nacisk został położony na doniosłość trwania dziedzictwa antyku w kulturze polskiej oraz jego uniwersalność i aktualność – również dla współczesnych nastolatków.

Kompetencje językowe – teksty

Poniżej prezentujemy teksty proponowane do wykorzystania w trakcie lekcji. Nauczyciel, w zależności od warunków organizacyjnych i potrzeb, może dokonać zarówno wyboru tekstów, jak i wyboru fragmentów każdego z nich. Teksty uszeregowano z uwzględnieniem działów gramatycznych, których stanowią one egzemplifikację (zob. wyżej: *Warunki i sposób realizacji – 1. Lekcje językowe*), a w obrębie poszczególnych działów – chronologicznie. Gwiazdkami – jedną (*) lub dwiema (**) – zaznaczono teksty trudniejsze, odpowiednio o nieco większym i znacznie większym stopniu trudności – te ostatnie zalecane są do realizacji jedynie z uczniami wyjątkowo zdolnymi i/lub szczególnie zainteresowanymi przedmiotem. Podkreśleniem zaznaczono elementy tekstu wykraczające poza omawiany w danym dziale zakres gramatyki (a zatem wymagające objaśnienia lub przetłumaczenia przez nauczyciela). Formy imiesłowów, a także formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotnika, choć nieomawiane w części gramatycznej, nie zostały podkreślone, jako że umieszczone są w dołączonym do wyboru tekstów słowniczku. W tekstach prozatorskich, w słowach mających co najmniej trzy sylaby, zaznaczono iloczasy przedostatniej samogłoski (również samogłoski długiej z pozycji). W tekstach wierszowanych, zarówno o metryce klasycznej, jak i rytmizowanych średniowiecznych, czcionką pogrubioną zaznaczono samogłoskę, na którą podczas lektury winien padać

akcent (w wierszu Marka Marulicia w dziale II czcionką pogrubioną zaznaczono miejsca akcentu w lekturze „poziomej”, natomiast pochyłą – miejsca akcentu w lekturze „pionowej”).

Dołączony słowniczek zawiera wszystkie słowa występujące w tekstach (i niepodkreślone w nim), w tym nazwy własne, a także (wbrew uzusowi) formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotników, przysłówki odprzymiotnikowe i imiesłowy. Dla czasowników podano jedynie trzy pierwsze formy podstawowe, ponieważ formy bierne czasów dokonanych nie zostały uwzględnione w części gramatycznej podstawy programowej. Podano również występujące w tekstach czasownik *fero* i jego złożenia, choć – jako nieomawianym – w wyborze tekstów towarzyszy im podkreślenie. Nie zamieszczono natomiast w słowniczku słów podanych czcionką rozstrzeloną w tekście Cycerona *Inv. rhet.* 1.9 (w dziale I B), ponieważ stanowią one terminy retoryczne objaśniane właśnie w tym tekście. Gwiazdką (*) oznaczono w słowniczku słowa rzadsze, mniej istotne na początkowym etapie nauki, których nie ma konieczności uczyć się na pamięć.

DZIAŁ I A

VULGATA

Ex 3.14

Ego sum qui sum.

Is 40.6–8

Omnis caro faenum et omnis gloria eius quasi flos agri. (...) Vere faenum est populus. Exsiccatum est faenum (...), verbum autem Dei nostri stabit in aeternum.

J 8.12

Ego sum lux mundi.

J 14.6

Ego sum via et veritas et vita.

ŚREDNIOWIECZE

Alanus de Insulis

***Omnis mundi creatura* 1–6**

Omnis mundi creatura
quasi liber et pictura

nobis est in speculum,

nostrae vitae, nostrae mortis,

nostri status, nostrae sortis

fidele signaculum.

Haec est stella maris

Haec est stella maris, vitae via, porta salutis,

regula iustitiae, limes pietatis, origo

virtutis, veniae mater thalamusque pudoris,

hortus conclusus, fons consignatus, oliva

fructificans, cedrus redolens, paradus amoenans.

Hildebertus

De sancta Trinitate (Carmina minora 55) 163–166, 169–172

Tu intrare me non sinas

infernales officinas,

ubi maeror, ubi metus,

ubi foetor, ubi fletus, (...)

ubi tortor semper caedens,

ubi vermis semper edens,

ubi totum hoc perenne,

quia perpes mors Gehennae.

Jan Długosz

Annales, ks. I

Antiquitatis enim et historiae (...) notitia virtutis parens et vitae magistra (...) est.

EPOKA NOWOŻYTNA

Francis Bacon

De augmentis scientiarum, ks. I

Scientia nihil aliud est quam veritatis imago.

Inskrypcje

Warszawa, kościół Niepokalanego Poczęcia NMP

Res sacra miser.

Warszawa, gmach Sądu Najwyższego (paremie prawne)

Ius est ars boni et aequi. (*D. 1.1.1 pr.*)

Dura lex, sed lex. (*ad D. 40.9.12.1*)

Salus popūli sup̄rēma lex esto. (Cyceron, *Leg.* 3.8)

Summum ius summa iniuriā. (Cyceron, *Off.* 1.33)

Libertas inaestimabilis res est. (*D.* 50.17.106)

Kraków, Collegium maius

Plus ratio quam vis.

DZIAŁ I B

STAROŻYTNOŚĆ KLASYCZNA

Cyceron

***De or.* 2.36**

Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis.

***Tusc.* 1.26**

Philosophia, omnium mater artium, quid est aliud nisi, ut Plato, donum, ut ego, inventum deorum.

*** *Inv. rhet.* 1.9**

Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium (...); dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio.

VULGATA

J 10.7

Ego sum ostium ovium.

ŚREDNIOWIECZE

Gall Anonim

Chronicon, proemium do ks. I

Patria ubi aër salūbris, ager fertilis, silva melliflūa, aqua piscosa, milītes bellicōsi, rustīci laboriōsi, equi durabīles, boves arabīles, vaccae lactōsae, oves lanōsae.

Hildebertus

De sancta Trinitate (Carmina minora 55) 173–182, 185–192

Me receptet Syon illa,

Syon David, **urbs** tranquilla,

cuius **faber auctor lucis**,

cuius **portae** lignum **crucis**,

cuius **claves** lingua Petri,

cuius **cives** semper **laeti**,

cuius **muri** lapis **vivus**,

cuius **custos** rex **festivus**.

In hac **urbe** **lux** solennis,

ver aeternum, **pax** perennis, (...)

non est **ibi** **corruptela**,

non defectus, **non** querela,

non minuti, **non** deformes:

omnes Christo **sunt** conformes.

Urbs caelestis, **urbs** beata,

supra petram **collocata**;

urbs in portu **satis** tuto,

de longinquo **te** saluto.

Jan z Salisbury

*** *Entheticus maior 305–306***

Si **verus** Deus **est** hominum sapientia vera,

tunc amor **est** veri philosophia Dei.

Jan z Howden

O mira creatura

O mira creatura,

tam magna, tam pusilla,

mater et virgo pura,

regina et ancilla,

amica, sponsa, filia

et soror creatoris,
electa super milia,
flos matrum, mater floris.

EPOKA NOWOŻYTNA

Marcin Kromer

Polonia sive De situ, populis, moribus, magistratibus et re publica regni Polonici libri duo, ks. I, Ingenia et mores Polonorum

Ingenia Polonorum sunt aperta et candida et falli quam fallere magis apta, non tam irritabilia, quam placabilia, minime proterva aut pertinacia, immo valde tractabilia.

Inskrypcje

Warszawa, BUW

Hinc omnia.

Warszawa, gmach Sądu Najwyższego (paremie prawne)

Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia. (D.1.1.10.2)

Optima est legum interpretis consuetudo. (D.1.3.37)

Quid est enim civitas nisi iuris societas civium. (Cyceron, *De re publ.* I 49)

DZIAŁ II

STAROŻYTNOŚĆ KLASYCZNA

Katullus

76.13

Difficile (e)st longum subito deponer(e) amorem.

Horacy

Epist. 1.11.27

Caelum, non animum mutant, qui trans mare currunt.

Owidiusz

Met. 2.15–16

Terra viros urbesque gerit silvasque ferasque

Fluminaqu(e) et nymphas et cetera numina ruris.

Ars 1.59

Quot caelum stellas, tot habet tua Roma puellas.

* **Ars 1.403**

Nec teneras semper tutum captare puellas.

Marcjalis

1.32

Non amo te, Sabidi, nec possum dicere, quare.

Hoc tantum possum dicere: non amo te.

1.38

Quem recitas meus est, o Fidentine, libellus.

Sed male cum recitas, incipit esse tuus.

* **3.8**

„Thaida Quintus amat”. „Quam Thaida?”. „Thaida luscam”.

Un(um) oculum Thais non habet, ille duos.

3.26

Praedia solus habes et solus, Candide, nummos,

Aurea solus habes, murrina solus habes,

Massica solus habes et Opimi Caecuba solus,

Et cor solus habes, solus et ingenium.

Omnia solus habes – nec me puta velle negare –

Uxorem sed habes, Candide, cum populo.

3.49

Veientana mihi misces, ubi Massica potas.

Olfacer(e) haec malo pocula quam bibere.

6.60

Laudat, amat, cantat nostros mea Roma libellos,

Meque sinus omnes, me manus omnis habet.

Ecce rubet quidam, pallet, stupet, oscitat, odit.

Hoc volo: nunc nobis carmina nostra placent.

Inskrypcje

CIL III 3247, 2–5

Terra tenet corpus, nomen lapis atqu(e) anim(a)m aër.

CIL VI 15258, 5–8

Balnea, vina, Venus corrumpunt corpora nostra,
Sed vitam faciunt balnea, vina, Venus.

VULGATA**Mt 7.17–180**

Sic omnis arbor bona fructus bonos facit, mala autem arbor fructus malos facit. Non potest arbor bona fructus malos facere neque arbor mala fructus bonos facere.

PÓŻNA STAROŻYTNOŚĆ**Justynian*****Institutiones* 1.1–2**

Iuris praecēpta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuīque tribuere. Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet. (...)

Ius naturāle est quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium (...). Hinc descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio.

ŚREDNIOWIECZE***Carmina Burana******In taberna* 33–48**

Bibit **era**, bibit **erus**,
bibit **miles**, bibit **clerus**,
bibit **ille**, bibit **illa**,
bibit **servus et** ancilla,
bibit **velox**, bibit **piger**,
bibit **albus**, bibit **niger**,
bibit **constans**, bibit **vagus**,
bibit **rudis**, bibit **magus**.

Bibit **pauper et** aegrotus,
bibit **exul et** ignotus,
bibit **puer**, bibit **canus**,
bibit **praesul et** decanus,

bibit **s**oror, bibit **f**rater,
 bibit **a**nus, bibit **m**ater,
 bibit ista, bibit ille,
 bibunt centum, bibunt mille.

Anonimowe

GRAM loquitur, DIA vera docet, RHET verba colorat,
 MUS canit, AR numerat, GE ponderat, AST colit astra.

Ver sua grana serit, foveat **a**estas semina, fota
 Colligit **a**utumnnus, lecta recondit hiems.

Ebrietas dat amicitias, dat **n**omen, honores
Cumqu(e) opibus titulos; qui sapis, ergo, bibe!

Inskrypcje

* **Wrocław, tympanon z kościoła św. Michała na Ołbinie**

Ad hanc novellam dux fert sua dona capellam.

Quae fert lacxo, deus, suscipe templa, pius.

EPOKA NOWOŻYTNA

Mikołaj Kopernik

* ***De revolutionibus* 1.10**

Prima et suprēma omnium est stellārum fixārum sphaera (...) nempe univērsi locus,
ad quem motus et positio caeterōrum omnium sidērum conferātur. (...) In mediō vero
 omnium residet Sol.

Giovanni Cotta

***Carmina* 5 (Ad Lycorim). 1–4**

Amo, quod fateor, meam Lycorim,
 ut pulchras iuvenes amant puellas.

Amat me mea, quod reor, Lycoris,
 ut bonae iuvenes amant puellae.

Marko Marulić

* ***Latinski stihovi* 143 (Versus in directum stoici, in transversum Epicurei)**

Dilige	virtutes	<u>damnato</u>	turpia	sperne
delicias	omnes	nomen	<u>servato</u>	pudicum
incestum	<u>fugito</u>	fortis	consortia	quære

mollia vitato convivia temne nepotum
quaere labores posce Catonum commonefacta

Andrzej Krzycki

Carmina 2.38 (Campana de se ipsa)

Laudo Deum verum, plebem voco, congrego clerum,
defunctos ploro, pestem fugo, festa decoro,
vox mea cunctorum terror est daemoniorum.

Carmina 7.2 (In imaginem temporis). 11–12

Fortunam, vires, formam dulcemque iuventam
contero; virtutem si colis, illa manet.

Inskrypcje

Warszawa, kościół św. Krzyża

Sursum corda.

Warszawa, gmach Sądu Najwyższego (paremie prawne)

Silent leges inter arma. (Cyceron, *Mil.* 4.11)

Onus est honos qui sustinet rem publicam. (Warron, *Ling.* 5.73)

Lex retro non agit. (ad C. 1.14.7)

Haga, Pałac Pokoju

Si vis pacem, cole iustitiam.

Spiska Sobota, fasada domu

Latens odium, iuvenile consilium, proprium commodum. Per haec tria perēunt omnia regna.

DZIAŁ III

STAROŻYTNOŚĆ KLASYCZNA

Cyceron

*** *Rep.* 1.25**

Est igitur (...) res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communiōne sociatus.

Cezar

*** *BGall.* 1.1**

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differrunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit.

Horacy

**** *Carm.* 1.4.1–4**

Solvitur acris hiems grata vice veris et Favoni
trahuntque siccas machinae carinas
ac neque iam stabulis gaudet pecus aut arator igni
nec prata canis albicant pruinis.

*** *Carm.* 2.10.5–8**

Auream quisquis mediocritatem
diligat, tutus caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.

*** *Epod.* 2.1–16**

Beatus ille, qui procul negotiis,
ut prisca gens mortalium,
paterna rura bubus exercet suis
solutus omni faenore.
Nequ(e) excitatur classico miles truci
nequ(e) horret iratum mare
forumque vitat et superba civium
potentiorum limina.
Erg(o) aut adulta vitium propagine
altas maritat populos
aut in reducta valle mugientium
prospectat errantis greges.
Inutilisque falce ramos amputans
feliciores inserit
aut pressa puris mella condit amphoris
aut tondet infirmas ovis.

***Sat.* 1.1.106–107**

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Tibullus

* 2.4.11–12

Nunc et amara dies et noctis amarior umbra (e)st:

Omnia nam tristi tempora felle madent.

Marcialis

* 9.97

Rumpitur invidia quidam, carissime luli,
quod me Roma legit, rumpitur invidia.

Rumpitur invidia quod turba semper in omni
monstramur digito, rumpitur invidia.

Rumpitur invidia tribuit quod Caesar uterque
ius mihi natorum, rumpitur invidia.

Rumpitur invidia quod rus mihi dulce sub urbe (e)st
parvaqu(e) in urbe domus, rumpitur invidia.

Rumpitur invidia quod sum iucundus amicis,
quod conviva frequens, rumpitur invidia.

Rumpitur invidia quod amamur quodque probamur:
rumpatur quisquis rumpitur invidia.

Inskrypcje

CIL VI 31211

Senātus populūsq̄ Romānus divo Tito divi Vespasiāni filio Vespasiāno Augūsto.

CIL VI 24563

Fortūna spondet multa multis, praestat nemīni. Vive in dies et horas, nam propriūm est nihil.

PÓŻNA STAROŻYTNOŚĆ

Dimensuratio provinciarum 8 i 19

Daciā, Geticā finiūntur ab oriēte desērtis Sarmatīae, ab occidēte flumīne Vistūla, a septentriōne Oceāno, a meridīe flumīne Histro. (...)

Germaniā, Raetiā, ager Noricus ab oriēte flumīne Vistūla et silva Hyrcaniā, ab occidēte flumīne Rheno, a septentriōne Oceāno, a meridīe iugis Alpium et flumīne Danubio. (...)

BREVIARIUM ROMANUM

Ave Maria

Ave Marīa, gratīa plena, Domīnus tecum,
 benedīcta Tu in mulierībus
 et benedīctus fructus ventris Tui, Iesus.
 Sancta Marīa, Mater Dei,
 ora pro nobis peccatorībus
 nunc et in hora mortis nostrae. Amen.

ŚREDNIOWIECZE

Gall Anonim

Chronicon, proemium do ks. I

Poloniā septentrionālis pars est Sclavoniāe, quae habet ab oriēte Rusiā, ab Austro Ungariā, a Subsolāno Moraviā et Bohemiā, ab occidēte Daciā et Saxoniā collaterāles. Ad mare autem septentrionāle tres habet affīnes barbarōrum gentiliū ferocissīmas natiōnes, Selenciā, Pomerānam et Pruziā, contra quas regiōnes Polonōrum dux assidūe pugnat.

Hildebertus

De sancta Trinitate (Carmina minora 55) 113–120 i 147–162

In hoc salo mea ratis
 infestatur a piratis,
 hīnc assaultus, inde fluctus,
 hīnc et inde mors et luctus.
 Sed tu, bone nauta, veni,
 preme ventos, mare leni.
Fac, abscedant hi piratae;
duc ad portum salva rate.
 (...)
 Totum, Deus, in te spero,
 Deus, ex te totum quaero.
 Tu laus mea, meum bonum,
 mea cuncta tuum donum.
 Tu solamen in labore,
 medicamen in languore,
 Tu in luctu mea lyra,
 Tu lenimen es in ira,
 Tu in arto liberator,
 Tu in lapsu relevator.

Metum praestas in propectu,
spem conservas in defectu.
Si quis laedit, Tu rependis,
si minatur, Tu defendis.
Quod est anceps, Tu dissolvis,
quod tegendum, Tu involvis.

Carmina Burana

73

Iam mors regnat in praelatis:
nolunt sacrum dare gratis,
postquam sedent iam securi,
contradicunt sancto iuri.

Sunt latrones, non latores,
legis Dei destructores.
Simon sedet inter eos
multos facit esse reos.

Simon praefert malos bonis,
Simon totus est in donis,
Simon regnat apud Austrum,
Simon frangit omne claustrum.

Simon aufert, Simon donat,
hunc expellit, hunc coronat,
hunc circumdat gravi peste,
illum nuptiali veste.

Cum non datur, Simon stridet,
sed si datur, Simon ridet;
iam se Simon non abscondit,
res permiscet et confundit.

Piotr z Dusburga

Chronica terrae Prussiae 3.2–3

Terra Prussiae pro terminis suis (...) habet Wisęlam, Mare Salsum, Memęlam, terram Russiae, ducatum Masoviae et ducatum Dobrinensem. Wissęla est aqua fluens de Cracovia in terram Pomeraniae, circa castrum Dantzke intrans mare, dividens Poloniae et Pomeraniae a Prussia. Memęla etiam est fluens aqua descendens de regno Russiae, circa castrum et civitatem Memelbergk intrans mare, ipsam Russiam, Lethoviam et Curoniam dividens etiam a Prussia. Terra Prussiae in undęcim partes dividitur.

Veni, sancte Spiritus

Veni, Sancte Spiritus,
et emitte caelitus
lucis tuae radium.
Veni, pater pauperum,
veni, dator munerum,
veni, lumen cordium.

Consolator optime,
dulcis hospes animae,
dulce refrigerium.
In labore requies,
in aestu temperies,
in fletu solatium.

O lux beatissima,
reple cordis intima
tuorum fidelium.
Sine tuo numine,
nihil est in lumine,
nihil est innoxium.

Lava quod est sordidum,
riga quod est aridum,
sana quod est saucium.
Flecte quod est rigidum,
fove quod est frigidum,
rege quod est devium.

Da tuis fidelibus,
in te confidentibus,
sacrum septenarium.
Da virtutis meritum,
da salutis exitum,
da perenne gaudium.

Anonimowe

Vis bene scire? Doce, quia sic doctrina paratur.
Si datur, augetur. Decrescit, si taceatur.

Inskrypcje

Wrocław, tympanon w kościele Panny Marii na Piasku

* Has, matri veniae, tibi do, Maria Mariae,
Has offert aedes Swentoslaus, mea proles.

Strzelno, tympanon w kościele św. Trójcy i NMP

* Te, velut optarat, hoc dono Petrus honorat,
 virginis Anna piae mater veneranda Mariae.

EPOKA NOWOŻYTNA

Giovanni Boccaccio

* *De mulieribus claris 51 (De Athalia, regina Ierusalem)*

In thronum per sanguinem et indigna facinora itur. (...) Illico, urgente suspicione, primores pelluntur exilio, in pauperum rediguntur divites, relegantur amici veteres, fratres filii nepotes parentisque tamquam aemuli carcerantur, occiduntur; nulla fides, nulla sanctitas, iustitia nulla servatur, anxie vigilatur, cum difficultate dormitur, nec cibus absque timore gustatur.

Marcin Kromer

* *Polonia sive De situ, populis, moribus, magistratibus et re publica regni Polonici libri duo, ks. I, Educatio*

Iuventutis laxior et paulo neglectior educatio, sed ea naturae bonitate compensatur. Ad scholas quidem et magistros mittere mares liberos et Latinis litteris teneram aetulam imbuere omnibus, pauperibus iuxta ac divitibus, nobilitati ac plebi, oppidanae praesertim, studium est. Multi paedagogos domi alunt. Itaque ne in medio quidem Latii quis reperiat tam multos vulgo, cum quibus Latine tamen loqui possit. Puellae quoque nobiles et urbanae vel domi vel in monasteriis vernacula, immo et Latina lingua legere et scribere discunt.

Adeste, fideles

Adeste, fideles, laeti, triumphantes,
 venite, venite in Bethlehem,
 natum videte regem angelorum.
 Venite, adoremus Dominum!

Deum de Deo, lumen de lumine
 gestant puellae viscera,
 Deum verum, genitum, non factum.
 Venite, adoremus Dominum!

Ergo, qui natus die hodierna,
Iesu, tibi sit gloria.
Patris aeterni verbum caro factum.
Venite, adoremus Dominum!

Cantet nunc „Io” chorus angelorum,
cantet nunc aula caelestium:
„Gloria in excelsis Deo”.
Venite, adoremus Dominum!

Inskrypcje

Warszawa, gmach Sądu Najwyższego (paremie prawne)

In legibus magis simplicitas quam difficultas placet. (*I.* 2.23.7)
Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur. (*D.* 1.3.8)
Dolus non praesumitur. (*D.* 22.3.18.1)
Nulla poena sine lege. (*D.* 50.16.131.1)
Delicta parentium liberis non nocent. (*ad C.* 6.7.2 *pr.*)
Res iudicata pro veritate accipitur. (*D.* 50.17.207)
Leges bonae ex malis moribus procreantur. (*Macrobiusz, Sat.* 3.17.10)
Nemo est iudex in propria causa. (*ad C.* 3.5.1)
Nullus idoneus testis in re sua intelligitur. (*D.* 22.5.10)

Kraków, Wawel, Kaplica Zygmuntowska

Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.

Kraków, Wawel, brama wejściowa

Si Deus nobiscum, quis contra nos.

Cambridge, pomnik Newtona

Quidquid vides, currit cum tempore.

DZIAŁ IV

STAROŻYTNOŚĆ KLASYCZNA

Katullus

** 51

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos,

qui sedens adversus identidem te
spectat et **audit**

dulce ridentem, misero quod **omnis**
eripit sensus mihi: **nam simul** te,
Lesbi(a), **aspexi**, nihil **est** super mi
vocis in **ore**.

Lingua **sed** torpet, tenuis sub **artus**
flamma **demanat**, sonitu suopte
tintinant aures, gemina **teguntur**
lumina **nocte**.

Otium, Catulle, tibi molestum (e)st:
oti(o) exsultas nimiumque **gestis**:
oti(um) et reges prius **et beatas**
perdidit **urbes**.

Warron

* *Ling. 5.41*

Ubi nunc est Roma, Septimontium nominatum ab tot montibus, quos postea urbs muris comprehendit. E quibus Capitolium dictum, quod hic (...) caput humanum (...) inventum. Hic mons ante Tarpeius dictus a virgine Vestale Tarpeia, quae ibi ab Sabinis necata armis et sepulta: cuius nominis monimentum relictum, quod etiam nunc eius rupes Tarpeium appellatur saxum.

Cyceron

Cat. 1.3

Fuit, fuit (...) quondam in hac re publica virtus.

Salustiusz

* *Cat. 5*

L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere ibique iuventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, vigiliae supra quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuius rei lubet simulator ac dissimulator, alieni adpetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum.

Korneliusz Nepos

Cato 3

In omnibus rebus singulari fuit industria. Nam et agricola sollers et peritus iuris consultus et magnus imperator et probabilis orator et cupidissimus litterarum fuit. (...) Ab adolescentia confecit orationes. Senex historias scribere instituit.

Wergiliusz

*** Aen. 1.1–3**

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
litora, multum ill(e) et terris iactatus et alto.

Owidiusz

**** Met. 1.1–9**

In nova fert animus mutatas dicere formas
corpora; di, coeptis (nam vos mutastis et illas)
adspirate meis primaque ab origine mundi
ad mea perpetuum deducite tempora carmen!

Ante mar(e) et terras et quod tegit omnia caelum
unus erat toto naturae vultus in orbe,
quem dixere Chaos: rudis indigestaque moles
nec quicquam nisi pondus iners congestaque eodem
non bene iunctarum discordia semina rerum.

Res gestae divi Augusti

1–3

Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavi. (...) Qui parentem meum trucidaverunt, eos in exilium expuli. (...) Bella terra et mari civilia externaque toto in orbe terrarum saepe gessi, victorque omnibus veniam petentibus civibus peperci.

26

Omnium provinciarum populi Romani, quibus finitimae fuerunt gentes (...), fines auxi. Gallias et Hispanias provincias, item Germaniam, qua includit Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis, pacavi. (...) Classis mea per Oceanum ab ostio Rheni ad solis orientis regionem usque ad fines Cimbrorum navigavit. (...) Germanorum populi per legatos amicitiam meam et populi Romani petierunt. (...) In Arabiam usque in fines Sabaeorum processit exercitus ad oppidum Mariba. Aegyptum imperio populi Romani adieci.

Seneka**Ep. 2.15**

Mos antiquis fuit, usque ad meam servatus aetatem, primis epistulae verbis adicere „si vales, bene est, ego valeo”. Recte nos dicimus „si philosopharis, bene est”. Valere enim hoc demum est. Sine hoc aeger est animus; corpus quoque, etiam si magnas habet vires, non aliter quam furiosi aut phrenetici validum est.

Plinius Młodszy*** Ep. 3.6**

Emi proxime Corinthium signum, modicum quidem sed festivum et expressum, quantum ego sapio (...). Est enim nudum, nec aut vitia si qua sunt celat, aut laudes parum ostentat. Effingit senem stantem; ossa musculi nervi venae rugae etiam ut spirantis apparent.

Tacyt**** Ann. 1.1**

Urbem Romam a principio reges habere; libertatem et consulatum L. Brutus instituit. (...) Non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit. Sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt, temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur. (...) Inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo.

Inskrypcje**CIL IV 9131**

Fullones ululamque cano, non arma virumque.

CIL VI 26003

Nil sumus et fuimus mortales. Respice, lector,
in nihil ab nihilo quam cito recidimus.

VULGATA**Gen 1.1 i 27–28**

In principio creavit Deus caelum et terram. (...) Et creavit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum, masculinum et feminam creavit eos. Benedixitque illis Deus et ait: „Crescite et multiplicamini et replete terram et subicite eam et dominamini piscibus maris et volatilibus caeli et universis animantibus quae moventur super terram”.

*** Lk 1.46–55**

Magnificat anīma mea Domīnum
 et exsultāvit spīritus meus in Deo salutāri meo,
 quia respēxit humilitātem ancillae suae:
 ecce enim ex hoc beātam me dicent omnes generatiōnes.
 Quia fecit mihi magna, qui potens est, et sanctum nomen eius
 et misericordīa eius in progenies et progenies timentibus eum.
 Fecit potentiā in brachiō suo, dispēsit supērbos mente cordis sui,
 deposuit potētes de sede et exaltāvit humīles,
 esuriētes implēvit bonis et divites dimisit inānes.
 Suscēpit Israhel puērū suū memorātus misericordīae,
 sicut locūtus est ad patres nostros Abraham et semīni eius in saecūla.

J 20.26–30

Venit Iesus ianuis clausis et stetit in mediō et dixit: „Pax vobis”. Deīnde dicit Thomae: „Infer
 digītum tuum huc et vide manus meas, et affer manum tuam et mitte in latus meum, et
noli esse incredūlus, sed fidēlis”. Respōndit Thomas et dixit ei: „Domīnus meus et Deus
 meus”. Dicit ei Iesus: „Quia vidisti me, credidisti. Beāti, qui non vidērunt et credidērunt”.

MISSALE ROMANUM

*** *Credo Nicaeno-Constantinopolitanum***

Credo in unum Deum,
 Patrem omnipotētem,
 factōrem caeli et terrae,
 visibilium omnium et invisibilium,
 et in unum Domīnum Iesum Christum,
 Filium Dei unigenitum
 et ex Patre natum ante omnia saecūla:
 Deum de Deo, lumen de lumīne,
 Deum verum de Deo vero,
 genitum, non factum, consubstantiālem Patri,
 per quem omnia facta sunt.
Qui propter nos homīnes
 et propter nostram salūtem descēdit de caelis
 et incarnātus est de Spirītu Sancto ex Mariā Virgīne
 et homo factus est.
 Crucifixus etiā pro nobis
 sub Pontio Pilāto passus et sepūltus est.
 Et resurrexit tertiā die secūndum Scriptūras.
 Et ascēdit in caelum, sedet ad dextēram Patris

et itērum ventūrus est cum gloriā iudicāre vivos et mortūos,
 cuius regni non erit finis.

Et in Spiritum Sanctum, Domīnum et vivificāntem,
 qui ex Patre Filiōque procēdit,
 qui cum Patre et Filiō simul adorātur et conglorificātur,
 qui locūtus est per Prophētas.

Et unam sanctam catholicā et apostolicā Ecclesiā.

Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum.

Et exspecto resurrectionem mortuorum et vitam ventūri saecūli. Amen

ŚREDNIOWIECZE

Nennius

Historia Brittonum 20–21 i 23

Iulius igitur primus in Britanniam pervēnit et regnum et gentem tenuit. (...) Et Idibus Martiis Gaius Iulius Caesar in curia occiditur (...).

Secundus post hunc Claudius imperator venit et in Britannia imperavit annis quadraginta octo post adventum Christi et stragem et bellum fecit magnum non absque detrimento militum, tamen victor fuit in Britannia. Et postea (...) perrexit ad Orcades insulas et subiēcit sibi et fecit eas tributarias. (...) Regnavit annis XIII mensibus VIII. (...)

Tertius fuit Severus, qui transfretavit ad Brittanos; ubi (...) murum et aggērem a mari usque ad mare per latitudinem Britanniae, id est per CXXXII milia passuum deduxit (...).

Wincenty Kadłubek

* ***Chronica Polonorum 1.1***

Fuit, fuit quondam in hac re publica virtus! Quam velut (...) caeli luminaria non scripturae quidem membranulis, sed clarissimis gestorum radiis patres conscripti illustravere.

* ***Gaude, mater Polonia***

Gaude, Mater Polonia,
 prole fecunda nobili,
 Summi Regis magnalia
 laude frequenta vigili.

Cuius benigna gratia
 Stanislai pontificis
 passionis insignia
 signis fulgent mirificis.

Tyranni **truculentiam**
Qui dum **constanter arguit,**
martyrii victoriam
membratim caesus meruit.

Sic **Stanislaus pontifex**
transit ad **caeli curiam,**
ut apud **Deum opifex**
nobis imploret **veniam.**

Ergo, felix Cracovia,
sacro **dotata corpore**
Deum, qui fecit omnia,
benedic **omni tempore.**

Sit **Trinitati gloria,**
laus, honor, iubilatio,
de martyris victoria
sit **nobis exsultatio.**

Inskrypcje

Rouen, katedra

Hic cor conditum est Ricārdi Anglōrum regis qui cor leōnis dictus obiit anno MCXCIX.

EPOKA NOWOŻYTNA

Inskrypcje

Warszawa, pałac w Wilanowie

Quod **vetus urbs coluit, nunc nova villa tenet.**

SŁOWNICZEK

A

a/ab (+ Abl.) – od, przez

ab – zob. a/ab

*Abraham (zasadniczo nieodm.) – Abraham, imię hebrajskie; tu: Abraham, patriarcha starotestamentowy

*abscondo, -ĕre, abscondi/abscondĭdi – ukrywać

*absque (+ Abl.) – bez

ac – i

accipĭo, -ĕre, accĕpi – przyjmować

*accommodatĭo, accommodatiōnis (f.) – dostosowanie

acer, acris, acre – ostry

ad (+ Acc.) – do, ku, przy

affĕro, affĕrre, attŭli – przynosić, przybliżać

*adicĭo, -ĕre, adiĕci – dodawać, dołączać

adōro, -āre, -āvi – adorować, wielbić

*adpĕtens, adpetĕntis (appĕtens, appetĕntis) – sięgający po coś

*adspĭro (aspĭro), -āre, -āvi – wspierać (z D.)

adsum (assum), adĕsse, adfŭi (affŭi) – być obecnym, towarzyszyć

adulescentĭa, -ae (f.) – młodość

adŭltus, -a, -um – dojrzały

advĕntus, -us (m.) – przyjście, przybycie

advĕrsus (+ Acc.) – naprzeciw

advĕrsus, -a, -um – przeciwny, niepomysłny

aedes, aedis (f.) – gmach, świątynia

aeger, aegra, aegrum – chory

aegrōtus, -a, -um – chory

Aegŷptus, -i (f.) – Egipt

aemŭlus, -i (m.) – rywal

aequus, -a, -um – równy, bezstronny, sprawiedliwy

aĕr, aĕris (m.) – powietrze

aestas, aestātis (f.) – lato

*aestus, -us (m.) – żar

aetas, aetātis (f.) – wiek, czas

*aetatŭla, -ae (f.) – wiek

aetĕrnus, -a, -um – wieczny

*affĭnis, -e – sąsiedni, graniczny

ager, agri (m.) – pole, rola, kraj

*agger, aggĕris (m.) – wał

ago, -ĕre, egi – działać

agricōla, -ae (m.) – rolnik

*albĭco, -āre, -āvi – bieleć

Albis, Albis (m.) – Łaba

albus, -a, -um – biały

*algor, algōris (m.) – mróz, zimno

aliĕnus, -a, -um – cudzy, obcy

alĭter – inaczej

alĭus, -a, -ud – drugi

alo, -ĕre, alŭi – żywić, utrzymywać

Alpes, Alpĭum (f.) – Alpy

alter, altĕra, altĕrum – inny

altum, -i (n.) – głębina, morze

altus, -a, -um – wysoki, głęboki

*amarĭor, amariōris – bardziej gorzki

*amārus, -a, -um – gorzki

*amen (słowo hebrajskie, nieodm.) – niech się stanie

amĭca, -ae (f.) – przyjaciółka

amicĭta, -ae (f.) – przyjaźń

amĭcus, -i (m.) – przyjaciel

amo, -āre, -āvi – kochać

*amoenans, -āntis – zachwycający

amor, amōris (m.) – miłość

amphōra, -ae (f.) – amfora, naczynie do przechowywania i transportu wina i oliwy

*ampŭtans, amputāntis – odcinając(y)

*anceps, ancipĭtis – dwugłowy, nieokreślony

ancĭlla, -ae (f.) – niewolnica, służąca

angĕlus, -i (m.) – anioł

*Angli, -ōrum (m.) – Anglowie, Anglicy

anĭma, -ae (f.) – dusza

anĭmal, animālis (n.) – zwierzę

*animans, animāntis (<i>n.</i>) – żyjące stworzenie	atque – i
animus, -i (<i>m.</i>) – duch, serce, umysł	auctor, auctōris (<i>m.</i>) – twórca
Anna, -ae (<i>f.</i>) – Anna, imię hebrajskie; tu: Anna, matka Marii, matki Jezusa	audax, audācis – odważny, zuchwały
annus, -i (<i>m.</i>) – rok	audio, -īre, -īvi – słuchać
ante – przedtem, wcześniej	aufēro, aufēre, abstūli – zabierać, odbierać
ante (+ Acc.) – przed	augēo, -ēre, auxi – powiększać
antiquitas, antiquitātis (<i>f.</i>) – starożytność	Augūstus, -i (<i>m.</i>) – August, tytuł o zna- czeniu „uświęcony, wzniosły, szacow- ny”: 1. August, pierwszy cesarz rzym- ski (63 p.n.e. – 14 n.e.; lata panowania: 27 p.n.e. – 14 n.e.); 2. tytuł kolejnych cesarzy rzymskich
antiquus, -a, -um – starożytny	
Antonius, -i (<i>m.</i>) – Antoniusz, imię rzymskie (<i>nomen gentile</i>); tu: Marek Antoniusz, wódz i polityk rzymski (83–30 p.n.e.)	aula, -ae (<i>f.</i>) – dwór (także w znaczeniu: dworzanie), pałac
*anus, -us (<i>f.</i>) – staruszka, babcia	aurēus, -a, -um – złoty
*anxie – trwożliwie	auris, auris (<i>f.</i>) – ucho
apērtus, -a, -um – otwarty	*Auster, Austri (<i>m.</i>) – wiatr południowy, południe
*apostolīcus, -a, -um – apostołski	aut – albo
apparēo, -ēre, apparūi – pojawiać się, uka- zywać się	autem – zaś
appēllo, -āre, -āvi – nazywać	autūmnus, -i (<i>m.</i>) – jesień
aptus, -a, -um – stosowny, gotowy	*avēo, -ēre – mieć energię, mieć ochotę (ave – miej się dobrze, witaj)
apud (+ Acc.) – u, przy	
aqua, -ae (<i>f.</i>) – woda	
*Aquitāni, -ōrum (<i>m.</i>) – Akwitanowie, jedno z plemion galijskich	
Arabia, -ae (<i>f.</i>) – Arabia	B
*arabīlis, -e – zdatny do orki	balnēum, -i (<i>n.</i>) – kąpiel, łaźnia
*arātor, aratōris (<i>m.</i>) – oracz	*baptīma, baptismātis (<i>n.</i>) – chrzest
arbor, arbōris (<i>f.</i>) – drzewo	barbārus, -i (<i>m.</i>) – barbarzyńca
*ardens, ardēntis – płonący, pałający	*beatissīmus, -a, -um – najszczęśliwszy, najświętszy
*argūo, -ēre, argūi – dowodzić, oskarżać	beātus, -a, -um – szczęśliwy, błogosławiony, święty
arīdus, -a, -um – suchy	Belgae, -ārum (<i>m.</i>) – Belgowie, jedno z ple- mion galijskich
arma, -ōrum (<i>n.</i>) – oręż	*bellicōsus, -a, -um – waleczny, wojowniczy
ars, artis (<i>f.</i>) – rzemiosło, sztuka	bellum, -i (<i>n.</i>) – wojna
*artum, -i (<i>n.</i>) – kłopot, ucisk	bene – dobrze
*artus, -us (<i>m.</i>) – część, członek (<i>plur.</i> człon- ki ciała)	benedīco, -ēre, benedīxi – błogosławić
ascēdo, -ēre, ascēndi – wspinać się, wcho- dzić do góry, wstępować	benedīctus, -a, -um – błogosławiony
aspicīo, -ēre, aspēxi – spostrzegać	benīgnus, -a, -um – przyjazny, życzliwy
*assidūe – zaciekle	Bethlēhem – Betlejem
*assūltus, -us (<i>m.</i>) – atak, natarcie	bibo, -ēre, bibi – pić
astrum, -i (<i>n.</i>) – gwiazda	

- *Bohemīa, -ae (f.) – Czechy
- *bonitas, bonitatis (f.) – dobroć
- bonum, -i (n.) – dobro
- bonus, -a, -um – dobry
- bos, bovis (m. i f.) (G. plur. boum, D. i Abl. plur. bobus/bubus) – wół, krowa
- *brachium, -i (n.) – ramię
- Britanniā, -ae (f.) – Brytania
- Brutus, -i (m.) – Brutus, imię rzymskie (*cognomen*); tu: Lucjusz Juniusz Brutus, polityk rzymski, pierwszy konsul Rzymu (zm. 509 p.n.e.)
- C**
- *Caecūbum, -i (n.) – cekub, gatunek wina z regionu Lacjum o tej samej nazwie
- *caedens, caedēntis – uderzający, zabijający
- *caedes, caedis (f.) – mord, rzeź
- caelēstis, -e – niebiański
- *caelitus – z nieba
- caelum, -i (n.) – niebo
- Caesar, Caesāris (m.) – Cezar, imię rzymskie (*cognomen*): 1. Gajusz Juliusz Cezar, rzymski polityk, wódz i dyktator (100–44 p.n.e.); 2. element imienia każdego rzymskiego cesarza
- *caesus, -a, -um – pocięty
- candīdus, -a, -um – czysty, szczery
- *Candīdus, -i (m.) – Kandyd, imię rzymskie (*cognomen*)
- cano, -ēre, ceċīni – śpiewać
- canto, -āre, -āvi – śpiewać
- *canus, -a, -um – siwy
- *capēlla, -ae (f.) – kaplica
- Capitolium, -i (n.) – Kapitol, wzgórze w Rzymie
- *capto, -āre, -āvi – chwytać, rwać, podrywać
- caput, capitis (n.) – głowa
- *carcēro, -āre, -āvi – więzić
- carēro, -ēre, carūi – być wolnym od czegoś (z Abl.)
- *carīna, -ae (f.) – łódź
- *carissimus, -a, -um – najdroższy
- carmen, carminis (n.) – pieśń
- caro, carnis (f.) – mięso, tkanka, ciało, istota
- castrum, -i (n.) – zamek, twierdza
- catholīcus, -a, -um – powszechny, katolicki
- Catilīna, -ae (m.) – Katylina, imię rzymskie (*cognomen*); tu: Lucjusz Sergiusz Katylina, polityk rzymski (109–62 p.n.e.)
- Cato, Catōnis (m.) – Katon, imię rzymskie (*cognomen*); tu: Catōnes, Catōnum – Katonowie, ironicznie o osobach zanadto poważnych i zasadniczych
- causa, -ae (f.) – sprawa, rzecz, przyczyna
- cedo, -ēre, cessi – iść, przechodzić
- cedrus, -i (f.) – cedr
- *celo, -āre, -āvi – ukrywać
- Celtae, -ārum (m.) – Celtowie
- centum (nieodm.) – sto
- certus, -a, -um – pewny, ustalony, stały
- cetērus, -a, -um – inny, pozostały
- Chaos (Acc. Chaos, Abl. Chao) – Chaos, pierwotna postać świata
- chorus, -i (m.) – chór
- Christus, -i (m.) – Chrystus, przydomek Jezusa z Nazaretu
- cibus, -i (m.) – potrawa, jedzenie
- Cimbri, -ōrum (m.) – Cymbrowie, plemię germańskie
- Cinna, -ae (m.) – Cynna, imię rzymskie (*cognomen*); tu: Lucjusz Korneliusz Cynna, polityk rzymski (130–84 p.n.e.)
- circa (+ Acc.) – około, w okolicy
- *circūmdo, -āre, circumdēdi – otaczać
- cito – szybko
- citra (+ Acc.) – przed, z tej strony
- civilis, -e – obywatelski, domowy
- civis, civis (m.) – obywatel
- civitas, civitatis (f.) – państwo, miasto, ogół obywateli
- *clarissimus, -a, -um – najjaśniejszy, najślawniejszy

clarus, -a, -um – jasny, sławny	*coniugatiō, coniugatiōnis (f.) – związek
*classĭcum, -i (n.) – trąbka wojskowa	conscriptus, -a, -um – dopisany (patres con-
classis, classis (f.) – flota	scripti – senat)
Claudĭus, -i (m.) – Klaudiusz, imię rzymskie	consēsus, -us (m.) – zgoda
(<i>nomen gentile</i>); tu: Klaudiusz, cesarz	consērvō, -āre, -āvi – zachowywać
rzymski (10 p.n.e. – 54 n.e.; lata pano-	*consignātus, -a, -um – zapięczętowany
wania: 41–54 n.e.)	consilĭum, -i (n.) – rada, plan
*claustrum, -i (n.) – ogrodzenie, klasztor	consisto, -ēre, constiti – stawać, istnieć
clausus, -a, -um – zamknięty	*consolātor, consolātōris (m.) – pocieszyciel
clavis, clavis (f.) – klucz	*consortĭum, -i (n.) – towarzystwo
clerus, -i (m.) – kler, duchowieństwo	constans, constāntis – stały, niewzruszony
*coeptum, -i (n.) – przedsięwzięcie	*constānter – stale, niewzruszenie
*coetus, -us (m.) – zgromadzenie	constitūo, -ēre, constitūi – ustanawiać
*collaterālis, -e – sąsiedni	*consubstantiālis, -e – współistotny
collĭgo, -ēre, collĕgi – zbierać	consuetūdo, consuetudinĭs (f.) – zwyczaj
*collocātus, -a, -um – umieszczony	consulātus, -us (m.) – konsulat, urząd
colo, -ēre, colūi – czcić, uprawiać, troszczyć	konsula
się	*consūltus, -a, -um – świadomy, biegły
colōro, -āre, -āvi – barwić	(iuris consūltus – znawca prawa)
commōdum, -i (n.) – korzyść	*contĕro, -ēre, contrĭvi – rozcierać, miaż-
*commonefāctum, -i (n.) – upomnienie	dżyć, niszczyć
communiō, communiōnis (f.) – wspólnota	contra (+ Acc.) – przeciwko
compāro, -āre, -āvi – przygotowywać,	contradĭco, -ēre, contradĭxi – sprzeciwiać
wystawiać	się
*compēnsō, -āre, -āvi – równoważyć,	*convĭva, -ae (m.) – współbiesiadnik
wyrównywać	convivĭum, -i (n.) – ucztą
comprehēndo, -ēre, comprehēdi – obejm-	cor, cordis (n.) – serce
ować, ogarniać, otaczać	Corinthĭus, -a, -um – koryncki
*conclūsus, -a, -um – zamknięty	*corōno, -āre, -āvi – wieńczyć, koronować
*condĭtus, -a, -um – złożony, pochowany	corpus, corpōris (n.) – ciało
*condo, -ēre, condĭdi – składać, przechowywać	corrūmpo, -ēre, corrūpi – psuć, niszczyć
*confĕro, confĕrre, contūli – porównywać	*corruptĕla, -ae (f.) – zepsucie
conficĭo, -ēre, confĕci – składać, układać	Cracoviā, -ae (f.) – Kraków
*confĭdens, confĭdēntis – ufający	Crassus, -i (m.) – Krassus, imię rzymskie
*confōrmis, -e – podobny	(<i>cognomen</i>); tu: Marek Licyniusz Krassus,
confūndo, -ēre, confūdi – mieszać, mącić	wódz i polityk rzymski (114–53 p.n.e.)
*congēstus, -a, -um – zgromadzony	creātor, creatōris (m.) – twórca, stwórca
*conglorifico, -āre, -āvi – wspólnie	creatūra, -ae (f.) – stworzenie, rzecz
wychwalać	stworzona
*congregātus, -a, -um – zgromadzony	credibĭlis, -e – wiarygodny
congrĕgo, -āre, -āvi – gromadzić	credo, -ēre, credĭdi – wierzyć
	creo, -āre, -āvi – tworzyć

cresco, -ĕre, crevi – rosnać, wzrastać

crucifixus, -a, -um – ukrzyżowany

crux, crucis (*f.*) – krzyż

cum – gdy

cum (+ Abl.) – z (kim? czym?)

cunctus, -a, -um – cały, wszystek

*cupidissimus, -a, -um – bardzo pożądlivy

cupiditas, cupiditatis (*f.*) – pożądlivość,
pożądanie

curia, -ae (*f.*) – kuria (budynek na Forum
Romanum w Rzymie), dwór

*Curoña, -ae (*f.*) – Kurlandia

curro, -ĕre, cucurri – bieć, podróżować

custos, custodis (*m.*) – stróż

D

*Dacia, -ae (*f.*) – Dacia (u Galla Anonima:
Dania)

*daemonius, -i (*m.*) – demon

damno, -āre, -āvi – potępiać

*Dantzke (nieodm.) – Gdańsk

Danubius, -i (*m.*) – Dunaj (w górnym bie-
gu, od źródeł w Szwarzwaldzie do Żela-
znych Wrót)

*dator, datōris (*m.*) – dawca

David (nieodm.) – Dawid, król Izraela

de (+ Abl.) – od, z

*decānus, -i (*m.*) – dziekan

decōro, -āre, -āvi – ozdabiać

decōrus, -a, -um – piękny, wspaniały

decrēscō, -ĕre, decrēvi – zmniejszać się

dedūco, -ĕre, dedūxi – wyciągać, snuć,
przeprowadzać

defēctus, -us (*m.*) – defekt, brak

defēdo, -ĕre, defēdi – bronić

defōrmis, -e – niekształny, brzydki

defūctus, -a, -um – zmarły

deīnde – następnie

deliciae, -ārum (*f.*) – przyjemności

delictum, -i (*n.*) – przewinienie

*demāno, -āre, -āvi – przenikać

demum – w końcu, właśnie

*denique – wreszcie

depōno, -ĕre, deposui – odkładać, składać
(np. z tronu), strącać

*descēdens, descendētis – schodzący,
spływający

descēdo, -ĕre, descēdi – schodzić, po-
chodzić od

desērtum, -i (*n.*) – pustkowie, pustynia

*destrūctor, destructōris (*m.*) – ten, kto
niszczy

desum, deesse, defui – brakować

detrimētum, -i (*n.*) – strata, szkoda

deus, -i (*m.*) – bóg (N. i V. *plur.* również
dii, di)

*devius, -a, -um – zabłąkany

dextera, -ae (*f.*) – prawica

dico, -ĕre, dixi – mówić, powiadać,
opowiadać

dictus, -a, -um – zwany

dies, diei (*m. i f.*) – dzień

difficilis, -e – trudny

difficūltas, difficultātis (*f.*) – trudność

digītus, -i (*m.*) – palec

dignitas, dignitātis (*f.*) – godność, ważność

diligō, -ĕre, dilēxi – miłować

dimitto, -ĕre, dimisi – odsyłać, rozsyłać

disco, -ĕre, didici – uczyć się

discordia, -ae (*f.*) – niezgoda

*discors, discōrdis – niezgodny

*dispērgo, -ĕre, dispērsi – rozsiewać, rozsy-
pywać, rozrzucać

*dissimulātor, dissimulatōris (*m.*) – ob-
łudnik, który udaje, że nie ma czegoś,
co w rzeczywistości jest

dissōlvo, -ĕre, dissōlvi – rozwiązywać

*distributio, distributiōnis (*f.*) – rozdział,
podział

dives, divitis – bogaty

*dividens, dividētis – oddzielający

divido, -ĕre, divisi – dzielić

divinus, -a, -um – boski

*divisus, -a, -um – podzielony

divus, -a, -um – boski	emo, -ĕre, emi – kupować
divus, -i (m.) – bóg	enim – bowiem, ponieważ
do, dare, dedi – dawać	*eōdem – w jedno miejsce
*Dobrinēnsis, -e – dobrzyński (związany z Dobrzyniem nad Wisłą)	epistŭla, -ae (f.) – list
docĕo, -ĕre, docŭi – uczyć, nauczać (kogoś)	equus, -i (m.) – koń
doctrīna, -ae (f.) – nauka	*era, -ae (f.) – pani domu, gospodyni
dolus, -i (m.) – podstęp	ergo – więc
dominatiō, dominatiōnis (f.) – władza, dominacja	*eripĭo, -ĕre, eripŭi – wyrywać
domīnus, -i (m.) – pan	*errans, errāntis – błędzący
domus, -us (f.) – dom (domi – w domu)	*erus, -i (m.) – pan domu, gospodarz
dono, -āre, -āvi – darowywać	*esuriens, esuriēntis – głodny
donum, -i (n.) – dar	et – i
dormĭo, -ĭre, -ĭvi – spać	etiā – także
*dotātus, -a, -um – obdarowany, wzbogacony	ex – zob. e/ex
*ducātus, -us (m.) – księstwo	*exālto, -āre, -āvi – wywyższać
duco, -ĕre, duxi – prowadzić	*excĕlsus, -a, -um – wysoki, wyniosły
dulce – słodko	*excĭto, -āre, -āvi – budzić, pobudzać, popędzać
dulcis, -e – słodki	*excogitatĭo, excogitatiōnis (f.) – wymyślenie
dum – podczas gdy	exercĕo, -ĕre, exercŭi – ćwiczyć, uprawiać, kształtować
duo, duae, duo – dwa	exercĭtus, -us (m.) – wojsko
*durabilis, -e – wytrzymały	exilĭum, -i (n.) – wygnanie
durus, -a, -um – twardy, surowy	exitus, -us (m.) – wyjście, zejście, śmierć
dux, ducis (m.) – wódz, książę	*expĕllo, -ĕre, expŭli – wypędzać
E	*exprĕssus, -a, -um – wyraźny, wyrazisty
e/ex (+ Abl.) – z (kogo? czego?)	*exsiccātus, -a, -um – wysuszony
*ebriĕtas, ebrietātis (f.) – upicie się, pijaństwo	expĕcto, -āre, -āvi – wypatrywać, wyczekać, czekać
ecce – oto	*exsultatĭo, exsultatiōnis (f.) – radość, wesołość
ecclesiā, -ae (f.) – kościół	exsŭlto, -āre, -āvi – radować się, zuchwalić się, burzyć się
*edens, edēntis – jedzący, pożerający	extĕrnus, -a, -um – zewnętrzny
educatĭo, educatiōnis (f.) – wychowanie	extrĕmus, -a, -um – najdalszy, najodleglejszy, ostatni
*effingo, -ĕre, effinxi – przedstawiać, wyobrażać	*exul, exŭlis (exsul, exsŭlis) (m.) – wygnaniec
ego – ja	F
elĕctus, -a, -um – wybrany	faber, fabri (m.) – rzemieślnik
eloquentĭa, -ae (f.) – wymowność, elokwencja	facinus, facinōris (n.) – uczynek
emĭtto, -ĕre, emĭsi – wysyłać	

faciō, -ĕre, feci – robić, czynić	fletus, -us (<i>m.</i>) – płacz
factiō, factiōnis (<i>f.</i>) – stronnictwo	flos, floris (<i>m.</i>) – kwiat
*factor, factoris (<i>m.</i>) – twórca	fluctus, -us (<i>m.</i>) – fala
factus, -a, -um – uczyniony, stworzony	*fluens, fluēntis – płynący
*faenum, -i (<i>n.</i>) – trawa, zioło, roślina zielna	flumen, flumīnis (<i>n.</i>) – rzeka
*faenus, faenōris (<i>n.</i>) – zysk, procent, lichwa	foetor, foetōris (<i>m.</i>) – smród
*falx, falcis (<i>f.</i>) – sierp, nożyk	fons, fontis (<i>m.</i>) – źródło
fas (nieodm.) – rzecz dozwolona (fas est – wolno)	forma, -ae (<i>f.</i>) – kształt, uroda
fatum, -i (<i>n.</i>) – fatum, los	fortis, -e – mężny, dzielny, silny
*Favoniūs, -i (<i>m.</i>) – Fawoniusz, Zefir, wiatr zach.	fortūna, -ae (<i>f.</i>) – los, szczęście
*fecūndus, -a, -um – żyzny, obfity, obfitujący w	forum, -i (<i>n.</i>) – forum
*fel, fellis (<i>n.</i>) – żółć, gorycz	*fotus, -a, -um – ogrzany
*felicior, feliciōris – szczęśliwszy, pomysłniejszy, lepiej rokujący	fovĕo, -ĕre, fovi – ogrzewać
felix, felīcis – szczęśliwy	frango, -ĕre, fregi – łamać, kruszyć
femīna, -ae (<i>f.</i>) – kobieta	frater, fratris (<i>m.</i>) – brat
fera, -ae (<i>f.</i>) – dzikie zwierzę	frequens, frequēntis – częsty
fero, ferre, tuli – nieść, poruszać, porywać	*frequēnto, -āre, -āvi – uczęszczać, często coś robić
*ferocissīmus, -a, -um – najdzikszy, bardzo dziki	frigidus, -a, -um – zimny
fertīlis, -e – żyzny	*fructificans, fructificāntis – owocodajny
*fessus, -a, -um – zmęczony, wyczerpany	fructus, -us (<i>m.</i>) – owoc
*festīvus, -a, -um – świąteczny, uroczysty, piękny, przyjemny	fugiō, -ĕre, fugi – uciekać, unikać
festum, -i (<i>n.</i>) – święto	fugo, -āre, -āvi – przepędzać, zmuszać do ucieczki
fidĕlis, -e – wierny	*fulgĕo, -ĕre, fulsi – błyszczeć
*Fidentīnus, -i (<i>m.</i>) – Fidentyn, imię rzymskie (<i>cognomen</i>)	*fullo, fullōnis (<i>m.</i>) – folusznik
fides, -ei (<i>f.</i>) – wiara, zaufanie	*furiōsus, -a, -um – szalony, bezmyślny
filīa, -ae (<i>f.</i>) – córka	
filīus, -i (<i>m.</i>) – syn	G
finiō, -īre, -īvi – kończyć, ograniczać	*Gades, Gadīum (<i>f.</i>) – Gades, miasto w Hiszpanii, dzis. Kadyks
finis, finis (<i>m.</i>) – koniec, granica	Gaiūs, -i (<i>m.</i>) – Gajusz, imię rzymskie (<i>praenomen</i>)
finitīmus, -a, -um – sąsiedni	Galli, -ōrum (<i>m.</i>) – Galowie
firmus, -a, -um – mocny, trwały, pewny	Galliā, -ae (<i>f.</i>) – Galia
*fixus, -a, -um – unieruchomiony, nieruchomy	*Garūmna, -ae (<i>f.</i>) – Garonna, rzeka w Galii
flamma, -ae (<i>f.</i>) – płomień	gaudĕo, -ĕre – cieszyć się
flecto, -ĕre, flexi – zginać	gaudiūm, -i (<i>n.</i>) – radość
	*Gehĕnna, -ae (<i>f.</i>) – Gehenna, dolina koło Jerozolimy (tu: piekło)
	gemīnus, -a, -um – podwójny, bliźniaczy
	generalīter – ogólnie

generatiō, generatiōnis (<i>f.</i>) – pokolenie	huc – tu (na pytanie „dokąd?”)
*genitus, -a, -um – zrodzony	humānus, -a, -um – ludzki
gens, gentis (<i>f.</i>) – lud, plemię, ród	humilis, -e – pokorny, skromny
*gentilis, -e – pogański	humilitas, humilitatis (<i>f.</i>) – pokora, skromność
genus, genēris (<i>n.</i>) – ród, rodzaj, gatunek	*Hyrcañius, -a, um – hercyński (silva Hyrcania – Las Hercyński, pasmo górskie w Europie Środkowej)
Germāni, -ōrum (<i>m.</i>) – Germanie	
Germania, -ae (<i>f.</i>) – Germania	
gero, -ēre, gessi – nosić, dźwigać (bellum gerere – prowadzić wojnę)	
gesta, -ōrum (<i>n.</i>) – czyny, dzieje	I
*gestiō, -ire, -ivi – radować się, namiętnie pragnąć	*iactatus, -a, -um – rzucony
*gesto, -āre, -āvi – nosić, dźwigać	*Iacxo, Iacxonis (<i>m.</i>) – Jaks, imię słowiańskie; tu: Jaks (z Kopanicy, z Miechowa), dwunastowieczny możnowładca polski (zm. ok. 1176)
*Getica, -ae (<i>f.</i>) – Getica, kraina Getów	iam – już
gloria, -ae (<i>f.</i>) – chwała, sława	*ianua, -ae (<i>f.</i>) – drzwi, brama
granum, -i (<i>n.</i>) – ziarno	ibi – tam
gratia, -ae (<i>f.</i>) – łaska	*identidem – wielokrotnie
gratis – za darmo	idonēus, -a, -um – stosowny, właściwy
gratus, -a, -um – wdzięczny, miły	Idus, -ūum (<i>f.</i>) – Idy, trzynasty lub piętnasty dzień miesiąca (Idus Martiae – Idy marcowe, 15 marca)
gravis, -e – ciężki	Iesus (Acc. Iesum, G. D. Abl. V. Iesu) – Jezus, zlatynizowane imię hebrajskie; tu: Jezus z Nazaretu
grex, gregis (<i>m.</i>) – trzoda, stado	igitur – więc
*gusto, -āre, -āvi – próbować, smakować	ignis, ignis (<i>m.</i>) – ogień
	ignotus, -a, -um – nieznany
H	*illīco – natychmiast
habēo, -ēre, habui – mieć	illūstro, -āre, -āvi – oświecać
hic – tutaj	imāgo, imaginis (<i>f.</i>) – obraz
hiems, hiemis (<i>f.</i>) – zima	*imbūo, -ēre, imbui – zwilżać, napełniać, zapoznawać z
hinc – stąd	*immo – co więcej
Hispania, -ae (<i>f.</i>) – Hiszpania	*impēnsa, -ae (<i>f.</i>) – wydatek, nakład, koszt
Hister, Histri (<i>m.</i>) – Dunaj (w dolnym biegu, od Żelaznych Wrót do Morza Czarnego)	imperātor, imperatoris (<i>m.</i>) – dowódca, cesarz
historia, -ae (<i>f.</i>) – historia	imperium, -i (<i>n.</i>) – władza, państwo
*hodiernus, -a, -um – dzisiejszy	impēro, -āre, -āvi – władać, rządzić
homo, hominis (<i>m.</i>) – człowiek	implēo, -ēre, -ēvi – napełniać
honēste – zacie, uczciwie	
honor, honoris (<i>m.</i>) – zaszczyt	
*honoro, -āre, -āvi – zaszczycać	
honus, honoris (<i>m.</i>) – zaszczyt	
hora, -ae (<i>f.</i>) – godzina	
horrēo, -ēre, horrui – drżeć, bać się	
hortus, -i (<i>m.</i>) – ogród	
hospes, hospitis (<i>m.</i>) – gość, gospodarz	

in (+ Acc.) – do, na, w (kogo? co?); (+ Abl.) – na, w (kim? czym?)	*invidēndus, -a, -um – godny zazdrości
*inaestimabilis, -e – nieoceniony	invidiā, -ae (f.) – zawiść
inānis, -e – próżny, z próżnymi rękoma	invisibilis, -e – niewidzialny
*incēstus, -a, -um – nieczysty	*invōlvo, -ēre, invōlvi – chować, ukrywać
incipiō, -ēre, coepi – zaczynać	ira, -ae (f.) – gniew
inclūdo, -ēre, inclūsi – zamykać	*irātus, -a, -um – zagniewany
incōlo, -ēre, incolūi – zamieszkiwać	*irritabilis, -e – skłonny do gniewu
*incredūlus, -a, -um – niewierny	Israhel (słowo hebrajskie, nieodm.) – Izrael, lud Izraela
inde – stąd, stamtąd, dlatego	Italiā, -ae (f.) – Italia
*indigēstus, -a, -um – nieuporządkowany	itāque – przeto
indīgnus, -a, -um – niegodny	item – także
industriā, -ae (f.) – pracowitość, skrzętność	itērum – ponownie
*inediā, -ae (f.) – głód	*iubilatiō, iubilatiōnis (f.) – wesele, radość
iners, inērtis – bezwładny	iucūndus, -a, -um – miły
*infēro, infēre, intūli – wkładać, przykładać	iudex, iudicis (m.) – sędzia
*infēsto, -āre, -āvi – niepokoić, zaczepiać	*iudicātus, -a, -um – osądzony, rozsądzony, zasądzony
infirmus, -a, -um – słaby, bojaźliwy	iudīco, -āre, -āvi – sędzić
ingenium, -i (n.) – umysł, rozum, talent	iugum, -i (n.) – jarzmo, pasmo górskie
iniuriā, -ae (f.) – bezprawie	Iulius, -i (m.) – Juliusz, imię rzymskie (<i>no- men gentile</i>)
iniūstus, -a, -um – niesprawiedliwy	*iunctus, -a, -um – połączony
innoxius, -a, -um – niewinny, nieszkodliwy	ius, iuris (n.) – prawo
*insēro, -ēre, insēvi – zasadzać, zaszczepiać	iustitiā, -ae (f.) – sprawiedliwość
*insigne, insignis (n.) – znak, odznaka, go- dło, insygnium	iustus, -a, -um – sprawiedliwy
institūo, -ēre, institūi – ustanawiać, po- stanawiać	*iuvenilis, -e – młodzięczy, niedojrzały
institūtum, -i (n.) – urządzenie, zwyczaj, tradycja	iuvēnis, iuvēnis (m.) – młodzieniec
insūla, -ae (f.) – wyspa	*iuvēnta, -ae (f.) – młodość
intelligo, -ēre, intelligēxi – spostrzegać, rozu- mieć, uznawać	iuvēntus, iuventūtis (f.) – młodość
inter (+ Acc.) – między, wśród	iuxta – obok, równie, zarówno
intēpres, interprētis (m. i f.) – objaśniacz, komentator, tłumacz	L
*intēstīnus, -a, -um – wewnętrzny	L. – Lucius, -i (m.) – Lucjusz, imię rzymskie (<i>praenomen</i>)
*intīmus, -a, -um – najgłębszy	labor, labōris (m.) – praca, trud
*intrans, intrāntis – wchodzący, wpływający	laboriōsus, -a, -um – pracowity
inutilis, -e – nieużyteczny, zbędny	*lactōsus, -a, -um – mleczny
invēntum, -i (n.) – wynalazek	*laedo, -ēre, laesi – uderzać, kaleczyć, krzywdzić
*invēntus, -a, -um – wynaleziony, odnaleziony	laetus, -a, -um – wesoły

- *languor, languōris (*m.*) – osłabienie, choroba
- *lanōsus, -a, -um – wełnisty
- lapis, lapīdis (*m.*) – kamień
- *lapsus, -us (*m.*) – poślizgnięcie, upadek
- *latens, latētis – ukryty, skrywany
- Latīne – po łacinie
- Latīnus, -a, -um – łaciński
- latitūdo, latitudīnis (*f.*) – szerokość
- *lator, latōris (*m.*) – prawodawca
- latro, latrōnis (*m.*) – rozbójnik, łotr
- latus, latēris (*n.*) – bok
- laudo, -āre, -āvi – chwalić
- laus, laudis (*f.*) – chwała, pochwała
- *Lavinīus, -a, -um – lawiński, związany z miastem Lavinium
- lavo, -āre, lavi – myć
- *laxior, laxiōris – luźniejszy, swobodniejszy
- lector, lectōris (*m.*) – czytelnik
- *lectus, -a, -um – zebrany
- legātus, -i (*m.*) – poseł
- lego, -ēre, legi – czytać
- *lenīmen, lenimīnis (*n.*) – ulga
- lenio, -īre, -īvi – łagodzić, uspakajać
- leo, leōnis (*m.*) – lew
- Lepīdus, -i (*m.*) – Lepidus, imię rzymskie (*cognomen*); tu: Marek Emiliusz Lepidus, polityk rzymski (89–12 p.n.e.)
- *Lesbīa, -ae (*f.*) – Lesbia, imię greckie
- *Lethovīa, -ae (*f.*) – Litwa (także: Lithuanīa, -ae)
- lex, legis (*f.*) – prawo, ustawa, zarządzenie
- *libēllus, -i (*m.*) – książeczka
- liber, libri (*m.*) – książka
- *liberātor, liberatōris (*m.*) – wyzwoliciel
- libēri, -ōrum (*m.*) – dzieci
- libērtas, libertātis (*f.*) – wolność
- lignum, -i (*n.*) – drewno
- limen, limīnis (*n.*) – próg
- limes, limītis (*m.*) – granica
- lingua, -ae (*f.*) – język
- littēra, -ae (*f.*) – litera (*plur.* list, literatura, edukacja)
- litus, litōris (*n.*) – brzeg
- locus, -i (*m.*) – miejsce
- longus, -a, -um – długi
- luctus, -us (*m.*) – żałoba
- lumen, lumīnis (*n.*) – światło (*plur.* oczy)
- *lumināre, lumināris (*n.*) – gwiazda
- *luscus, -a, -um – jednooki
- lux, lucis (*f.*) – światło
- *Lycōris, Lycorīdis (Acc. Lycōrim) (*f.*) – Liko-ryda, imię greckie
- *lyra, -ae (*f.*) – lira
- M**
- *machīna, -ae (*f.*) – maszyna, urządzenie, mechanizm
- *madēo, -ēre, madūi – być mokrym, ociekać
- maeror, maerōris (*m.*) – smutek
- magis – bardziej
- magīster, magīstri (*m.*) – nauczyciel
- magīstra, -ae (*f.*) – nauczycielka
- *magnalīa, -īum (*n.*) – wielkie czyny, cudowne dzieła
- magnifico, -āre, -āvi – wywyższać, wielbić
- magnus, -a, -um – wielki
- magus, -i (*m.*) – mag, uczony
- male – źle
- malus, -a, -um – zły
- manēo, -ēre, mansi – pozostawać
- manus, -us (*f.*) – ręka
- mare, maris (*n.*) – morze
- Marīa, -ae (*f.*) – Maria, imię hebrajskie; tu:
1. Maria, matka Jezusa; 2. Maria, żona Piotra Włostowica, polskiego możnowładcy z XII w.
- *marīto, -āre, -āvi – łączyć w parę
- *Martīus, -a, -um – marcowy (Idus Martiae – Idy marcowe, 15 marca)
- martyr, martŷris (*m.*) – męczennik
- martyrīum, -i (*n.*) – męczeństwo
- *mas, maris (*m.*) – mężczyzna

- **masculus, -i (m.)* – mężczyzna
Masovia, -ae (f.) – Mazowsze
 **Massicum, -i (n.)* – massyk, gatunek wina
mater, matris (f.) – matka
matrimonium, -i (n.) – małżeństwo
 **Matrona, -ae (f.)* – Marna, rzeka w Galii
 **medicamen, medicaminis (n.)* – lekarstwo
mediocritas, mediocritatis (f.) – umiarkowanie, środek
medium, -i (n.) – środek
medius, -a, -um – środkowy
mel, mellis (n.) – miód
 **melliflūus, -a, -um* – miodopłynny
 **membranula, -ae (f.)* – karta pergaminowa
 **membratim* – na kawałki
 **Memela, -ae (f.)* – Niemen, rzeka
 **Memelbergk (nieodm.)* – Kłajpeda
 **memoratus, -a, -um* – wspomniany, opowiedziany
memoria, -ae (f.) – pamięć
mens, mentis (f.) – myśl, zamysł, umysł
mensis, mensis (m.) – miesiąc
merĕo, -ĕre, merui – zasługiwać na
meridies, -ei (f.) – południe
meritum, -i (n.) – zasługa
metus, -us (m.) – strach
meus, -a, -um – mój
miles, militis (m.) – żołnierz, rycerz
milĭa, milĭum – plur. od mille
mille – tysiąc
minĭme – najmniej, bynajmniej nie
 **minutus, -a, -um* – wybrakowany
 **mirificus, -a, -um* – cudowny, nadzwyczajny
mirus, -a, -um – cudowny
miscĕo, -ĕre, miscui – mieszać
miser, misĕra, misĕrum – biedny, nieszczęsny
miser cordia, -ae (f.) – miłosierdzie
mitto, -ĕre, misi – posyłać, puszczać, rzucać, wkładać
moderatio, moderatiōnis (f.) – opanowanie, kierowanie, poskromienie
modicus, -a, -um – umiarkowany, niewielki
modus, -i (m.) – miara, zasada, sposób
moles, molis (f.) – ciężar, ogrom, masa
molĕstus, -a, -um – uciążliwy, męczący, przykry
mollis, -e – miękki, delikatny, uległy
monasterium, -i (n.) – klasztor
monimĕntum, -i / monumĕntum, -i (n.) – pomnik
mons, montis (m.) – góra, wzgórze
monstro, -āre, -āvi – pokazywać
 **Moravia, -ae (f.)* – Morawy
mors, mortis (f.) – śmierć
mortalis, -e – śmiertelny
mortuus, -a, -um – zmarły
mos, moris (m.) – obyczaj, zwyczaj
motus, -us (m.) – ruch
movĕo, -ĕre, movi – poruszać
mox – wkrótce
 **mugiĕns, mugiĕntis* – ryczący
mulĕr, muliĕris (f.) – kobieta, niewiasta
multiplĭco, -āre, -āvi – mnożyć, powiększać
multitudo, multitudĭnis (f.) – wielka liczba, rzesza, tłum
multum – wiele
multus, -a, -um – liczny (*plur.* wielu)
mundus, -i (m.) – świat
munus, munĕris (n.) – dar
 **murrĭnus, -a, -um* – wykonany ze szpatu rzeźnego, cennego minerału
murus, -i (m.) – mur
 **musculus, -i (m.)* – mięsień
 **mutatus, -a, -um* – zmieniony
muto, -āre, -āvi – zmieniać
- N**
nam – albowiem, ponieważ
natio, natiōnis (f.) – lud, naród
natūra, -ae (f.) – natura
naturālis, -e – naturalny
natus, -a, -um – narodzony, zrodzony
natus, -i (m.) – syn, dziecko

nauta, -ae (<i>m.</i>) – żeglarz	nummus, -i (<i>m.</i>) – moneta, pieniądz
navīgo, -āre, -āvi – żeglować	nunc – teraz
ne – nie (ne ... quidem – nawet nie)	*nuntīa, -ae (<i>f.</i>) – posłanka
nec – ani, i nie	*nuptiālis, -e – ślubny
*necātus, -a, -um – zabity	*nympha, -ae (<i>f.</i>) – nimfa
*neglectīor, neglectiōris – bardziej niedbały	O
nego, -āre, -āvi – zaprzeczać	o – o (wykrzyknik)
negotiūm, -i (<i>n.</i>) – zajęcie, obowiązek, praca, zadanie, interes	*obsolētus, -a, -um – zużyty, zmurszały
nemo – nikt	occīdens, occidētis (<i>m.</i>) – zachód (kierunek)
nempe – mianowicie	occīdo, -ēre, occīdi – zabijać
nepos, nepōtis (<i>m.</i>) – siostrzeniec, wnuk, młodszy członek rodziny	Oceānus, -i (<i>m.</i>) – Ocean Atlantycki, Morze Północne
neque – ani, i nie	octo (nieodm.) – osiem
*nervus, -i (<i>m.</i>) – ścięgno	ocūlus, -i (<i>m.</i>) – oko
niger, nigra, nigrum – czarny	odīum, -i (<i>n.</i>) – nienawiść
nihil – nic	offēro, offēre, obtūli – darowywać, ofiarowywać
nil – nic	*olfaciō, -ēre, olfēci – wąchać
nimiūm – zanadto	olīva, -ae (<i>f.</i>) – oliwka, drzewo oliwne
nisi – jeśli nie, o ile nie	omnipōtens, omnipotētis – wszechmocny, wszechmogący
nobilis, -e – szlachetny, szlachetnie urodzony	omnis, -e – cały, każdy, wszystek
nobilitas, nobilitātis (<i>f.</i>) – szlachetność, szlachta	onus, onēris (<i>n.</i>) – ciężar, brzemień, podatek
nobiscum – z nami	*opifex, opificis (<i>m.</i>) – rzemieślnik, robotnik
nocēo, -ēre, nocūi – szkodzić	*Opimiūs, -i (<i>m.</i>) – Opimiusz, imię rzymskie (<i>nomen gentile</i>)
nomen, nomīnis (<i>n.</i>) – imię	*oppidānus, -a, -um – miejski
nominātus, -a, -um – nazywany	oppidum, -i (<i>n.</i>) – miasto
non – nie	*opprēssus, -a, -um – uciśniony, uciemiężony
*Norīcus, -a, -um – norycki (ager Norīcus – Norikum, prowincja rzymska)	optīmus, -a, -um – najlepszy
nos – my	ora, -ae (<i>f.</i>) – brzeg, wybrzeże
noster, nostra, nostrum – nasz	oratiō, oratiōnis (<i>f.</i>) – mowa
notitiā, -ae (<i>f.</i>) – znajomość	orātor, oratōris (<i>m.</i>) – mówca
*novēllus, -a, -um – nowy, nowiutki	*Orcādes, Orcādum (<i>f.</i>) – Orkady, archipelag
novus, -a, -um – nowy	orbis, orbis (<i>m.</i>) – świat
nox, noctis (<i>f.</i>) – noc	oriēns, oriētis (<i>m.</i>) – wschód (kierunek)
nudus, -a, -um – nagi	orīgo, origīnis (<i>f.</i>) – początek
nullus, -a, -um – żaden	oro, -āre, -āvi – przemawiać, modlić się
numen, numīnis (<i>n.</i>) – skinienie, zgoda, bóstwo	os, oris (<i>n.</i>) – usta
numēro, -āre, -āvi – liczyć	

- os, ossis (*n.*) – kość
 *oscīto, -āre, -āvi – otwierać usta
 ostēnto, -āre, -āvi – ukazywać, wskazywać na
 ostium, -i (*n.*) – brama, ujście
 otium, -i (*n.*) – odpoczynek, czas wolny, spokój
 ovis, ovis (*f.*) – owca
- P**
 *paco, -āre, -āvi – uspokajać, podbijać
 *paedagōgus, -i (*m.*) – nauczyciel
 *pallēo, -ēre, pallūi – blednąć
 par, paris – równy
 *paradīsus, -i (*m.*) – raj
 parco, -ēre, pepērci – oszczędzać
 parens, parēntis (*m. i f.*) – rodzic
 paro, -āre, -āvi – przygotowywać
 pars, partis (*f.*) – część
 parum – mało
 parvus, -a, -um – mały
 passio, passiōnis (*f.*) – męka
 passus, -us (*m.*) – krok
 pater, patris (*m.*) – ojciec
 patērnus, -a, -um – ojcowski, ojczysty
 patiēns, patiēntis – cierpliwy
 patriā, -ae (*f.*) – ojczyzna
 paucus, -a, -um – nieliczny
 paulo – trochę, nieco
 pauper, paupēris – biedny
 pauperies, -ei (*f.*) – bieda
 pax, pacis (*f.*) – pokój
 peccātor, peccatōris (*m.*) – grzesznik
 peccātum, -i (*n.*) – grzech
 pecus, pecōris (*n.*) – bydło, trzoda
 pello, -ēre, pepūli – pchać, pędzić
 per (+ Acc.) – przez
 *perceptio, perceptiōnis (*f.*) – przyjęcie, przyswojenie, zebranie
 perdo, -ēre, perdīdi – gubić, doprowadzać do zguby
 *perēnnis, -e – trwały, wieczny
 pergo, -ēre, perrēxi – podążać
 peritus, -a, -um – doświadczony
 *permiscēo, -ēre, permiscūi – mieszać
 *perpes, perpētis – ciągły, nieprzerwany, wieczny
 perpetuus, -a, -um – ciągły, nieprzerwany, wieczny
 persōna, -ae (*f.*) – osoba
 *pertīnax, pertinācis – uparty, zawzięty
 pertinēo, -ēre, pertinūi – rozciągać się, odnosić się do
 perveniō, -īre, pervēni – przybywać
 pestis, pestis (*f.*) – zaraza, choroba
 petens, petētis – proszący
 peto, -ēre, petīvi/petīi – prosić
 *Petrus, -i (*m.*) – Piotr, imię greckie; tu: prawdopodobnie Piotr Wszeborowic, polski możnowładca z XII w. (zm. 1194 lub 1198)
 philosophīa, -ae (*f.*) – filozofia
 *phretenīcus, -a, -um – szalony, obłąkany
 pictūra, -ae (*f.*) – obraz
 piētas, pietātis (*f.*) – miłość, miłosierdzie, pobożność
 *piger, pigra, pigrum – powolny, leniwy
 *pirāta, -ae (*m.*) – pirat
 piscis, piscis (*m.*) – ryba
 *piscōsus, -a, -um – obfitujący w ryby
 pius, -a, -um – miłościwy, miłosierny, pobożny
 *placabilis, -e – łatwy do przejednania, pojednawczy
 placēo, -ēre, placūi – podobać się
 Plato, Platōnis (*m.*) – Platon, imię greckie; tu: Platon, grecki filozof (424/423–348/347 p.n.e.)
 plebs, plebis (*f.*) – lud
 plenus, -a, -um – pełen
 ploro, -āre, -āvi – opłakiwać
 plus – więcej, bardziej
 *pocūlum, -i (*n.*) – kubek, puchar, napój
 poena, -ae (*f.*) – kara

- Poloniā, -ae (*f.*) – Polska
 Polōnus, -i (*m.*) – Polak
 *Pomeraniā, -ae / Pomerāna, -ae (*f.*)
 – Pomorze
 Pompeius, -i (*m.*) – Pompejusz, imię rzymskie (*nomen gentile*); tu: Gnejusz Pompejusz, wódz i polityk rzymski (106–48 p.n.e.)
 *pondēro, -āre, -āvi – ważyć
 pondus, pondēris (*n.*) – ciężar
 pontifex, pontificis (*m.*) – kapłan, biskup
 Pontius (-i) Pilātus (-i) – Poncjusz Piłat, rzymski prefekt prowincji Judei w latach 26–36/37 n.e.
 *popŭlus, -i (*f.*) – topola
 popŭlus, -i (*m.*) – lud
 porta, -ae (*f.*) – brama
 portus, -us (*m.*) – port
 *posco, -ĕre, popōsci – domagać się
 positio, positionis (*f.*) – położenie, układ
 possum, posse, potui – móc, zdołać, potrafić
 post (+ Acc.) – po, za
 postea – potem, później
 postquam – skoro
 potens, potēntis – mocny
 potentia, -ae (*f.*) – moc, władza
 *potentior, potentiōris – możny, wpływowy
 *poto, -āre, -āvi – pić
 praecēptum, -i (*n.*) – przepis, zalecenie, wskazówka
 *praedium, -i (*n.*) – posiadłość ziemska
 praefĕro, praefĕrre, praetŭli – woleć
 *praelātus, -i (*m.*) – prałat, zwierzchnik w hierarchii kościelnej
 praesĕrtim – zwłaszcza
 praesto, -āre, praestiti – użyzczać, dawać
 *praesul, praesŭlis (*m.*) – biskup
 *praesŭmo, -ĕre, praesŭmpsi – przypuszczać, oczekiwać
 *pratun, -i (*n.*) – łąka
 *pravus, -a, -um – przewrotny, zły
 premo, -ĕre, pressi – uciskać, uśmierzać
 *pressus, -a, -um – wyciśnięty
 *primōris, -e – pierwszy
 primus, -a, -um – pierwszy
 princeps, princĭpis (*m.*) – princeps, pierwszy obywatel, tytuł cesarzy rzymskich doby pryncypatu
 principātus, -us (*m.*) – władza
 principium, -i (*n.*) – początek
 priscus, -a, -um – dawny
 prius – pierwej, wcześniej
 privātus, -a, -um – prywatny
 pro (+ Abl.) – za, zamiast, w interesie, w charakterze, dla
 *probabilis, -e – wiarygodny, godzien uznania
 probō, -āre, -āvi – doceniać
 procĕdo, -ĕre, procĕssi – podążać, pochodzić
 *procreatio, procreatiōnis (*f.*) – płodzenie
 *procrĕo, -āre, -āvi – płodzić, rodzić
 procul – daleko, z dala od
 *profŭgus, -a, -um – uciekający, wygnany
 *profŭsus, -a, -um – rozrzutny
 *progenies, -ei (*f.*) – potomstwo, pokolenie
 *proles, prolis (*f.*) – potomstwo, potomek
 *propāgo, propaginis (*f.*) – szczep, latorośl
 prophĕta, -ae (*m.*) – prorok
 proprius, -a, -um – własny, właściwy
 propter (+ Acc.) – z powodu, dla
 *prospĕcto, -āre, -āvi – oglądać, doglądać
 *prospĕrus, -a, -um – pomyślny
 *protĕrvus, -a, -um – gwałtowny
 *provĕctus, -us (*m.*) – postęp
 provinciā, -ae (*f.*) – prowincja
 *proxĭme – niedawno, ostatnio
 prudentia, -ae (*f.*) – rozwaga, wiedza
 *pruina, -ae (*f.*) – szron
 *Prussia, -ae / Pruzia, -ae (*f.*) – Prusy
 publicus, -a, -um – publiczny, wspólny (res publica – państwo)
 pudĭcus, -a, -um – wstydlivy, przyzwoity

pudor, pudōris (<i>m.</i>) – wstydlivość, nieśmia- łość, czystość	recte – słusznie
puella, -ae (<i>f.</i>) – dziewczyna	rectum, -i (<i>n.</i>) – słuszność
puer, puēri (<i>m.</i>) – chłopiec, dziecko	*redĭgo, -ĕre, redĕgi – obracać (coś w coś)
pugno, -āre, -āvi – walczyć	*redōlens, redolēntis – pachnący
pulcher, pulchra, pulchrum – piękny	*redūctus, -a, -um – oddalony, ustronny
purus, -a, -um – czysty	*refrigerĭum, -i (<i>n.</i>) – ochłoda
*pusillus, -a, -um – drobny	regĭna, -ae (<i>f.</i>) – królowa
puto, -āre, -āvi – uważać, sądzić	regĭo, regiōnis (<i>f.</i>) – kraina
	regno, -āre, -āvi – królować, władać
	regnum, -i (<i>n.</i>) – królestwo
Q	rego, -ĕre, rexi – kierować, rządzić
*quadragĭnta (nieodm.) – czterdzieści	regŭla, -ae (<i>f.</i>) – reguła, zasada
quaero, -ĕre, quaesĭvi – szukać, domagać się	*relĕgo, -āre, -āvi – odprawiać, odsyłać
quam – niż, jak	*relevātor, relevatōris (<i>m.</i>) – ten, kto podnosi
quantum – ile, na ile	*relĭctus, -a, -um – pozostawiony, pozostały
quare – dlaczego	*remissĭo, remissĭōnis (<i>f.</i>) – odesłanie, zwol- nienie, odpuśczenie
quasi – jakby, niby	*repĕndo, -ĕre, repĕndi – odwzajemniać
*querĕla, -ae (<i>f.</i>) – skarga	replĕo, -ĕre, -ĕvi – napełniać
quia – ponieważ	requĭes, requiĕtis (<i>f.</i>) (Acc. requiĕm) – odpoczynek
*quidem – przynajmniej, w każdym razie, wprawdzie, wszelako (ne ... quidem – nawet nie)	res, rei (<i>f.</i>) – rzecz
*Quintus, -i (<i>m.</i>) – Kwintus, imię rzymskie (<i>praenomen</i>)	residĕo, -ĕre, resĕdi – zasiadać, rezydować
quod – ponieważ, że	respicio, -ĕre, respĕxi – patrzeć, zwracać uwagę
quondam – niegdyś	respondĕo, -ĕre, respōndi – odpowiadać
quoque – także, również	resŭrgo, -ĕre, resurrĕxi – zmartwychwstawać
quot – ile	resurrectĭo, resurrectĭōnis (<i>f.</i>) – zmartwych- wstanie
R	retro – wstecz
radius, -i (<i>m.</i>) – promień	*reus, -i (<i>m.</i>) – oskarżony, przestępca
Raetĭa, -ae (<i>f.</i>) – Recja, prowincja rzymska	rex, regis (<i>m.</i>) – król
*ramus, -i (<i>m.</i>) – gałąź, konar	Rhenus, -i (<i>m.</i>) – Ren
*rapĭna, -ae (<i>f.</i>) – rabunek	Ricārdus, -i (<i>m.</i>) – Ryszard, imię germań- skie; tu: Ryszard Lwie Serce, król Anglii (1157–1199)
ratis, ratis (<i>f.</i>) – tratwa, łódź	*ridens, ridēntis – śmiejący się
ratiō, ratiōnis (<i>f.</i>) – rozum	ridĕo, -ĕre, risi – śmiać się
*recĭdo, -ĕre, cĭdi – upadać, spadać, prze- padać (na powrót)	*rigĭdus, -a, -um – sztywny
recĭto, -āre, -āvi – recytować, czytać na głos	rigo, -āre, -āvi – nawilżać
*recōndo, -ĕre, recondĭdi – składować, przechowywać	Roma, -ae (<i>f.</i>) – Rzym

Romānus, -a, -um – rzymski
 rubĕo, -ĕre, rubĭi – czerwienić się
 rudis, -e – surowy, nieokrzesany
 *ruga, -ae (f.) – zmarszczka
 rumpo, -ĕre, rupi – rozrywać (*pass.* pękać)
 rupes, rupis (f.) – skała, urwisko, przepaść
 rus, ruris (n.) – wieś
 *Russĭa, -ae / Rusĭa, -ae (f.) – Ruś
 rustĭcus, -i (m.) – wieśniak

S

*Sabaei, -ōrum (m.) – Sabejczycy, lud semicki
 *Sabidiŭs, -i (m.) – Sabidiusz, imię rzymskie (*nomen gentile*)
 Sabĭni, -ōrum (m.) – Sabinowie, plemię italskie
 sacer, sacra, sacrum – święty
 sacrum, -i (n.) – rzecz święta, świętość, tajemnica
 saecŭlum, -i (n.) – wiek
 saepe – często
 *salsus, -a, -um – słony (Mare Salsum – Morze Bałtyckie)
 salŭbris, -e – zdrowy
 *salum, -i (n.) – morze
 salus, salŭtis (f.) – zdrowie, ocalenie, zbawienie
 *salutāre, salutāris (n.) – zbawienie
 salvus, -a, -um – nietknięty, ocalony
 sanctĭtas, sanctitātis (f.) – świętość
 sanctus, -a, -um – święty
 sanguis, sanguĭnis (m.) – krew
 sano, -āre, -āvi – leczyć
 sapientĭa, -ae (f.) – mądrość
 sapĭo, -ĕre, sapĭi – smakować, mieć smak, być mądrym, myśleć
 Sarmatĭa, -ae (f.) – Sarmacja
 satis – dość, wystarczająco
 *sauciŭs, -a, -um – ranny
 *Saxonĭa, -ae (f.) – Saksonia
 saxum, -i (n.) – skała

schola, -ae (f.) – szkoła
 scientĭa, -ae (f.) – znajomość, wiedza, nauka
 scio, -ĭre, scivi – wiedzieć
 *Sclavonĭa, -ae (f.) – Słowiańszczyzna
 scribo, -ĕre, scripsi – pisać
 scriptor, scriptōris (m.) – pisarz
 scriptŭra, -ae (f.) – pismo (Scriptŭrae – Pismo Święte)
 secŭndum (+ Acc.) – według
 secŭndus, -a, -um – kolejny, drugi
 secŭrus, -a, -um – bezpieczny
 sed – lecz, ale
 *sedens, sedĕntis – siedzący
 sedĕo, -ĕre, sedi – siedzieć
 sedes, sedis (f.) – siedziba, stolica, tron
 *Selencĭa, -ae (f.) – Selencia, kraina wzmiankowana przez Galla Anonima, o nieustalonym do dziś położeniu
 semen, semĭnis (n.) – nasiono, potomstwo
 semper – zawsze
 senātus, -us (m.) – senat
 senex, senis (m.) – starzec
 sensus, -us (m.) – czucie, wrażenie, zmysł
 sententĭa, -ae (f.) – zdanie
 *septenariŭs, -a, -um – składający się z siedmiu elementów
 septentrĭo, septentrĭōnis (m.) – północ (kierunek)
 septentrionālis, -e – północny
 *Septimontĭum, -i (n.) – Siedmiowzgórze (siedem wzgórz, na których wznosi się Rzym)
 sepŭltus, -a, -um – pochowany, pogrzebany
 *Sequāna, -ae (f.) – Sekwana, rzeka w Galii
 sero, -ĕre, sevi – siać
 *servātus, -a, -um – zachowany, zachowywany
 servo, -āre, -āvi – zachowywać
 servus, -i (m.) – niewolnik, sługa
 Sevĕrus, -i (m.) – Sewer, imię rzymskie (*cognomen*); tu: Septymiesz Sewer, cesarz

rzymski (145/6–211 n.e.; lata panowania: 193–211)	soror, sorōris (f.) – siostra
si – jeżeli	sors, sortis (f.) – los
sic – tak, w ten sposób	specto, -āre, -āvi – patrzeć, odnosić się do
siccus, -a, -um – suchy	sperno, -ĕre, sprevi – gardzić, lekceważyć
sidus, sidĕris (n.) – gwiazda	spero, -āre, -āvi – mieć nadzieję
*signacŭlum, -i (n.) – znak	spes, -ei (f.) – nadzieja
signum, -i (n.) – znak, obraz, wizerunek, figura	sphaera, -ae (f.) – sfera
silĕo, -ĕre, silŭi – milczeć	*spirans, spirāntis – oddychający, żywy
silva, -ae (f.) – las	spirĭtus, -us (m.) – duch
simĭlis, -e – podobny	*spondĕo, -ĕre, spopōndi – przyrzekać, obiecywać
*Simon, Simōnis (m.) – Szymon, postać z <i>Dziejów Apostolskich</i> (8:9–25); tu jako personifikacja grzechu symonii	sponsa, -ae (f.) – oblubienica, narzeczona
simplicitas, simplicitātis (f.) – prostota	*stabŭlum, -i (n.) – stajnia, obora
simul – skoro tylko, razem	Stanislāus, -i (m.) – Stanisław, imię polskie; tu: biskup krakowski Stanisław ze Szczepanowa (zm. 1079)
*simulātor, simulatōris (m.) – obłudnik, który udaje, że jest coś, czego w rzeczywistości nie ma	*stans, stantis – stojący
sine (+ Abl.) – bez	status, -us (m.) – stan
singulāris, -e – szczególny, wyjątkowy	stella, -ae (f.) – gwiazda
singŭli, -ae, -a – pojedynczy, poszczególni	sto, -āre, steti – stać, stawać
sinus, -us (m.) – skrzywienie, łuk, fałda, ząb, kieszeń	*strages, stragis (f.) – spustoszenie
sobrius, -a, -um – trzeźwy, umiarkowany, rozsądny	*stridĕo, -ĕre – zgrzytać
*sociātus, -a, -um – stowarzyszony, zespolony	studĭum, -i (n.) – gorliwość, skłonność, zapal, stronniczość, zajęcie, umiejętność
sociĕtas, sociĕtātis (f.) – towarzystwo, stowarzyszenie	*stupĕo, -ĕre, stupŭi – oniemieć
sol, solis (m.) – słońce	sub (+ Acc.) – pod (kogo? co?); (+ Abl.) – pod (kim? czym?)
*solāmen, solāminis (n.) – pociecha	*subdŏlus, -a, -um – podstępny
solatĭum, -i (n.) – pociecha	subicĭo, -ĕre, subiĕci – poddać, podporządkować
*solĕnnis, -e – uroczysty	subĭto – nagle
*sollers, sollĕrtis – zręczny, biegły	*Subsolānus, -i (m.) – wiatr pd.-zach., południowy zachód
solus, -a, -um – sam	Sulla, -ae (m.) – Sulla, imię rzymskie (<i>cognomen</i>); tu: Lucjusz Korneliusz Sulla, polityk rzymski (138–78 p.n.e.)
solŭtus, -a, -um – uwolniony, wolny	sum, esse, fui – być
solvo, -ĕre, solvi – rozwiązywać	summus, -a, -um – najwyższy
sonĭtus, -us (m.) – dźwięk	super – ponad, powyżej, ponadto
sordes, sordis (f.) – brud	super (+Acc.) – nad, na (kogo? co?); (+ Abl.) – nad, na (kim? czym?); poklasycznie tylko z Acc.
sordĭdus, -a, -um – brudny	

supēbus, -a, -um – dumny	Thomas, -ae (<i>m.</i>) – Tomasz, imię hebrajskie; tu: Tomasz, jeden z apostołów
supĕro, -āre, -āvi – przewyższać	thronus, -i (<i>m.</i>) – tron
suprēmus, -a, -um – najwyższy, ostatni	Tiberius, -i (<i>m.</i>) – Tyberiusz, imię rzymskie (<i>praenomen</i>); tu: Tyberiusz, cesarz rzym- ski (42 p.n.e. – 37 n.e.; lata panowania: 14–37 n.e.)
sursum – w górę	*timens, timēntis – bojący się
suscipio, -ĕre, suscipi – przyjmować	timor, timōris (<i>m.</i>) – lęk
sustinĕo, -ĕre, sustinui – podtrzymywać, dźwigać	*tintino, -āre, -āvi – dźwiżyć
suus, -a, -um – swój	titulus, -i (<i>m.</i>) – tytuł
*Swentoslāus, -i (<i>m.</i>) – Świętosław, imię sło- wiańskie; tu: Świętosław, syn Piotra Wło- stowica, polskiego możnowładcy z XII w.	Titus, -i (<i>m.</i>) – Tytus, imię rzymskie (<i>praenomen</i>); tu: Tytus, cesarz rzymski (39–81 n.e.; lata panowania: 79–81)
Syon (nieodm.) (<i>f.</i>) – Syjon, góra koło Jero- zolimy (tu: Niebo, Jerozolima Niebieska)	*tondĕo, -ĕre, totōndi – strzyc
T	*torpĕo, -ĕre, torpui – drętwieć
tacĕo, -ĕre, tacui – milczeć	*tortor, tortōris (<i>m.</i>) – kat
tam – tak, tak bardzo	tot – tyle
tamen – jednak	totus, -a, -um – cały, wszystek
tamquam – tak jak	*tractabilis, -e – dostępny, łagodny, dobrotliwy
tantum – tylko	trado, -ĕre, tradidi – przekazywać
*Tarpeia, -ae (<i>f.</i>) – Tarpeja, Westalka	traho, -ĕre, traxi – ciągnąć
*Tarpeius, -a, -um – tarpejski	*tranquillus, -a, -um – spokojny
tectum, -i (<i>n.</i>) – dach, dom, domostwo	trans (+ Acc.) – poza
tecum – z tobą	*transfrĕto, -āre, -āvi – przepłynąć
*tegĕndus, -a, -um – przeznaczony do ukrycia	tres, tria – trzy
tego, -ĕre, texi – kryć, pokrywać	tribuo, -ĕre, tribui – przydzielać, przyzna- wać, darowywać
*temno, -ĕre – gardzić	*tributarius, -a, -um – zobowiązany do pła- cenia podatków
*temperies, -ei (<i>f.</i>) – umiarkowanie	Trinitas, Trinitatis (<i>f.</i>) – Święta Trójca
templum, -i (<i>n.</i>) – świątynia	tristis, -e – smutny
tempus, tempōris (<i>n.</i>) – czas	*triūmphans, triumphāntis – tryumfujący
tenĕo, -ĕre, tenui – trzymać, posiadać	Troia, -ae (<i>f.</i>) – Troja
tener, tenĕra, tenĕrum – młody, delikatny	*trucido, -āre, -āvi – zabijać, mordować
tenuis, -e – szczupły, drobny, delikatny	*truculentia, -ae (<i>f.</i>) – okrucieństwo
*terminus, -i (<i>m.</i>) – granica	*trux, trucus – straszliwy, groźny, prze- szywający
terra, -ae (<i>f.</i>) – ziemia	tu – ty
terror, terrōris (<i>m.</i>) – strach, przerażenie	tunc – wtedy (w następniku zdania warun- kowego: to)
tertius, -a, -um – trzeci	
testis, testis (<i>m. i f.</i>) – świadek	
*Thais, Thaidis (Acc. Thaida) (<i>f.</i>) – Thaida, imię greckie	
*thalamus, -i (<i>m.</i>) – łożo, sypialnia, komnata	

turba, -ae (f.) – tłum, zgromadzenie
 turpis, -e – wstrętny, szkaradny, nie-
 przyzwoity
 tutus, -a, -um – bezpieczny
 tuus, -a, -um – twój
 tyrānnus, -i (m.) – tyran

U

ubi – gdzie, kiedy
 ultra (+ Acc.) – poza, z tamtej strony
 *ulūla, -ae (f.) – sowa, puszczyk
 umbra, -ae (f.) – cień
 *undĕcim (nieodm.) – jedenaście
 *undeviginti (nieodm.) – dziewiętnaście
 *Ungariā, -ae (f.) – Węgry
 unigenitus, -a, -um – jednorodzony
 univĕrsum, -i (n.) – wszechświat
 univĕrsus, -a, -um – każdy, cały, wszystek
 unus, -a, -um – jeden
 urbānus, -a, -um – miejski, mieszczański
 urbs, urbis (f.) – miasto
 usque – aż
 ut – jak
 utilitas, utilitatis (f.) – korzyść
 uxor, uxoris (f.) – żona

V

vacca, -ae (f.) – krowa
 *vagus, -a, -um – niestały, chwiejny, błą-
 kający się
 valde – bardzo
 valĕo, -ĕre, valui – być zdrowym, mieć się
 dobrze
 valĭdus, -a, -um – zdrowy
 valles, vallis (f.) – dolina
 varius, -a, -um – różny, różnorodny, niestały,
 chwiejny
 *Veientānum, -i (n.) – veientanum, gatunek
 kiepskiego wina
 vel – albo
 velox, velocis – szybki
 velut – tak jak

*venerāndus, -a, -um – czcigodny
 venia, -ae (f.) – łaska
 venio, -ire, veni – przychodzić
 venter, ventris (m.) – brzuch, łono
 *ventūrus, -a, -um – mający nadejść,
 przyszły
 ventus, -i (m.) – wiatr
 Venus, Venĕris (f.) – Wenus, bogini
 ver, veris (n.) – wiosna
 verbum, -i (n.) – słowo
 vere – prawdziwie
 veritas, veritatis (f.) – prawda
 *vermis, vermis (m.) – robak
 *vernacūlus, -a, -um – domowy, miejscowy,
 lokalny
 vero – zaś
 verum, -i (n.) – prawda
 verus, -a, -um – prawdziwy
 Vespasiānus, -i (m.) – Wespazjan, imię rzym-
 skie (*cognomen*); tu: Wespazjan, cesarz
 rzymski (9–79 n.e.; lata panowania:
 69–79)
 Vestālis, Vestālis (f.) – Westalka, kapłanka
 bogini Westy
 vestis, vestis (f.) – szata, suknia
 vetus, vetĕris – stary
 vetūstas, vetustatis (f.) – dawność
 via, -ae (f.) – droga
 victor, victōris (m.) – zwycięzca
 victoriā, -ae (f.) – zwycięstwo
 vidĕo, -ĕre, vidi – widzieć (*pass.* wyda-
 wać się)
 *vigil, vigilis – czujny
 vigilia, -ae (f.) – czuwanie, brak snu
 vigilo, -āre, -āvi – czuwać, nie spać
 villa, -ae (f.) – willa (posiadłość podmiejska),
 wieś
 vindico, -āre, -āvi – ratować, uwalniać
 vinum, -i (n.) – wino
 vir, viri (m.) – mąż, mężczyzna, człowiek
 virgo, virginis (f.) – dziewica, panna,
 dziewczyna

virtus, virtūtis (*f.*) – siła, męstwo, cnota

*viscēra, viscērum (*n.*) – wnętrzności,
brzuch, łono

visibīlis, -e – widzialny

Vistūlas, -ae (*m.*) – Wisła

vita, -ae (*f.*) – życie

vitis, vitis (*f.*) – winorośl

vitium, -i (*n.*) – wada

vito, -āre, -āvi – unikać

*vivificans, vivificāntis (*m.*) – ożywiciel

vivo, -ēre, vixi – żyć

vivus, -a, -um – żywy

voco, -āre, -āvi – wołać

*volatīle, volatīlis (*n.*) – ptactwo, ptak

vos – wy

vox, vocis (*f.*) – głos

vulgus, -i (*n.*) – lud

vultus, -us (*m.*) – twarz, oblicze, postać

W

*Wisēla, -ae / Wissēla, -ae (*f.*) – Wisła

Kompetencje kulturowe

1. Język łaciński w rodzinie języków indoeuropejskich. Alfabet grecko-łaciński jako alfabet Europy.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Diringer D., (1972), *Alfabet czyli klucz do dziejów ludzkości*, Warszawa: PIW, tam zwłaszcza: rozdział 12. *Pochodzenie alfabetu*, s. 197–227; rozdział 19. *Alfabet grecki i jego odgałęzienia*, s. 442–472; rozdział 20. *Alfabet etruski i alfabety italskie*, s. 473–487.
- Bednarczuk L. (red.), (1986–88), *Języki indoeuropejskie*, Warszawa: PWN, t. I–II, tam zwłaszcza: Safarewicz J., *Języki italskie*, s. 515–570 (tom II); Mańczak W., *Języki romańskie*, s. 571–644 (tom II); uwaga: ważne i przejrzyste mapy na wyklejkach obu tomów.
- Semkowicz W., (2002), *Paleografia łacińska*, wyd. II popr., Kraków: Universitas, tam zwłaszcza: rozdział V A *Ogólny pogląd na rozwój pisma aż do powstania alfabetu*, s. 179–189; rozdział V B *Początki i rozwój alfabetu aż do powstania pisma greckiego*, s. 189–204; rozdział V C *Początki pisma łacińskiego*, s. 205–208.
- Gieysztor A., (2009), *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, wyd. II, Warszawa: PWN, tam zwłaszcza: rozdział 1. *Początki pisma i wytworzenie alfabetu*, s. 26–45; rozdział 2.1. *Kształtowanie się alfabetu łacińskiego*, s. 46–51.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Kossowska-Janik D., Twardokęs A. (red.), (2020), *Słowa nieulotne – pismo w kulturach świata*, katalog wystawy, Warszawa: Muzeum Azji i Pacyfiku. rozdziały: *Alfabet grecki*, s. 164–172; *Alfabet łaciński*, s. 173–182; *Głagolica i cyrylica*, s. 182–187 (dostępne online: <http://www.muzeumazji.pl/edukacja/materialy-dla-nauczycieli/>).

Proponowany sposób realizacji materiału

Wskazanie podobieństwa słów w różnych językach – np. sześć: *sechs* (niem.), *six* (ang.), *szesz* (pers.), *sex* (łac.) – może być dobrym punktem wyjścia do rozważań o pokrewieństwie języków. Wyróżniona przez językoznawców rodzina języków indoeuropejskich obejmuje kilkaset języków, którymi posługują się jako ojczystymi około trzy miliardy ludzi, czyli niemal połowa populacji.

Należy wskazać dwa możliwe miejsca, z których wywodzą się języki indoeuropejskie: region na północ od Kaukazu i Anatolię. Ludność mówiąca językami indoeuropejskimi rozeszła się na wschód (po Indie) i zachód, do Europy (w tym miejscu warto odwołać się do map przedstawiających rozmieszczenie języków indoeuropejskich w połowie I tys. p.n.e. i współcześnie). Dziś w Europie języki innego pochodzenia stanowią zdecydowaną mniejszość: fiński, estoński, węgierski, baskijski.

Uczniowie powinni dowiedzieć się, że języki indoeuropejskie dzielą się na grupy. Konieczne będzie tu skorzystanie z mapy (np. https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C4%99zyki_indoeuropejskie; https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C4%99zyki_roma%C5%84skie). Z grupy italskiej wywodzi się łacina, która z powodu okoliczności historycznych (była językiem Rzymian) odegrała ogromną rolę. Z niej wywodzą się wszystkie języki romańskie, kształtujące się jako jej dialekty poddawane wpływom języków ludów sąsiednich (przede wszystkim germańskich, a także celtyckich i słowiańskich).

W części dotyczącej pisma należy wyjść od definicji alfabetu (słowo pochodzi od nazw dwóch pierwszych liter alfabetu greckiego, por. abecadło), czyli fonetycznego systemu pisma, w którym każdy znak (litera) odpowiada zasadniczo jednemu dźwiękowi. Grecy zapożyczyli alfabet od ludów semickich, wprowadzając jednak innowację o zasadniczym znaczeniu: notowanie samogłosek. Do dziś to właśnie odróżnia systemy pisma stosowane w Europie od zapisu języków semickich (np. arabskiego i hebrajskiego), nienotującego samogłosek. Do Italii alfabet grecki trafił wraz z kolonistami, od których ideę pisma w tej formie zapożyczyli Etruskowie, lud nieindoeuropejski zamieszkujący tereny na północ od Rzymu, którego kultura we wczesnej epoce silnie oddziaływała na Rzym. Mieszkańcy Rzymu zapożyczyli swoje litery od Etrusków, podobnie jak inni indoeuropejscy mieszkańcy Italii. Warto dokonać porównania alfabetów greckiego i łacińskiego (wyłącznie wielkich liter). Uczniowie powinni zastanowić się nad kolejnością liter, wskazać różnice i podobieństwa ich formy.

A	B	Γ	Δ	E	(F)		Z	H	Θ	I	K	Λ	M	N	Ξ	O	Π	(Φ)	P	Σ	T	Υ	Φ	X	Ψ	Ω		
A	B	C	D	E	F	G		H		I	K	L	M	N		O	P	Q	R	S	T	U/V		X			Y	Z

Podobieństwa są uderzające, znaczne są także różnice. Wynikają one z faktu, że ukształtowany i do dziś stosowany alfabet grecki to tylko jeden z wariantów stosowanych przez Greków w starożytności: alfabet ateński (attycki), podczas gdy łacinka (alfabet łaciński) jest kontynuacją alfabetu greckiego w jednej z jego zachodnich odmian.

Jako konkluzja tej części lekcji powinno wybrzmieć stwierdzenie, że w dzisiejszej Europie wszystkie języki używają systemu pisma wywodzącego się od alfabetu greckiego w takich formach, jak: alfabet grecki (attycki) w niezmiennionej postaci (język nowogrecki), łacinka w podstawowej formie (angielski, niderlandzki) lub z dodanymi znakami notującymi specjalne fonemy (niemiecki, polski, francuski i in.) i cyrylica wywodząca się od alfabetu greckiego (rosyjski, ukraiński, bułgarski i in.).

2. Po co nam dziś antyk?

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Artykuły z czasopisma „Języki Obce w Szkole”:
 - Czetwertyńska G., (2014), *Komu potrzebna jest łacina w szkole*, „Języki obce w szkole” 2014/3, dostępny online: <http://jows.pl/content/komu-potrzebna-jest-%C5%82acina-w-szkole>,
 - Wojciechowska A., (2014), *Łacina jako pomost między terażniejszością a przeszłością*, „Języki obce w szkole” 2014/3, dostępny online: <http://jows.pl/content/%C5%82acina-jako-pomost-mi%C4%99dzy-tera%C5%BAniejszo%C5%9Bci%C4%85-przesz%C5%82o%C5%9Bci%C4%85>,
 - Strycharczyk B., (2014), *Do czego dzisiaj potrzebna jest łacina*, „Języki obce w szkole” 2014/3, dostępny online: <http://jows.pl/content/do-czego-dzisiaj-potrzebna-jest-%C5%82acina>;
- Ochman K., *Łacina na skraju* – wpis na autorskim blogu „Łacina na skraju” z 17.02.2017, dostępny online: <https://lacinanaskraju.wordpress.com/page/3/>;
- Tatarkiewicz W., (1996), *Czworakie rozumienie klasycyzacji*, „Ethos: Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL”, nr 3/4, 1996, s. 67–80, dostępny online: https://cw.kul.lublin.pl/Content/29446/10_czworakie_rozumienie.pdf).
- Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* (Biblioteka Narodowa, Rps BOZ 55), dostępny online: <https://polona.pl/item/miscellanea,MTA1ODM2OQ/6/#item>.
- *Earlier Latin Manuscripts. Tools for studying the scripts of the oldest Latin manuscripts*, dostępne online: <https://elmss.nuigalway.ie/>.
- Olocco R., (2017), *The Venetian origins of roman type*, dostępny online: <https://articles.c-a-s-t.com/the-venetian-origins-of-roman-type-a856eb-3f0cb>.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Kurs online *Antyk wiecznie młody* Muzeum Pałacu Króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie: <http://wilanow-palac.pl/file/antyk/>.
- Herbert Z., (1969), *Dlaczego klasycy* [w:] tegoż, (1969), *Napis*, Warszawa: Czytelnik, dostępny online: <http://www.fundacjaherberta.com/tworczosc3/poezja/napis/dlaczego-klasycy>.

Proponowany sposób realizacji materiału

Punktem wyjścia do przeprowadzenia lekcji może być odczytanie na głos maksymy Momigliana zachęcającej uczniów do aktywnego udziału w tropieniu śladów antyku – kolejno w kulturze, języku, na pomnikach i w instytucjach. Warto wykorzystać lekcję online *Antyk wiecznie młody* przygotowaną przez Pałac w Wilanowie, pomocną zwłaszcza podczas rozmowy o kulturze materialnej. Aby uświadomić uczniom obecność łaciny w języku, warto wykorzystać słowa i pojęcia, które niekiedy sprawiają trudności na zajęciach innych przedmiotów szkolnych, takie jak np. nazwy pierwiastków chemicznych, terminy anatomiczne, geograficzne (np. erozja, akumulacja), pojęcie substancji, elekcji *viritim*, *vivente rege*, itp. W zakresie instytucji należałoby przede wszystkim wskazać dyscypliny akademickie zajmujące się antykiem, także jako potencjalne ścieżki kariery zawodowej. Należy podkreślić, że narodziny nowoczesnego świata w XVIII i XIX wieku były zarazem momentem narodzin tych dyscyplin i ogromnego zainteresowania kulturą antyku grecko-rzymskiego. Rozwój cywilizacji naukowo-technicznej źródłowo nie wynikał bowiem z odwrócenia się od antyku i tradycji, o czym współcześnie rzadko się pamięta.

Podczas objaśniania sensu pojęcia „klasycy” pomocne może być omówienie wiersza Zbigniewa Herberta *Dlaczego klasycy*. Tekst ten stanowi także punkt wyjścia do dyskusji o recepcji antyku w kulturze literackiej oraz w edukacji. Należy też zastanowić się razem z uczniami nad тезami przedstawionymi przez Katarzynę Ochman: „Warto uświadomić sobie, że przez liczne stulecia język łaciński nie był po prostu jednym z przedmiotów szkolnych, ale językiem całej edukacji. W tym języku uczniowie poznawali świat, uczyli się rzeczywistości”, „Podczas dobrze prowadzonych lekcji języka łacińskiego przed oczyma uczniów roztacza się obraz trwającej nieprzerwanie od przeszło dwóch tysięcy lat wspólnoty intelektualnej”. Idealnie byłoby też ukazać uczniom w trakcie lekcji (np. wspominając o twórczości J. K. Rowling czy M. Krajewskiego), że profesjonalne zajmowanie się starożytną literaturą czy studiowanie antyku może być źródłem nie tylko satysfakcji, ale i inspiracji, bowiem nauki o antyku wciąż się rozwijają, a nauka łaciny (a także greki) obecna jest w systemach szkolnych państw europejskich i Stanów Zjednoczonych.

3. *Roma antiqua, nova, aeterna. Miasto, dzięki któremu trwa antyk.*

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Fabiani B., (2018), *Rzym: wędrówki z historią w tle*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 - Hughes R., (2018), *Rzym*, Warszawa: Magnum.
- Uzupełniająco:
- Roćko A. (red.), (2014), *Polski Grand Tour w XVIII i początkach XIX wieku*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie.
 - Jastrzębowska E., (2001), *Rzym w czasach Quo vadis*, Warszawa: Prószyński i S-ka.
 - Kwapis O., (2014), *Do Rzymu! Sztuka i wielkie jubileusze (1300–1575)*, Warszawa: IBL PAN.
 - Ostrowski J. A., (1999), *Starożytny Rzym: polityka i sztuka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 - Praz M., (2019), *Wspaniałości Rzymu*, Gdańsk: Fundacja Terytoria Książki.
 - Strona internetowa *Images of Rome. The Rodolfo Lanciani Digital Archive*: <https://exhibits.stanford.edu/lanciani/feature/lost-rome>.
 - Strona internetowa *Imago Urbis: Giuseppe Vasi's Grand Tour of Rome*. <http://vasi.uoregon.edu/>.
 - Strona Uniwersytetu Notre Dame: *Cities in Text: Rome*: <https://hue.crc.nd.edu/>.
 - Rekonstrukcja planu późnoantycznego Rzymu autorstwa Pirra Ligoria w *Speculum Romanae Magnificentiae*, dostępna online: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/403213>.
 - Rzym w Google Arts & Culture: <https://artsandculture.google.com/entity/rzym/m06c62?categoryId=place>.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Hughes R., (2018), *Rzym*, Warszawa: Magnum.
- Dowolne zasoby cyfrowe na temat topografii i architektury starożytnego Rzymu, m.in. Rzym w Cyfrowej Bibliotece Narodowej Polona: [https://polona.pl/search/?filters=keyword:%22Rzym_\(W%C5%82ochy\)%22,public:0,hasTextContent:0](https://polona.pl/search/?filters=keyword:%22Rzym_(W%C5%82ochy)%22,public:0,hasTextContent:0).

Proponowany sposób realizacji materiału

Celem lekcji jest przygotowanie uczniów do samodzielnego wykonania pracy rocznej poświęconej zabytkom Rzymu.

Uczeń powinien przygotować, z wykorzystaniem zasobów cyfrowych, pracując samodzielnie bądź współpracując w grupie, wizualno-tekstową prezentację jednego zabytku z każdej z trzech grup (zob. wyżej: *Warunki i sposób realizacji – 3. Zabytki Rzymu*), w formie slajdów prezentowanych na lekcji, postera, gazetki ściennej lub dokumentu opracowanego w edytorze tekstu (co umożliwi nauczycielowi np. wydrukowanie „przewodnika po Rzymie” złożonego z prac wszystkich uczniów). Uczeń może sam wybrać temat do zaprezentowania lub otrzymać go w drodze losowania.

Nauczyciel na lekcji powinien wyjaśnić istotę określenia „Wieczne Miasto”, odwołując się (z wykorzystaniem materiałów ikonograficznych) do syntetycznie przedstawionej historii Rzymu, jego nieprzerwanego trwania w wymiarze urbanistycznym i artystycznym (architektura, zabytki) oraz politycznym (stolica królestwa, republiki, cesarstwa, Państwa Kościelnego, Włoch).

Namacalnym i łatwym do zrozumienia dla uczniów dowodem prawdziwości powyższego twierdzenia są m.in. przykłady *spoliów* – starożytnych elementów (np. rzeźb, kolumn), które posłużyły w epokach późniejszych jako element konstrukcyjny lub ozdoba nowych budowli Rzymu.

Należy przedstawić substancję zabytkową Rzymu jako swoisty przetrwalnik antyku i jego tradycji w sztukach wizualnych i architekturze. Warto zwrócić uwagę uczniów na trzy fazy procesu „trwania antyku” na przykładzie historii miasta:

- 1) przyswojenie form architektury greckiej i twórczy ich rozwój; wytworzenie form sztuki rzymskiej na gruncie istniejących tradycji lokalnych; akumulacja w zasobach starożytnych Rzymian arcydzieł rzeźby i malarstwa greckiego, ich multiplikacja; migracja greckich artystów, rzemieślników i architektów;
- 2) dewaluacja dziedzictwa antyku, określonego *ex post* jako klasyczne, po upadku cesarstwa rzymskiego w wyniku odrzucenia, rozproszenia i częściowej destrukcji;
- 3) odkrycie szczątków dziedzictwa antyku i uznanie ich za wzorzec doskonałości w czasach wczesnego renesansu – w konsekwencji odrodzenie form klasycznych w dobie wczesnonowożytnego antykwaryzmu, m.in. dzięki środkom reprodukcji i rozpowszechniania, takim jak: rysunek, druk, grafika, modele gipsowe rzeźb, modele korkowe budowli itd.

Skutkiem tego procesu jest funkcjonowanie Rzymu w historii kultury europejskiej jako „emporium piękna i świątyni prawdziwego smaku” – jak określił Miasto na początku XIX w. Ennio Quirino Visconti, jeden z najwybitniejszych archeologów swojej epoki. Do Rzymu ściągali przez wieki rzesze artystów,

architektów i koneserów, by studiować dzieła sztuki i architektury i wykształcać w sobie umiejętność naśladowania doskonałych, starożytnych wzorców, co w konsekwencji umożliwiło trwanie tradycji antyku w kulturach narodowych Zachodu aż do współczesności.

Lisa Larsson L., *Roman Holiday (2)*, Bar in the Ghetto with traces of ancient Roman inscriptions (CC BY-ND 2.0)

Źródło: <https://flic.kr/p/YFid5>.

4. Mitologia grecka jako medium znaczeń od starożytności po współczesną kulturę popularną.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Fabiani B., (2017), *Antyk w malarstwie XV–XXI wiek*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kerényi K., (2002), *Mitologia Greków*, Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Korolko M., (2004), *Słownik kultury śródziemnomorskiej w Polsce: idee, pojęcia, miejsca: z wypisami literackimi*, Warszawa: Muza.
- Marciniak K., (2018), *Mitologia grecka i rzymska: spotkania ponad czasem*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Uzupełniająco:

- Praca zbiorowa, (1996), *The inquiring eye: classical mythology in european art. Teaching packet*, Waszyngton: National Gallery of Art, dostępna online: <https://www.nga.gov/content/dam/ngaweb/Education/learning-resources/teaching-packets/pdfs/Classical-Mythology-tp.pdf>.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

Wybrane fragmenty:

- Grimal P., (2008), *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław: Ossolineum.
- Impelluso L., (2010), *Mity: bogowie i herosi w sztuce*, Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Marciniak K., (2018), *Mitologia grecka i rzymska: spotkania ponad czasem*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dowlone zasoby cyfrowe (zasugerowane przez nauczyciela).

Proponowany sposób realizacji materiału

Proponowanym sposobem realizacji materiału tej lekcji jest przygotowanie przez uczniów wizualno-tekstowej prezentacji wybranego mitu oraz ilustrujących go dzieł sztuki i tekstów kultury. W swojej pracy uczeń powinien omówić treść mitu oraz sposób jego zobrazowania przez artystę. Ważnym elementem pracy z uczniem powinna być nauka odczytywania znaczenia dzieł sztuki poprzez analizę elementów stroju postaci, atrybutów i symboli (np. zwierząt, scen metamorfoz) oraz interpretacji mitów w różnych kontekstach (np. wykorzystanie mitu herkulejskiego w propagandzie cesarzy rzymskich i królów europejskich, m.in. Jana III Sobieskiego).

Rolą nauczyciela jest zwrócenie uwagi uczniów na wielość znaczeń i funkcji, jakie nadawano historiom i postaciom mitologicznym w różnych epokach w kulturze Zachodu. Celem lekcji jest też m.in. zachęcenie uczniów do samodzielnej interpretacji historii mitologicznych, poprzez odwołanie się do bliskich im realiów i problemów życia codziennego (np. interpretacja historii Odyseusza, który każe przywiązać się do masztu, by nie ulec urokom syren). Równocześnie nauczyciel będzie mógł zasygnalizować istnienie klasycyzmu (rozumianego jako odwołanie do klasycznego piękna) w sztuce różnych epok (zob. temat 7).

Uczeń powinien móc wykorzystać dostępne w sieci zasoby cyfrowe oraz wykorzystywane w szkole narzędzia i oprogramowanie. Możliwa jest praca indywidualna, w grupach, a także metodą projektową wykorzystywaną w formule warsztatu na lekcji. Uczniowie powinni otrzymać wskazówki dotyczące nazwisk artystów, tytułów dzieł sztuki i ich tematyki, co ułatwi im wykonanie wskazanego zadania.

5. Demokracja ateńska: ideał i praktyka.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Hansen M. H., (1999), *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa: struktura, zasady i ideologia*, Warszawa: DiG, s. 43–135.
- Bravo B., Węcowski M., Wipszycka E., Wolicki A., (2009), *Historia starożytnych Greków*, tom II, Warszawa: Wydawnictwo UW, s. 345–530.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Tukidydes, *Wojna peloponeska*, księga II, 37–41.
- Platon, *Obrona Sokratesa*, 17a–24b.

Proponowany sposób realizacji materiału

Rdzeń lekcji powinno stanowić wspólne odczytanie fragmentów *Wojny peloponeskiej* Tukidydesa, do których ustępy z Platona stanowiłyby jedynie uzupełnienie czy komentarz. Nauczyciel powinien na wstępie naświetlić kontekst kulturowy mowy Peryklesa, nie tylko historyczny, który uczniowie poznają na lekcji historii, ale również ten związany z kulturą retoryczną. Mowa Peryklesa jest przykładem mowy popisowej upamiętniającej zmarłych, a zarazem panegirycznym przedstawianym ideał demokracji, a nie obiektywnym opisem realiów historycznych.

Pożądanym elementem lekcji jest dyskusja uczniów o tych wartościach, które Perykles chwali jako realizowane przez społeczeństwo ateńskie, i przyjrzenie się, na ile wartości te aktualne są dzisiaj. Zwieńczenie lekcji powinno stanowić zderzenie wyidealizowanego obrazu ateńskiej demokracji z rzeczywistością wyłaniającą się z mowy Sokratesa. Wówczas pojawić się powinno wyjaśnienie pojęć „demagog”, „demagogia”.

6. Ciało w kulturze grecko-rzymskiej.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Dobrowolski W. (red.), (2004), *Sport i igrzyska olimpijskie w starożytności*, Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie.
- Beard M., (2019), *Pompeje. Życie rzymskiego miasta*, Poznań: Rebis (rozdział 7).
- Étienne R., (1971), *Życie codzienne w Pompejach*, Warszawa: PIW (rozdział *Sport i wolne chwile*), s. 283–308.

- Łanowski J., (2000), *Święte igrzyska olimpijskie*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Miller S. G., (2006), *Starożytni olimpijczycy*, Warszawa: PIW.
- Słapek D., (2010), *Sport i widowiska w świecie antycznym: kompendium*, Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Winniczuk L., (2012), *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (rozdziały: *Odpozynek i rozrywki Greków, Czas wolny – otium Rzymianina, Ostatnie pożegnanie w Grecji, Ostatnie pożegnanie w Rzymie*), s. 349–410.
- Sztuka grobowa w Metropolitan Museum w Nowym Jorku: <https://www.metmuseum.org/toah/keywords/funerary-art/>.
- Wystawa Metropolitan Museum of Art *Death, Burial, and the Afterlife in Ancient Greece*: [metmuseum.org/toah/hd/dbag/hd_dbag.htm](https://www.metmuseum.org/toah/hd/dbag/hd_dbag.htm).
- Strona *Ancient Olympic games*: <https://www.olympic.org/ancient-olympic-games>.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Zasoby The Archaeological Museum of Olympia: https://www.latsis-foundation.org/content/elib/book_15/olympia_en.pdf.
- Multimedialna lekcja na temat sportu i igrzysk: <https://epodreczniki.pl/a/sport-igrzyska/D46ggVTMS>.
- Multimedialna lekcja na temat higieny, kosmetyki i ubioru w starożytnym Rzymie: <https://epodreczniki.pl/a/higiena-kosmetyka-i-ubior-w-starozytnym-rzymie/D1AInHz1o>.
- Animacje z kategorii Ancient Olympics: <http://www.panoply.org.uk/animations.html>.
- Sztuka grobowa w Metropolitan Museum w Nowym Jorku: <https://www.metmuseum.org/toah/keywords/funerary-art/>.
- Kanał Youtube Janet Stephens na temat starożytnych fryzur i ubiorów: https://www.youtube.com/channel/UCboS0faGVeMi3n5_2LsVazw.

Proponowany sposób realizacji materiału

Nauczyciel powinien położyć nacisk na to, aby uczniowie porównywali omawiane zagadnienia z własnym doświadczeniem i dostrzegali pewną aktualność zarówno greckich praktyk społecznych związanych ze sportem, dbaniem o ciało, jak i antropologicznego oraz filozoficznego ich podłoża. Punktem wyjścia powinno być przybliżenie terminu *kalokagathia* jako pojęcia fundującego greckie i współczesne rozumienie procesu edukacyjnego, nastawionego na rozwój nie tylko intelektualny, ale także fizyczny i moralny. Naturalnie powinno po nim nastąpić omówienie fenomenu sportu i igrzysk sportowych jako

święta i instytucji tyleż wychowawczej, co politycznej, budującej wspólnotę panhelleńską. Tę część można zrealizować, korzystając wraz z uczniami z lekcji o sporcie greckim zamieszczonej na platformie epodreczniki.pl. W następnej kolejności należy omówić fenomen instytucji higieny publicznej, jaką były termy (w tym przypadku również można skorzystać z platformy epodreczniki.pl), a lekcję zakończyć, prezentując elementy sztuki nagrobnej i omawiając wybrane przez nauczyciela elementy rytuałów pogrzebowych.

Warto, by nauczyciele i uczniowie wykorzystali dostępne w internecie materiały wizualne na temat igrzysk olimpijskich (np. https://www.latsis-foundation.org/content/elib/book_15/olympia_en.pdf), term i sztuki nagrobnej. Lekcja może opierać się na przedstawieniu kilku uczniowskich prezentacji poświęconych kolejnym tematom: ideał *kalokagathia*, igrzyska olimpijskie, termy i pielęgnacja ciała w Grecji, pogrzeby i grecka sztuka nagrobna. Można też zachęcić uczniów do stworzenia wirtualnych albumów (np. w formie tablic na platformie Pinterest) na poszczególne tematy – np. w formule konkursowej.

7. Klasyczny system wartości estetycznych w sztuce i architekturze.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Lorentz S., Rottermund A., (1990), *Klasycyzm w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Nowicka M., (2000), *Twarze antyku: z dziejów portretu w Grecji i w Rzymie*, Warszawa: Czytelnik.
- Tatkiewicz W., (1996), *Czworakie rozumienie klasycyzmu*, „Ethos: Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL”, nr 3/4, 1996, s. 67–80 (dostępny online: https://cw.kul.lublin.pl/Content/29446/10_czworakie_rozumienie.pdf).
- Winckelmann J. J., (2015), *Opis Torsu Belwederskiego z Rzymu; Myśli o naśladowaniu dzieł greckich w malarstwie i rzeźbie*, Warszawa: Łazienki Królewskie.
- Zasoby Metropolitan Museum w Nowym Jorku:
 - *Classical Antiquity in the Middle Ages*: https://www.metmuseum.org/toah/hd/anti/hd_anti.htm.
 - *The Rediscovery of Classical Antiquity*: https://www.metmuseum.org/toah/hd/clan/hd_clan.htm.
 - *Neoclassicism*: https://www.metmuseum.org/toah/hd/neoc_1/hd_neoc_1.htm.

Uzupełniająco:

- Białostocki J., (2001), *Myśliciele, kronikarze i artyści o sztuce: od starożytności do 1500 roku*, Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, s. 12–135.

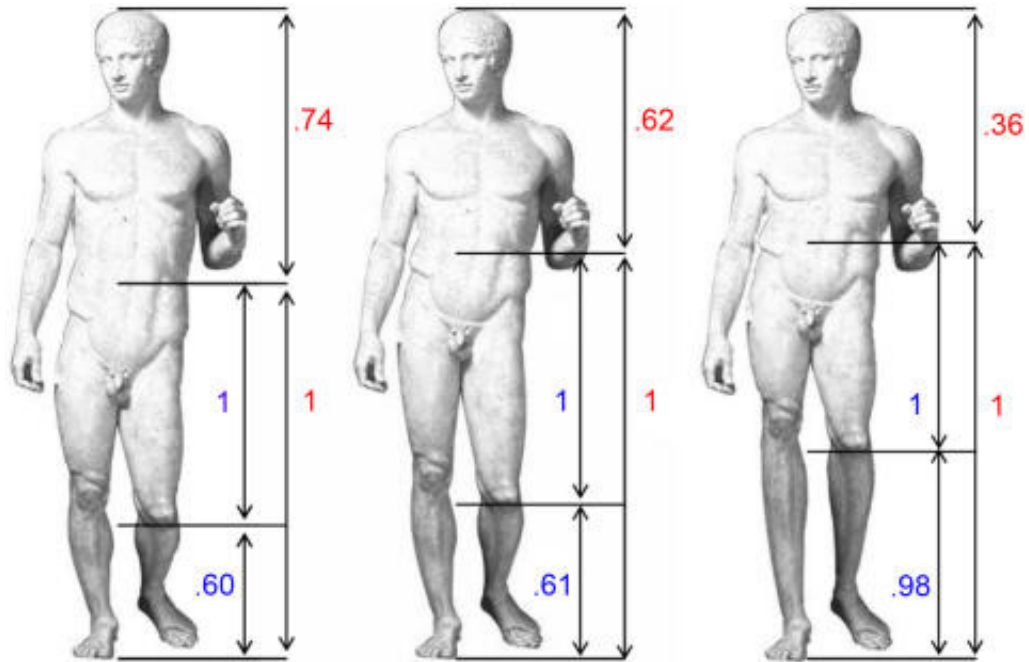
- Mikocki T., (1994), *Nieklasycyzyzm i klasycyzm. Klasycyzm i nieklasycyzm. O niektórych aspektach sztuki antyku*, [w:] Hrankowska T. (red.), *Klasycyzm i klasycyzmy: materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 13–24.
- Scruton R., (2018), *Piękno*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Zestaw pomocy ikonograficznych przygotowanych przez nauczyciela, obejmujący wybrane dzieła twórców sztuki i architektury czerpiących z dziedzictwa antyku, np.: Leona Battisty Albertiego, Andrei Palladia, Michała Anioła, Rafaela, Nicolasa Poussina, Roberta Adama, Antonia Canovy, Bertela Thorvaldsena itp.

Proponowany sposób realizacji materiału

Celem lekcji jest przedstawienie uczniom podstawowych pojęć z zakresu klasycznej estetyki, które leżały u podstaw antycznej sztuki i architektury, kształtując, poprzez klasyczną koncepcję piękna, europejską kulturę wizualną aż do czasów modernizmu. Omówienie tych pojęć powinno być uzupełnione przez nauczyciela materiałem ilustracyjnym zaczerpniętym z ikonografii starożytnej oraz ukazującym dzieła sztuki i architektury będące świadectwem tradycji antyku w czasach nowożytnych. Rolą nauczyciela jest zatem przedstawić skrótowo, za pomocą kilku wybranych obrazów, klasyczne wartości kluczowe dla sztuki i architektury różnych epok, takie jak: *mimesis*, *symmetria*, kanon, klasyczne porządki architektoniczne (także spiętrzony i wielki porządek), złota proporcja, harmonia.

The Golden Beauty: Brain Response to Classical and Renaissance Sculptures – Scientific Figure on Research Gate.

Podobizna *Doryforosa* Polikleta znajduje się w środkowej części grafiki. Rzeźba ta jest zgodna z kanoniczną proporcją (złota proporcja = 1:1.618). Dwie zmodyfikowane wersje tej samej rzeźby zostały przedstawione po jej lewej i prawej stronie. Lewy obraz został zmodyfikowany poprzez stworzenie relacji krótkich nóg do długiego tułowia (proporcja = 1:0.74); prawy obraz poprzez stworzenie odwrotnego wzoru relacji (proporcja = 1:0.36). Wszystkie obrazy zostały użyte w testach behawioralnych. W badaniu fMRI obraz centralny oceniony został jako piękny w 100%, lewy – oceniony jako brzydki w 64%.

Źródło: https://www.researchgate.net/figure/The-original-image-Doryphoros-by-Polykleitos-is-shown-at-the-centre-of-the-figure-This_fig1_5817749 (CC BY 4.0)

Nauczyciel powinien syntetycznie odwołać się do klasycznego tekstu Władysława Tatarkiewicza *Czworakie rozumienie klasycyzmu* (pierwodruk: *Les Quatre significations du mot „classique”*, „Revue internationale de philosophie” XII, 43, 1958), w którym filozof definiuje i omawia znaczenia słowa „klasyczny”.

Istotną częścią zagadnienia jest ukazanie namacalnego wymiaru klasycznych wartości estetycznych w kulturze europejskiej na przykładzie antycznego (w szczególności rzymskiego) rodowodu funkcjonujących w kulturze Zachodu form kommemoratywnych, takich jak: pomnik i realistyczny portret, łuk triumfalny, kolumna honorifikacyjna, pomnik konny, popiersie. Uczniowie powinni powiązać znane im przykłady znaków pamięci, jak np. tablica pamiątkowa, portret w formie popiersia czy portret konny, ze starożytnymi pierwowzorami – inskrypcjami, portretami cesarskimi; tego typu relacje mogą być poddane moderowanej przez nauczyciela dyskusji o zakorzenieniu nowożytnych form (artystycznych, urbanistycznych itp.) w antyku lub przedstawione przez

uczniów w formie postera, prezentacji itp. – wykonanych w ramach projektowej pracy w grupach.

Warto zwrócić uwagę uczniów, posługując się przykładami dzieł należących do tradycji antycznej, na ponadczasowość i aktualność klasycznych wartości estetycznych, które poddane zostały krytyce w dobie modernizmu. Pytanie o definitywność odrzucenia w XX wieku figuratywności, mimetyzmu, alegorii, ornamentu, harmonijnej proporcji czy tematów o rodowodzie antycznym może stać się osią dyskusji na lekcji lub przedmiotem wypowiedzi uczniów formułowanych w inny, wybrany przez nich sposób.

8. Rzymskie wzorce osobowe (*exempla*), pamięć historyczna i kult przodków jako budulec tożsamości, wspólnoty i narzędzie propagandy.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Langlands R., (2018), *Exemplary Ethics in Ancient Rome*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewandowski I., (2014), *Gajusz Waleriusz Maksymus, czyli historia moralizująca, jej losy w dawnych epokach oraz polski przekład 4, 1, praef., 1–15, „Studia Europaea Gnesnensia” 9, 2014, s. 197–218.*
- Tytus Liwiusz, (1968), *Dzieje Rzymu od założenia miasta. Księgi I–V*, przeł. Kościółek A., oprac. Brożek M., Wrocław: Ossolineum, w szczególności s. 72–75, 79–80, 85–91, 110–118, 170–173 (I 58–60; II 3–5, 9–13, 33–40; III 26–29).
- Tytus Liwiusz, (1971), *Dzieje Rzymu od założenia miasta. Księgi VI–X*, przeł. Kościółek A., oprac. Brożek M.; koment. Brożek M., Wolski J., Wrocław: Ossolineum, w szczególności s. 58–59 (VII 6).
- Roller M., (2018), *Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Waleriusz Maksymus, (2019), *Facta et dicta memorabilia, libri IX = Czyny i powiedzenia godne pamięci w dziewięciu księgach*, przekład, wstęp i komentarz Lewandowski I., Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, w szczególności s. 272–273 (IV 4, wst.).
- Kauffmann A., *Cornelia Presenting her Children as her Treasures* <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/rococo-neoclassicism/neo-classicism/a/kauffmann-cornelia-presenting-her-children-as-her-treasures>.

Uzupełniająco:

- Miziołek J., (2003), *Mity, legendy, exempla: włoskie malarstwo świeckie epoki Renesansu ze zbiorów Karola Lanckorońskiego*, Warszawa: Wydawnictwo UW.

- Nicolet C., (1997), *Obywatel, polityk*, [w:] Giardino A. (red.), *Człowiek Rzymu*, przekład Bravo P., Warszawa: Świat Książki, s. 25–68.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- *Lektury królewskie – Ab Urbe condita Liwiusza* https://www.wilanow-palac.pl/lektury_krolewskie_ab_urbe_condita_liwiusza.html.

Proponowany sposób realizacji materiału

Celem lekcji jest zapoznanie uczniów z etyką egzemplarną oraz opartą na niej wielowiekową europejską tradycją wychowania poprzez wzorce osobowe. W tym celu należy zapoznać uczniów z wybranymi wzorcowymi historiami znanymi z literatury rzymskiej oraz z przykładami obrazowania tych motywów w sztuce europejskiej od średniowiecza. Przy okazji omówienia wybranych rzymskich wzorców osobowych warto wspomnieć rolę cnót, które egzemplifikują (np. *virtus, aequitas, fides, pietas, severitas, fortitudo, constantia, continentia, paupertas, pudicitia, clementia, moderatio*). Należy podkreślić, że rzymski model wychowawczy był jednym z fundamentów etosu rycerskiego i nowożytnej etyki republikańskiej.

Warto ukazać uczniom retoryczny rodowód *exemplów*, zwrócić uwagę na ich silną funkcję impresyjną oraz rolę transformacyjną jako cechę kluczową wzorców osobowych wyzyskiwanych w edukacji. Wyjaśnić należy odmienną tradycję egzemplarną na tle innych tradycji narracyjnych – mitologicznych, baśniowych – jako formy właściwej dla upowszechniania nauk i postaw moralnych.

Dodatkowo rozmowa z uczniami na ten temat uzupełniona powinna być o omówienie rzymskiej tradycji kultuwowania pamięci przodków, która leży u podstaw wielowiekowej europejskiej tradycji kulturowej. Pamięć przodków rozumiana jest tu jako budowanie historii rodziny i prestiżu osobistego na dokonaniach poprzedników oraz eksponowanie przywiązania do nich (np. poprzez portrety przodków, hołdowanie starym zwyczajom itp.). Na tej rzymskiej tradycji wyrosły średniowieczne i wczesnonowożytne fundamenty europejskiego ładu polityczno-społecznego, opartego aż do XX wieku na strukturze stanowej, genealogii i pamięci o dokonaniach przodków.

W powyższym kontekście warto też rozważyć z uczniami antyczny rodowód i współczesne znaczenie oraz przykłady zastosowania pojęć „polityka historyczna” i „propaganda historyczna”. Po zapoznaniu uczniów z materiałem sugeruje się zorganizowanie dyskusji, w miarę możliwości w czasie

pozalekcyjnym – np. w formacie debaty oksfordzkiej – na tematy związane z powyższą problematyką.

Franciszek Smuglewicz, *Brutus skazujący na śmierć swoich synów*, 1771, tusz, ze zbiorów króla Stanisława Augusta, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin

9. Od Kościoła pierwszych chrześcijan do rzymskiego Kościoła papieży.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Simon M., (1979), *Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa*, Warszawa: PIW, część II, *Kontakty i konflikty*, s. 95–217.
- Wipszycka E., (1994), *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa: Wydawnictwo UW, rozdziały: *Kontrowersje doktrynalne na Wschodzie*, *Arianizm*, s. 179–203; *Wielkie stolicy kościelnego świata*, s. 55–76.
- Osmański M., (2005), *Logos*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, tom 6, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasa z Akwinu, s. 496–502, (dostępne online: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/l/logos.pdf>).

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- *List do Galatów* 2. 1–21.
- *Ewangelia św. Jana* 1. 1–18.
- *Credo* (wyznanie wiary) nicejskie.

Proponowany sposób realizacji materiału

Dobre wprowadzenie do lekcji stanowić może odczytanie fragmentu *Listu do Galatów* i omówienie jego historycznego kontekstu. Celem tego zabiegu jest uświadomienie uczniom, że apostołowie po odejściu Jezusa tworzyli jeden z odłamów judaizmu, a sytuację tę zmieniła dopiero postawa św. Pawła.

Istotne jest wskazanie, że wraz z rozpowszechnieniem się chrześcijaństwa *Nowy Testament* stał się przedmiotem zainteresowania uczonych, których wykształcenie opierało się na znajomości greckiej filozofii i posługiwaniu się jej aparatem pojęciowym. W sposób nieunikniony w centrum dyskusji znalazły się dwie kwestie: wzajemna relacja Osób Trójcy, szczególnie Ojca i Syna, oraz natura Chrystusa. Swoistym podsumowaniem tych sporów jest nicejskie wyznanie wiary (325 r.), które uczniowie mogą przeczytać wraz z nauczycielem (tekst łaciński znajduje się wśród tekstów proponowanych do lektury). Podczas omawiania tego tekstu należy się skupić przede wszystkim na wyrażeniach dotyczących Chrystusa: „współistotny Ojcu” oraz „Bóg z Boga, światłość ze światłości”. Nauczyciel powinien uzmysłwić uczniom nowatorstwo sformułowania „współistotny” (*consubstantialis*), które na soborze w Nicei było dla wielu źródłem zgorszenia, jako określenia wywodzącego się z tradycji filozoficznej, a nie biblijnej. Należy zaznaczyć, że mimo kontrowersji *Credo nicejskie* zostało zatwierdzone przez biskupów z powodu presji politycznej cesarza Konstantyna. Współistotność Ojca i Syna odrzucił aleksandryjski kapłan i asceta, Areios (w łacińskiej wersji Ariusz). Doprowadziło to do rozwoju kontrowersji ariańskiej, a arianizm szybko zyskał ogromną popularność i wsparcie najważniejszych osób w państwie włącznie z kilkoma władcami.

Podczas analizy fragmentów *Credo* warto użyć także pierwszego zdania Ewangelii św. Jana („*in principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum*”, „Na początku było Słowo, a Słowo było u Boga, i Bogiem było Słowo”, przekł. *Biblia Tysiąclecia*), by przy tej okazji wyjaśnić pojęcie *Logos* i jego użycie w odniesieniu do osoby Jezusa.

Spory o wzajemną relację Ojca i Syna oraz o naturę Chrystusa toczyły się przede wszystkim we wschodniej, greckojęzycznej części cesarstwa. Mimo tego i pomimo malejącej roli Rzymu jako ośrodka politycznego (przestał wówczas być siedzibą cesarskiego dworu) z czasem rosła pozycja biskupa Rzymu powołującego się na autorytet św. Piotra. Tak ukształtował się prymat rzymskiego biskupa, którego początki sięgają nie wcześniej niż końca IV wieku i który wykuwał się w ogniu instytucjonalnej konkurencji przede wszystkim z Aleksandrią, a także z Konstantynopolem, Kartagią i Antiochią.

Najważniejszym celem lekcji wydaje się zrozumienie przez uczniów, że doktryna oraz instytucje chrześcijańskie, które uczniowie poznają głównie z perspektywy uniwersalizmu średniowiecznego i współczesnego Kościoła rzymskokatolickiego, tworzyły się dynamicznie w toku sporów inspirowanych tradycją filozofii przedchrześcijańskiej, a rozstrzyganych w przeważającej mierze nie dzięki osiągnięciu konsensusu przez uczestników sporu, ale dzięki politycznej dominacji jednej ze stron.

10. Cywilizacja imperium rzymskiego i jej znaczenie dla kształtu i rozwoju świata zachodniego.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Zerbini L., (2008), *Starożytne miasto rzymskie. Historia i życie codzienne*, Warszawa: Bellona.
- Rodgers N., (2009), *Rzymska armia. Legiony, wojny i kampanie*, Warszawa: Bellona.
- Kupiszewski H., (1988), *Prawo rzymskie i współczesność*, Warszawa: Od.Nowa, rozdział *Prawo rzymskie ongiś i dziś*, s. 11–40.
- Wołodkiewicz W., Zabłocka M., (2009), *Prawo rzymskie – Instytucje*, Warszawa: C.H. BECK (wyd. 5), s. 1–11.
- Kacprzak A., Krzynówek J., Wołodkiewicz W., (2006), *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego*, wyd. 2, Warszawa: C. H. BECK, wybrane fragmenty dotyczące omawianych paremii.
- Wołodkiewicz W., (2003), *Czy prawo rzymskie przestało istnieć*, Zakamycze: Kantor Wydawniczy, s. 25–33 (prawo rzymskie), 34–43 (pojęcie prawa).

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Cornell T., Matthews J., *Rzym*, (1995), Warszawa: Penta (seria *Wielkie Kultury Świata*) – lektura obowiązkowa.
- Schiavone A., (1997), *Prawnik*, [w:] Giardino A. (red.), *Człowiek Rzymu*, Warszawa: Świat Książki, s. 105–122.
- Geoprzestrzenny model świata rzymskiego *ORBIS: The Stanford Geospatial Network Model of the Roman World*: <http://orbis.stanford.edu/>.

Proponowany sposób realizacji materiału

Celem lekcji jest ukazanie uczniom wybranych aspektów dziedzictwa rzymskiego, które wpłynęły na kształt i rozwój cywilizacji europejskiej w czasach poantycznych.

Na wstępie warto zauważyć, że *Imperium Romanum* szczyt rozwoju osiągnęło za czasów dynastii Antoninów (96–192 n.e.), i zaprezentować uczniom mapę imperium za panowania Trajana (98–117 n.e.), np.: <https://www.imperiumromanum.edu.pl/artukul/imperium-rzymskie-w-czasach-najwiekszego-rozkwi-tu/>. Rzymianie podbili wszystkie krainy z dostępem do Morza Śródziemnego, czyniąc z niego wewnętrzny akwen, który nazywali *Mare Nostrum*.

Uczniowie powinni dowiedzieć się, że w celu zarządzania tak wielkim obszarem Rzymianie stworzyli efektywny i elastyczny system oparty na profesjonalnym aparacie administracyjnym. Państwo nie miało jednak ambicji zarządzania wszystkim, wiele kompetencji pozostawiono miastom. Urzędnicy rzymscy dbali o rozwój prowincji, w szczególności infrastruktury obejmującej system doskonałej jakości dróg oraz akweduktów zapewniających miastom zaopatrzenie w wodę. We wszystkich miastach Rzymianie wznosili szeroko dostępne łącznie, pełniące także rolę lokalnych centrów kultury.

Należy uzmysłwić uczniom, że wiele rzymskich inwestycji infrastrukturalnych w Europie funkcjonowało z powodzeniem długo po upadku Rzymu, a poziom rzymskiej techniki stanowił przez wieki punkt odniesienia. Warto zwrócić uwagę uczniów na zaawansowanie – także w wymiarze technologicznym – rzymskiego budownictwa, m.in. mieszkalnego, niedoścignionego w Europie aż do nowożytności. Przykładami mogą być *domus* (dom prywatny) i *insula* (wysoka, miejska zabudowa czynszowa), które najlepiej przedstawić z wykorzystaniem odpowiedniego materiału ilustracyjnego.

W następnej części lekcji nauczyciel powinien wspomnieć o systemie umocnień, fortów i twierdz strzegącym granic imperium. *Limes* europejski biegnący wzdłuż Renu i Dunaju zapewniał ochronę przed najazdami ludów barbarzyńskich, przede wszystkim Germanów. Wiele dzisiejszych europejskich metropolii rozwinęło się z legionowych twierdz, np. Wiedeń (Vindobona) i nadreńska Kolonia (Colonia Claudia Augusta Agrippina nazwana tak w I w. n.e. na cześć żony cesarza Klaudiusza), inne kontynuują tradycje miast starożytnych (np. Mediolan).

Ostatnią część lekcji powinno się poświęcić na omówienie wielkiego wkładu Rzymian w cywilizację europejską w postaci prawa (ogólne pojęcie *ius* w odróżnieniu od *lex* – prawo, konkretny akt prawny, ustawa). Rozwijało się ono przez tysiąc lat, przybierając ostateczną formę w kodyfikacji justyniańskiej (cesarz Justynian panował w latach 527–565). W jej skład wchodziły: *Instytucje* – swoisty podręcznik prawa będący równocześnie ustawą; *Digesta* – wybór fragmentów pism kilkudziesięciu jurystów dokonany urzędowo i podniesionych do rangi ustawy; oraz *Kodeks Justyniana* – wybór konstytucji (ustaw) cesarzy

od II w. n.e. Prawo rzymskie odegrało wielką rolę w tworzeniu współczesnych systemów prawnych, w szczególności rzymskie prawo prywatne wywarło wpływ na prawo cywilne. Dziś wszystkie systemy prawne Europy kontynentalnej są w mniejszym lub większym stopniu oparte na tradycji rzymskiej.

Swoistą pamiątkę po rzymskim prawie stanowią tzw. paremie – krótkie sentencje wyrażające fundamentalną zasadę prawną. Są chętnie używane nie tylko przez współczesnych prawników, ale i polityków, uczonych itp. Lekcję może uzupełnić analiza jednej lub dwóch wybranych paremii, np. „*ius est ars boni et aequi*” („prawo jest sztuką stosowania tego, co dobre i słuszne”) albo „*lex retro non agit*” („ustawa nie działa wstecz”).

11. Rzymska forma Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Sugerowane lektury i materiały dla nauczyciela

- Grześkowiak-Krwawicz A., (2006), *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII w.*, Gdańsk: Słowo/obraz terytoria.
- Cichocki M., (2018), *Północ i Południe: teksty o polskiej kulturze i historii*, Warszawa: Teologia polityczna, rozdziały: *Wincenty*, s. 25–81; *Rzymska forma*, s. 83–129.
- Banaszekiewicz J., (2002), *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Rzewuski A. W., (2008), *O formie rządu republikańskiego*, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.

Sugerowane lektury i materiały dla ucznia

- Pasek J. Ch., (1987), *Pamiętniki*, Warszawa: PIW (wybrane fragmenty).
- Billewicz T., (1929), *Diarjusz czyniony w Anglji jako się peregrynowało i mieszkało (1678): wyjątek z rękopisu Biblioteki Raczyńskich*, Poznań: Drukarnia Katolicka, dostępne online: <https://polona.pl/item/diarjusz-czyniony-w-anglji-jako-sie-peregrynowalo-i-mieszkało-1678-wyjatek-z.MTEyMzM3N-jQ/0/#item>.
- Frycz-Modrzewski A., (1914), *O naprawie Rzeczypospolitej*, przeł. C. Bazylik, Warszawa: E. Wende (wybrane fragmenty; dostępne online: <https://polona.pl/item/andrzeja-frycza-modrzewskiego-o-naprawie-rzeczypospolitej-wybor,ODk3NjQwMzU/4/#info:metadata>).

Proponowany sposób realizacji materiału

Dowodem istotności myśli republikańskiej dla świata idei elit I Rzeczypospolitej jest fakt, że w języku polskim – jako jednym z nielicznych języków europejskich – słowo „republika” zostało przetłumaczone dosłownie (polska „rzeczpospolita” i angielskie „*commonwealth*” to wierne tłumaczenia łacińskiego terminu „*res publica*”). Uświadomienie uczniom tak głębokiego zakorzenienia dyskursu republikańskiego w języku polskim może stanowić dobry punkt wyjścia do przeprowadzenia lekcji.

Zaleca się wyświetlenie lub rozdanie uczniom kopii fragmentów tekstów polskich autorów piszących po łacinie (spośród tekstów proponowanych przez nas do lektury lub innych, np. wierszy Macieja Sarbiewskiego w łacińskim oryginale wraz z polskim tłumaczeniem z 1980 r. autorstwa Tadeusza Karyłowskiego), a następnie zaprezentowanie uczniom fragmentu tekstu szczególnie nasyconego makaronizmami – dobrym przykładem jest *Diarjusz czyniony w Anglii jako się peregrynowało i mieszkało (1678)* opisujący podróż autora po Anglii. Warto uświadomić uczniom niezwykle praktyczny wbrew pozorom charakter edukacji latynistycznej odbieranej przez polską szlachtę w kolegiach jezuickich. Znajomość łaciny była bowiem niezbędna do aktywnego udziału w życiu politycznym I Rzeczypospolitej. Pozwalała ona na oczekiwane od szlacheckich polityków popisy retoryczne i rozumienie tekstów powstałych w związku z życiem sejmowym i sejmikowym.

W kolejnej części lekcji nauczyciel powinien omówić problem „sarmatyzmu”, który przez wiele lat – zwłaszcza w okresie PRL – był w szkolnej dydaktyce przedstawiany jako zwyrodniała i bazująca na ksenofobii ideologia polskiej szlachty. Koncentrowano się wówczas na pojawiającej się w polskich tekstach koncepcji podboju ziem późniejszej Rzeczypospolitej przez sarmackich wojowników, spośród których wyodrębniła się szlachta panująca nad miejscową ludnością. Pomijano natomiast istotny element ideologii sarmackiej, jakim było dostrzeżenie podobieństwa między ustrojem Rzeczypospolitej a republiką rzymską i greckimi *poleis*. Analogia ta opierała się przede wszystkim na szczególnym znaczeniu, jakie idei wolności zostało przypisane w szlacheckiej wyobraźni.

Proponuje się zapoznanie uczniów z Cycerońską definicją republiki zawartą w *De re publica*: „*Est igitur (...) res publica res populi, populus autem non omnium hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus. Eius autem prima causa coeundi est non tam inbecillitas quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio*”. Następnie nauczyciel może poprosić uczniów o przyjrzenie się definicji rzeczpospolitej

autorstwa Andrzeja Frycza-Modrzewskiego w wersji polskojęzycznej. Jest ona zawarta w krótkim podrozdziale *Co jest Rzeczpospolita?*. Warto zaznaczyć, że oryginał powstał po łacinie, a sam Frycz-Modrzewski był w ówczesnej Europie niezwykle wpływowym myślicielem.

Należy też podkreślić, że Andrzej Frycz-Modrzewski stał się kontynuatorem zainicjowanych przez Arystotelesa rozważań nad cechami ustroju idealnego, który – zdaniem antycznych autorów i ich nowożytnych naśladowców – powinien stanowić syntezę trzech pierwiastków (monarchicznego, arystokratycznego i demokratycznego). Ustrój realizujący ten postulat teoretycy zwą „mieszanym”. W Rzymie republikańskim ową triadę reprezentowali konsulowie, senat i komicja. W Rzeczypospolitej – król, senat i izba poselska. Każdy z tych trzech pierwiastków zagrożony jest nieustannie wyrodzeniem się w swoje przeciwieństwo: arystokracja – w oligarchię, monarchia – w tyranie, a demokracja – w ochlokrację. Republika to jednak nie tylko ustrój mieszany, ale także cnotliwi i zaangażowani w sprawy publiczne obywatele, którzy są w stanie zapobiec negatywnej ewolucji ustroju państwa. Obywatele mogą realizować pełnię swojej osobistej wolności, tylko żyjąc w wolnym państwie. Cechą charakterystyczną koncepcji republikańskich jest także szacunek dla starych i głęboko zakorzenionych w ustroju praw i swobód.

Rolą nauczyciela, oprócz prezentacji powyższych zagadnień, może być także uzmysłowienie uczniom szczególnego znaczenia relacji Rzeczypospolitej z Italią. Relacja „wyobrażona” ze starożytnym Rzymem jest bowiem wynikiem rzeczywistych związków kulturalno-politycznych z republikami włoskimi (między innymi w konsekwencji studiów odbywanych przez przedstawicieli polskiej szlachty na uniwersytetach włoskich).

Zalecane zasoby cyfrowe

Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae – baza internetowa

<https://www.weblimc.org/>

Google Arts & Culture

<https://artsandculture.google.com/>

Catalogo Musei Vaticani, Watykan

<https://catalogo.museivaticani.va/>

National Gallery of Art, Waszyngton

<https://images.nga.gov/>

Metropolitan Museum of Art, Nowy Jork

<https://www.metmuseum.org/art/collection/>

Rijksmuseum, Amsterdam

<https://www.rijksmuseum.nl/en/search>

British Museum, Londyn

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx

Staatliche Museen, Berlin

<http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&lang=en>

Luwr – Département des Antiquités grecques étrusques et romaines

<https://www.louvre.fr/en/departments/greek-etruscan-and-roman-antiquities/oeuvres-choisies?dep=430&title=&subdep=All&s=date&dir=de&nrpage=50>

Ancient Greek and Roman Art Flickr Group

<https://www.flickr.com/groups/492405@N20/>

Roman Empire Flickr Group

https://www.flickr.com/groups/roman_empire/

Cyfrowe Muzeum Narodowe w Warszawie

<http://cyfrowe.mnw.art.pl/>

Zbiory Cyfrowe Muzeum Narodowego w Krakowie

<https://zbiory.mnk.pl/>

HathiTrust Digital Library

<https://www.hathitrust.org/>

Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona

<https://polona.pl/>

Cyfrowa wypożyczalnia międzybiblioteczna książek i czasopism naukowych

ACADEMICA

<https://academica.edu.pl/>

Pasaż Wiedzy Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie

http://www.wilanow-palac.pl/pasaz/inspiracje_antyczne

Panoply Vase Animation Project

<http://www.panoply.org.uk/animations.html>

Stanford Encyclopedia of Philosophy

<https://plato.stanford.edu/index.html>

Antyczne muzeum wyobraźni

<http://muzea.malopolska.pl/interpretacje/-/a/antyczne-muzeum-wyobrazni>

Khan Academy

<https://pl.khanacademy.org/>

Zintegrowana Platforma Edukacyjna MEN

<https://epodreczniki.pl/>

Wikipedia

<https://pl.wikipedia.org/>

<https://en.wikipedia.org/>

Wnioski i rekomendacje

Zgodnie z ideą przyświecającą twórcom podstawy programowej uczniowie nie powinni być zmuszani do ćwiczenia odmiany rzeczowników czy czasowników łacińskich, powinni natomiast zostać poinformowani o tym, jak wyglądają konkretne formy, po to, by mogli szybciej nabyć umiejętności czytania i rozumienia prostych tekstów.

Zakłada się tutaj, że wprowadzenie podstawowej terminologii gramatycznej w języku polskim i łacińskim (np. nazwy przypadków) ma na celu jedynie jak najszybsze doprowadzenie uczniów do pewnej orientacji w strukturze łacińskich zdań i do rozumienia oryginalnych tekstów łacińskich powstałych na przestrzeni wielu wieków.

Mając do dyspozycji 30 godzin na naukę tego przedmiotu, nie należy przyjmować sposobu nauczania języka przez imersję, który sprawdza się dobrze w innych warunkach i przy inaczej postawionych celach.

Teksty do czytania na lekcji zostały dobrane tak, aby uczniowie mogli sami przekonać się o tym, że łacina była językiem powszechnie używanym przez ponad 2000 lat w literaturze i nauce europejskiej. Również materiał kulturowy, który niekiedy wykracza poza zakres języka łacińskiego i kultury antycznej nauczanych na poziomie rozszerzonym, został opracowany tak, by wykazać długie trwanie wzorów kulturowych, instytucji oraz idei wykształconych i rozwiniętych w grecko-rzymskim antyku, a także ich dzisiejszą aktualność.

Komentarz do podstawy programowej przedmiotu język łaciński i kultura antyczna

Zakres rozszerzony

dr Aleksandra Klęczar

Ogólne założenia podstawy programowej

Język łaciński i kultura antyczna jest w polskim systemie edukacji przedmiotem nauczonym na III etapie kształcenia, co oznacza, że naukę łaciny i kultury antycznej uczniowie rozpoczynają w okresie edukacji w liceum ogólnokształcącym.

Nowej podstawie programowej języka łacińskiego i kultury antycznej w zakresie rozszerzonym przyświecają w założeniu autorów dwa podstawowe założenia. Pierwszym z nich jest dokładne określenie wymagań, zarówno z zakresu szeroko pojętej wiedzy językowej, jak i kompetencji kulturowych, w tym umiejętności o charakterze komparatystycznym, wskazujących na związki cywilizacji starożytnej Grecji i Rzymu z kulturą polską, europejską i światową wieków późniejszych.

Jednocześnie, wskazując na szczegółowe treści i zagadnienia programowe, podstawa programowa pozwala na swobodę w ujmowaniu zaplanowanego materiału, na decydowanie o ważności poszczególnych zjawisk w proponowanym zakresie tematycznym i dostosowanie materiału do potrzeb indywidualnych grup uczniowskich oraz możliwości organizacyjnych danej szkoły.

Rola kształcenia w zakresie języka łacińskiego i kultury antycznej jest w polskim systemie edukacyjnym swoista. Przedmiot ten ma charakter *stricte* edukacyjny, lecz także formacyjny, jako że pozwala uczniowi na pogłębioną refleksję nad człowiekiem i kulturą oraz nad kulturotwórczą rolą tradycji języka. Jednocześnie kształci on sprawność i umiejętność myślenia krytycznego oraz wypracowuje sprawności językowe, związane z uzyskiwaniem biegłości zarówno w języku łacińskim (w zakresie rozumienia tekstów i znajomości reguł gramatycznych języka), jak i w języku ojczystym (umiejętności translatorskie, tworzenie wypowiedzi komentujących i analizujących zjawiska językowe i kulturowe). W tym sensie nauczanie języka łacińskiego i kultury antycznej ma charakter ogólnohumanistyczny i przyczynia się do harmonijnego i szeroko rozumianego rozwoju intelektualnego ucznia.

Zmiany wprowadzone w nowej podstawie programowej służą przede wszystkim uściśleniu i doprecyzowaniu tej części materiału, która ma charakter kulturowy. Sformułowania zawarte w nowej podstawie dookreślają zakres zagadnień z dziedziny szeroko pojętej historii, kultury, cywilizacji oraz recepcji zjawisk z zakresu antyku, które

w zamierzeniu autorów podstawy tworzą podstawy nauk o kulturze antycznej i języku łacińskim.

Nowa podstawa programowa języka łacińskiego i kultury antycznej napisana jest w języku wymagań. Oznacza to, że formułuje ona oczekiwania – związane ze szkolnymi osiągnięciami uczniów – które są tożsame z wymaganiami wobec uczniów zdających egzamin maturalny z języka łacińskiego i kultury antycznej.

W zakresie **wiedzy** podstawa podkreśla znaczenie systematycznego, regularnego, rzetelnego zdobywania wiedzy, która – rozumiana w sposób funkcjonalny – daje podstawę praktycznego stosowania zdobytych wiadomości w postaci kształtowania umiejętności.

W zakresie **umiejętności** podstawa zakłada prymat samodzielności i krytycznego podejścia. Zdobywane umiejętności wychodzą poza zakres wyłącznie językowo-kulturowy, kształtując u ucznia krytyczne myślenie i wyrabiając narzędzia niezbędne do samodzielnego rozwoju intelektualnego, takie jak: wnioskowanie, definiowanie, uzasadnianie własnej opinii, formułowanie z jednej strony pytań, z drugiej – wniosków oraz umiejętność kształtowania, obrony, dyskusji i weryfikowania sądów.

W zakresie **kształtowania postaw** podstawa wskazuje na trwałe znaczenie języków, kultury, tradycji, filozofii i instytucji, wywodzących się z antyku klasycznego, kształtując dzięki temu wrażliwość uczniów, ich empatię i zrozumienie dla kulturowej ciągłości z jednej, a odrębności z drugiej strony, a także ich własne zainteresowania i intelektualno-społeczne potrzeby.

Podstawa programowa kładzie nacisk na aktywny proces nauczania-uczenia się, pomagając uczniom w rozwoju i kształtując umiejętności samodzielnego zdobywania wiedzy, w tym samokształcenia, umiejętności oddzielania informacji prawdziwych od fałszywych, samodzielnego docierania do informacji i ich weryfikowania, rzetelnego korzystania ze źródeł antycznych – zarówno w oryginale, jak i przekładzie, krytycznej lektury opracowań i tekstów naukowych oraz popularnonaukowych, jak również stałego pogłębiania wiedzy i motywowania do systematycznego uczenia się.

Podstawa programowa zakłada odwołanie się do szerokiego zakresu treści językowych i kulturowych, co oznacza zastosowanie zróżnicowanych i licznych podejść metodologicznych. Wywodzą się one z tradycji takich dyscyplin naukowych, jak: językoznawstwo, glottodydaktyka, literaturoznawstwo, historia, filozofia, religioznawstwo, historia sztuki, archeologia, nauki prawne i inne. Ta różnorodność metod badawczych (dostosowanych naturalnie do użytku szkolnego) stanowi integralną część nauczania języka łacińskiego i kultury antycznej i wiąże się ze specyfiką nauk o starożytności. Nauki te mają z definicji charakter interdyscyplinarny, łączą bowiem badania nad różnymi aspektami cywilizacji greckiej i rzymskiej: językami, historią, literaturą, filozofią, sztuką,

kulturą materialną, życiem codziennym, prawem, rozwojem nauk i sztuk, socjologią i polityką w społeczeństwach antycznych. Obecność tak różnorodnych i eklektycznych podejść metodologicznych rozbudza zainteresowania uczniów i pozwala nauczycielowi na kształtowanie indywidualnego podejścia do nauczania, z wykorzystaniem takiej perspektywy i takich narzędzi badawczych, które najlepiej odpowiadają specyfice grupy oraz potrzebom organizacyjnym szkoły.

Podstawa programowa języka łacińskiego i kultury antycznej posiada dwuczęściową strukturę, proponując organizację treści w zakresach takich jak:

- I. *Kształcenie językowe.*
- II. *Kształcenie literackie i kulturowe.*

Każda z tych sfer ujęta jest w ramy trójstronnego schematu – wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych.

Kształcenie językowe

Kształcenie w zakresie języka łacińskiego obejmuje szereg aspektów – zarówno o teoretycznym, jak i praktycznym charakterze. Kluczem do kształcenia w zakresie języka łacińskiego i kultury antycznej jest nauka gramatyki. W ujęciu teoretycznym, którego elementy pojawiają się w podstawie programowej, nauka ta służy rozumieniu systemu gramatycznego języka łacińskiego oraz norm poprawności językowej. W ujęciu praktycznym znajomość fleksji i składni łacińskiej oraz umiejętność praktycznego zastosowania poznanych zjawisk językowych są niezbędne do interpretacji tekstów literackich skomponowanych w języku łacińskim na różnych obszarach geograficznych i na przestrzeni wielu epok – od starożytności po czasy współczesne.

Należy podkreślić, że w przypadku edukacji językowej w zakresie języków klasycznych aspekt teoretyczny i praktyczny powinny być komplementarne, ze wskazaniem jednak na przewagę elementu praktycznego. Związane jest to z faktem, że nauczając języka łacińskiego mamy do czynienia z nauką od podstaw, nie zaś z kontynuacją wcześniejszej edukacji, a także z założeniem, że zasadniczym celem kształcenia w zakresie języka łacińskiego i kultury antycznej jest przygotowanie ucznia do samodzielnej, świadomej i uwzględniającej konteksty kulturowe lektury tekstu zaliczonego do kanonu kształcenia – w jego oryginalnej, łacińskiej formie językowej. Dobra znajomość zasad fleksji i składni łacińskiej stanowi warunek *sine qua non* takiej lektury.

Materiał gramatyczny ujęty w podstawie programowej obejmuje większość kluczowych zagadnień z zakresu fleksji i składni języka łacińskiego.

W dziedzinie fleksji wskazano całość deklinacji rzeczowników i przymiotników regularnych wszystkich deklinacji, wybrane rzeczowniki nieregularne, odmianę zaimków,

stopniowanie przymiotnika, formy i użycie liczebników oraz przysłówków. Materiał z zakresu fleksji zawiera również koniugację czasowników regularnych, czasownika *esse* oraz niektórych czasowników nieregularnych w wybranych czasach (*praesens, imperfectum, futurum I, perfectum*) w trybach *indicativus, coniunctivus* i *imperativus* w stronie czynnej oraz biernej, jak również formy bezokoliczników, imiesłowów i rzeczownika odczasownikowego (*gerundium*).

W dziedzinie składni wśród, których znajomość jest wymagana, zjawisk znajdują się zjawiska z zakresu budowy zdania łacińskiego (szyk i struktura składniowa zdania), wybrane funkcje składniowe i semantyczne rzeczownika oraz charakterystyczne dla języka łacińskiego konstrukcje składniowe, jak również zdania podrzędne i ich typologia.

Podstawa programowa nie narzuca nauczycielowi metod nauczania ani celów szczegółowych kształcenia, gdy chodzi o nauczanie fleksji i składni łacińskiej. Dlatego też umożliwia zarówno pracę z wykorzystaniem sprawdzonych i powszechnie przyjętych metod tradycyjnych, związanych przede wszystkim z nauczaniem poprzez ćwiczenia i przekład, jak i pracę z językiem łacińskim metodami konwersacyjnymi, zyskującymi coraz większą popularność wśród nauczycieli języków klasycznych.

Znaczącą część kształcenia w zakresie języka łacińskiego stanowi zdobywanie przez uczniów podstaw wiedzy translatologicznej oraz umiejętności poprawnego przekładu tekstu łacińskiego na język polski, zarówno w przypadku tekstów przygotowanych przez nauczyciela, preparowanych i uproszczonych tekstów łacińskich, jak i wyimków z oryginalnego piśmiennictwa łacińskiego – tak prozy, jak i poezji – z okresu od czasów republiki rzymskiej po łacińskie teksty współczesne. W zakresie pracy z tekstem podstawa programowa zwraca uwagę na progresję od prostych umiejętności identyfikowania i poprawnego przekładu form gramatycznych oraz posługiwania się słownikami łacińsko-polskimi, poprzez znajomość technik stosowanych w przekładzie zdania łacińskiego i dłuższych tekstów, aż po nabycie umiejętności tworzenia spójnego i zgodnego z polską normą językową przekładu z języka łacińskiego na polski. Ten sam zakres umiejętności bazowych – znajomość form fleksyjnych i konstrukcji składniowych – niezbędny jest dla zdobycia kolejnej kompetencji wskazywanej w podstawie programowej jako znacząca dla ucznia, a mianowicie – rozumienia tekstu łacińskiego w różnych jego formach, zarówno pisemnej, jak i ustnej.

Kanon tekstów

Z umiejętnościami przekładu związana jest zaproponowana przez nową podstawę programową lista kanonicznych tekstów do lektury w języku oryginału. Obejmuje ona teksty z zakresu prozy łacińskiej okresu cycerońskiego, augustowskiego i cesarstwa, łaciny tzw. złotej i srebrnej. Na liście kanonu znajdują się zarówno dzieła należące do wielkiej klasyki kultury europejskiej (pisma Cyserona, Cezara, Liwiusza, Seneki), jak i te, których

miejsce w kanonie wiąże się przede wszystkim z ich przystępnością czytelniczą i stosunkowo niewielkim poziomem trudności (biografistyka Korneliusza Neposa), jak również interesującą dla ucznia tematyką (mitologiczne opowieści Hyginusa).

Idea kanonu lektur nie zakłada czytania w całości tekstów, które zostały w nim zaproponowane, w ich oryginalnej łacińskiej formie. Proponowane rozwiązania obejmują zarówno lekturę fragmentów proponowanych dzieł w wersji oryginalnej, nie poddanej interwencjom nauczyciela lub autorów podręcznika, jak i posługiwanie się należącymi do kanonu tekstami podczas tworzenia czytanek, wersji preparowanych, dialogów, ćwiczeń i wszelkich innych przetworzeń, wybranych przez nauczyciela jako podstawa pracy z tekstem łacińskim.

Decyzja o zaproponowaniu kanonu tekstów do lektury w języku łacińskim związana jest z ogromnym bogactwem leksykalnym i stylistycznym łaciny. Mamy do czynienia z językiem, którego dorobek piśmienniczy sięga – jeśli brać pod uwagę inskrypcje – VII/VI w. p.n.e. i rozwija się aż po czasy dzisiejsze (łacina współczesna jako język Kościoła katolickiego, przekłady literatury na łacinę w XX i XXI wieku, rozwój koncepcji łaciny żywej). Jednocześnie dorobek ten jest ogromnie zróżnicowany także w perspektywie zakresu terytorialnego (zarówno w samej starożytności, jak i w okresach późniejszych), gatunkowego oraz stylistycznego. Ujęcie całokształtu tak różnych zjawisk w ramach szkolnej edukacji w wymiarze 8 godzin tygodniowo w cyklu kształcenia wydaje się niemożliwe, a różnice między poszczególnymi zjawiskami, autorami, epokami i obszarami – często są bardzo znaczące.

Znaczenie proponowanego kanonu tekstów wykracza poza jego utylitarną i praktyczną wartość dla nauczania języka. W kanonie tym znalazły się mianowicie utwory, które od początków nowożytnej edukacji stanowiły podstawę nauczania przekładu łacińskiego (teksty Cezara, Neposa) oraz dzieła o szczególnym znaczeniu dla kultury rzymskiej i światowej (Liwiusza, Cycerona, Seneki). W ten sposób propozycje nowej podstawy wpisują się w wielką tradycję nauczania łaciny i kultury antycznej w naszym kraju – tradycję sięgającą *de facto* początków polskiej państwowości. Pozwalają ponadto w sposób naturalny połączyć dwa główne aspekty nauczania łaciny, a więc kształcenie językowe oraz kształcenie w zakresie kultury i literatury antycznej.

Kształcenie literackie i kulturowe

W przypadku języka łacińskiego i kultury antycznej już sama nazwa przedmiotu wyraźnie sugeruje dwuczłonowość i dwutorowość edukacji. Kształcenie literackie i kulturowe stanowi niezbędną część edukacji w zakresie przedmiotu i konieczne jest, by treści z zakresu kształcenia językowego zostały z nim zintegrowane, jako że rozumienie i poprawny przekład tekstu łacińskiego wiążą się nieodłącznie ze znajomością kontekstów

kulturowych, historycznych, politycznych, prawnych, mitologicznych i wielu innych odnoszących się do cywilizacji starożytnej Grecji i Rzymu.

Autorzy podstawy programowej zdecydowali się na przedstawienie listy kluczowych zjawisk z zakresu kultury i cywilizacji antycznej, które powinny zostać uwzględnione w nauczanych treściach. Ten katalog jest obszerny i obejmuje, w części poświęconej starożytności, zakres czasowy od wieku IX/VIII p.n.e. (powstanie *Iliady* i *Odysei*) po wiek IV n.e. (upadek Cesarstwa Rzymskiego). W części odnoszącej się do obecności tradycji antycznej w kulturze epok późniejszych proponowany w podstawie materiał sięga od średniowiecza aż po czasy współczesne. Zagadnienia obejmują liczne i zróżnicowane zjawiska z zakresu nauk o starożytności: historię polityczną, społeczną i gospodarczą, rozwój literatury i jej główne zjawiska w Grecji i Rzymie, historię życia codziennego, wojskowość, sztukę, architekturę i archeologię, mitologię, filozofię oraz elementy innych zjawisk kulturowych. Towarzyszą im zjawiska z zakresu recepcji tradycji antycznej w kulturze epok późniejszych w Polsce, w Europie i na świecie.

Wybór zagadnień z zakresu kultury antycznej wskazanych w podstawie programowej uwzględnia te, które odegrały szczególną rolę zarówno w rozwoju cywilizacji greckiej oraz rzymskiej, jak i późniejszych fenomenów kulturowych świata. Ich dobór ma jednak charakter nie tylko *stricte* pragmatyczny. Zjawiska, postacie i dzieła, uwzględnione na proponowanej liście, dobrane zostały także pod kątem ich roli w kształtowaniu postaw i zainteresowań uczniów. Kultura antyczna zawsze traktowana była jako bezcenne repozytorium przykładów, modeli i wzorców, do których na różne sposoby – od ich afirmacji i naśladowania aż po polemikę i odrzucenie – odnosiły się epoki późniejsze. Grecka filozofia, rzymska myśl polityczna, literatura i sztuka antyczna oraz inne zjawiska, związane z cywilizacją starożytnej Grecji i Rzymu, stanowiły i stanowią niewyczerpany zasób inspiracji i pożywki dla myśli i idei. W przypadku uczniów szkoły ponadpodstawowej, a więc młodzieży, dla której ciekawość świata i poszukiwanie w nim własnego miejsca stanowią jedne z najważniejszych motywacji poznawczych, uzyskanie świadomości znaczenia tej tradycji, a także zmierzenie się z nią i wypracowanie, w toku nauki i autorefleksji, własnego do niej stosunku, jest szczególnie istotne. Kontakt z dziedzictwem antyku i wejście z nim w interakcję – czy to afirmującą, czy krytyczną – pozwala uczniom szukać własnego zakorzenienia w przeszłości, wykształcić w sobie, dzięki zauważeniu obecności antyku w epokach późniejszych, poczucie tożsamości i ciągłości kultury oraz docenić uniwersalne przesłanie tekstów antycznych. Edukacja w dziedzinie kultury antycznej pozwala z jednej strony na wzbudzenie w uczniach szacunku wobec dziedzictwa intelektualnego epok wcześniejszych i zrozumienia dla kulturalnych różnic między czasami Grecji i Rzymu a naszymi, z drugiej zaś – na samodzielną, krytyczną refleksję nad antycznym dziedzictwem.

Zaproponowany w nowej postawie programowej zakres wiedzy kulturowej, szeroki i skrupulatnie opisany, nie powinien być traktowany jako katalog tematów koniecznych

do szczegółowego omówienia w oderwaniu od nauki fenomenów językowych. Nie precyzując metod nauczania ani podejścia metodologicznego do proponowanych tematów, podstawa wyznacza jedynie obszar rozważań, dookreślając w ten sposób zakres zagadnień związanych z kulturą, których znajomość jest niezbędna, podobnie jak umiejętność rozwiązywania związanych z nimi zadań.

Realizacja treści programowych, dotyczących kultury i cywilizacji antycznej, pozostaje w gestii autorów programów nauczania i podręczników oraz samych nauczycieli. Kwestię kluczową stanowi powiązanie tych zagadnień z kształceniem językowym, poprzez uwzględnianie treści kulturowych w czytanych tekstach oryginalnych, ćwiczeniach językowych oraz w prezentacji kontekstów kulturowych dla materiału językowego.

Kształtowanie umiejętności tekstotwórczych w mowie i piśmie

Istotnym aspektem zajęć języka łacińskiego i kultury antycznej jest również formułowanie wypowiedzi i kształcenie umiejętności tekstotwórczych, zarówno w mowie, jak i w piśmie. Każda z trzech kluczowych kompetencji – mówienie, pisanie i słuchanie – ma swoje miejsce w kształceniu w zakresie języka łacińskiego i kultury antycznej. Jakkolwiek, inaczej niż w przypadku języków nowożytnych, w nauczaniu łaciny mniejszą rolę odgrywają ćwiczenia poprawnej wymowy i akcentu – związane jest to, oczywiście, z konwencjonalnością przyjętych w polskiej edukacji systemów wymowy łacińskiej – także i w przypadku tego języka kluczowa jest poprawność językowa w mowie i w piśmie. W kontekście nauczania języka łacińskiego i kultury antycznej wiedza o poprawnym, starannym, dostosowanym do sytuacji komunikacyjnej i kontekstu, a także skutecznym formułowaniu tekstów – zarówno w mowie, jak i w piśmie – związana jest w sposób szczególny z ogromnymi tradycjami retoryki greckiej i rzymskiej. Elementy kształcenia retorycznego były podstawą pracy z uczniem już od czasów starożytnych, mają także swoje miejsce we współczesnej szkolnej edukacji.

W przypadku nauczania języka łacińskiego i kultury antycznej zdobywanie kompetencji tekstotwórczych ma charakter dwutorowy. Z jednej strony, dotyczy posługiwania się w piśmie i mowie językiem łacińskim – od poprawnej wymowy w obrębie przyjętej konwencji (tradycyjna, kościelna, *pronuntiatio restituta* – wybór pozostaje w gestii nauczyciela), przez słuchanie, aż po tworzenie tekstu mówionego i pisanego w języku łacińskim. Zakres kształtowania tych umiejętności w języku łacińskim nie jest w żaden sposób określony w podstawie programowej – decyzję co do niego pozostawiono autorom programów nauczania oraz podręczników, jak również samym nauczycielom.

Z drugiej strony kompetencje związane z tworzeniem wypowiedzi dotyczą posługiwania się językiem polskim. Zakres tego rodzaju wypowiedzi jest szeroki: od krótkich tekstów pisanych i ustnych, przez przekłady ustne i pisemne, prezentacje, po udział w dyskusjach podczas lekcji, argumentowanie własnych poglądów, wypowiedzi na temat

zjawisk kulturowych itd. Rozwój tego rodzaju kompetencji jest analogiczny jak w przypadku języka ojczystego. Uczeń powinien więc zyskać świadomość związków między opisem w języku a rzeczywistością (w tym kwestii precyzji, staranności i adekwatności języka do opisywanych zjawisk), technik kompozycyjnych wypowiedzi ustnej i pisemnej, a także – potencjału społecznego wypowiedzi (wpływ na innych, umiejętność dostrzegania manipulacji). Ze względu na specyfikę przedmiotu, wiedza i umiejętności z zakresu tworzenia tekstu muszą zająć się z kompetencjami przekładowymi i podstawami wiedzy translologicznej. Uczeń powinien w trakcie swojej edukacji, zetknąć się z kluczowymi pytaniami związanymi z problematyką tłumaczeniową, dotyczącymi m.in. znaczenia kompetencji w obu językach dla tłumaczenia, stylistyki przekładu i doboru stylu adekwatnego do charakteru tłumaczonego tekstu, typów przekładu, różnic pomiędzy przekładem a adaptacją, roli tłumaczenia w komunikacji międzykulturowej jak również zagrożenia nadmiernymi uproszczeniami, przekłamaniem i manipulacją w tłumaczeniu.

Rola samokształcenia

Jednym z istotnych zadań szkoły w zmieniającym się świecie jest przygotowanie uczniów do dalszego, samodzielnego zdobywania wiedzy. Wymaga ono wypracowania technik uczenia się w sposób odchodzący od encyklopedyzmu, z naciskiem na samodzielność myślenia oraz umiejętność oceniania użyteczności i prawdziwości przekazywanych informacji.

Nie oznacza to, że należy całkowicie odejść od nauki pamięciowej – w przypadku nauczania języka obcego, w tym także języków klasycznych, opanowanie zestawu reguł i paradygmatów gramatycznych jest niezbędne. Chodzi raczej o położenie nacisku na kształtowanie sprawności intelektualnej uczniów, pomoc w rozwijaniu zainteresowań oraz rozbudzanie automotywacji do dalszego rozwoju i doskonalenia w perspektywie całego dalszego życia. Samokształcenie jest działalnością o charakterze twórczym, z jednej strony pozwalającą realizować wewnętrzną potrzebę rozwoju, z drugiej – dającą szansę dostosowania się do zmieniających się okoliczności życia, pracy i działania. Przedmiot o charakterze ogólnohumanistycznym, jakim niewątpliwie jest język łaciński i kultura antyczna, daje duże możliwości w zakresie kształtowania niezbędnych dla samokształcenia postaw i umiejętności, takich jak poznawcza ciekawość, świadomość własnej niewiedzy i konieczność ciągłego pogłębiania wiedzy już posiadanej, umiejętność krytycznego myślenia, weryfikacji informacji i oceny ich prawdziwości, zdobywania podstaw metody naukowej i racjonalnego oglądu świata.

Podsumowanie

Istotą koncepcji podstawy programowej języka łacińskiego i kultury antycznej stanowi chęć dwójakiego ukształtowania założeń edukacji klasycznej w polskiej szkole ponadpodstawowej. Dla jej twórców ważna była potrzeba precyzyjnego określenia,

które zagadnienia z niezwykle szerokiego repozytorium kultury antycznej Grecji i Rzymu stanowią kanon wiedzy uczniów szkoły ponadpodstawowej, ale także chęć uszanowania dziedzictwa polskiej edukacji klasycznej, której częścią jest różnorodność metod i podejść dydaktycznych.

Kluczowa w realizacji podstawy programowej pozostaje korelacja treści z zakresu języka z tymi odnoszącymi się do kultury – tak, by oba te aspekty tradycji antycznej połączone w całość dawały uczniowi zintegrowaną wiedzę, pozwalającą poprawnie odczytywać i interpretować fenomeny kultury grecko-rzymskiej i ślady jej obecności w czasach późniejszych. Bardzo ważna jest także korelacja międzyprzedmiotowa. Elementy nauk o starożytności znajdują się w podstawach programowych i programach nauczania wielu przedmiotów (przede wszystkim takich jak język polski i historia, ale także – w postaci historii nauki – np. w matematyce czy fizyce). Wypracowanie metod współpracy i wprowadzanie korelacji między tymi przedmiotami ma ogromne znaczenie także dlatego, że dodatkowo pozwala podkreślić uniwersalność oraz ogólnokulturowe znaczenie języka łacińskiego i kultury antycznej jako jednej z podstaw tradycji polskiej, europejskiej i światowej. Zauważenie tego faktu i związane z nim poszerzenie edukacji klasycznej, obecnej dziś w stanowczo zbyt niewielu szkołach ponadpodstawowych w naszym kraju, będzie niezwykle cenne dla kolejnych pokoleń wprowadzanych przez szkołę w dorosłe życie.

**Dobra
Szkoła**

www.reformaedukacji.men.gov.pl

www.ore.edu.pl